

100.

A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI
ÉS
MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI
TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

18⁹⁰/91.

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ÖSSZEÁLLÍTÁ :

DR. KARÁCSONYI JÁNOS,
FŐTITKÁR.

TIZENÖTÖDIK KÖTET.

GYULÁN, 1891.
A TÁRSULAT KIADÁSA.

A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat Évkönyve tizenöt kötetben megjelent a következő tartalommal.

I. Kötet: 1. Békésm. régész- és művelődéstörténelmi társulat keletkezése, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. B. Harruckern Ferencz udvartartása, *Haan Lajostól*. 3. A nők műveltsége társadalmunk alsóbb osztályában, *Györy Vilmostól*. 4. A Justh család okmányairól, *Zsilinszky Mihálytól*. 5. Az 1543-iki gyulai országgyűlés, *Haan Lajostól*. 6. Művelődéstörténet és a művelődés Békésvármegyében, *Hajóssy Ottótól*.

II. Kötet: 1. Kristóffy György jellemrajza, *Benka Gyulától*. 2. Történelem előtti korszak, *Haan Lajostól*. 3. B.-Csaba lakosságának életéből, *Szemian Sámuel-től*. 4. Békésmegye III. Károly alatt, *Haan Lajostól*. 5. Békésm. nép a Pero-féle lázadásban, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Tomesányi József emlékezete, *Hajóssy Ottótól*. 7. Két okmány a török korból, *Zsilinszky Mihálytól*.

III. Kötet: 1. Székács József emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. B. Eötvös József szt.-tornyai magánya, *Györy Vilmostól*. 3. Békésmegyei agyag-, érez- és csontnemű régiségek, *Haan Lajostól*. 4. Békés város történetéből 1714—1800. dr. *Hajnal Istvántól*. 5. Szegedi Kis István életéből, *Haan Lajostól*. 6. A tarhosi puszta ázott régiségekről, dr. *Hajnal Istvántól*. 7. Tomesányi József költeménye, közölve *Bonyhai Benjámintól*. 8. Elnöki beszéd az orosházi gyűlésen márcz. 18-án, 1877. Elnöki beszéd a békési gyűlésen július 29-én, 1877.

IV. Kötet: 1. Vázlatok M.-Berény multjából, *id. Jeszenszky Károlytól*. 2. A m.-berényi gym. története, *Petz Gyulától*. 3. Cholera-jegyzőkönyv, *ifj. Jeszenszky Károlytól*. 4. Gróf Károlyi György emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 5. Békésmegye a török világban, *Göndöcs Benedektől*. 6. Szarvasi néplázadás 1835-ben, *Sipos Somától*.

V. Kötet: 1. Geiszt Gáspár emlékezete, *Göndöcs Benedektől*. 2. Gyulavár multjából, *Fraknoi Vilmostól*. 3. Huzain bég, gyulai várparanesnok magyar levele és magyar köriratu pecsétje 1604. évből, *Haan Lajostól*. 4. Őskori emlékek a békésmegyei muzeumban, dr. *Hampel Jozseftől*. 5. Az 1753-iki egyházlátogatás Szarvason, *Gajdács Páltól*. 6. Szarvasi, turi és szent-andrási határban talált régészeti tárgyak ismertetése, *Haan Lajostól*. 7. Gacsári István fűzes-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*.

VI. Kötet: 1. A szent-andrási csata és Gyula ostroma, *Thali Kálmántól*. 2. B. Wenckheim László emléke, *Göndöcs Benedektől*. 3. A békésmegyei Jakobinusok, *Zsilinszky Mihálytól*. 4. Gyulaváros tanácsának levele, 1560. *Haan Lajostól*. 5. B. Wenckheim Béla emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Gacsári István fűzes-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*. (Folytatás.)

VII. Kötet: 1. Gyula vára bukása 1566. *Szabó Károlytól*. 2. Regesták a bécsi es. kir. levéltárból, közli: *Károlyi Árpád*. 3. Ujabb adatok Békésmegye XV. és XVI. századbéli történetéhez, *Göndöcs Benedektől*. 4. Jegyzetek. A müncheni, okmányok ezimének és tartalmának rövid kivonata. 5. A Pero-féle lázadáshoz *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Békésvármegye helynevei, *Karácsonyi Jánostól*. 7. Gacsári István f.-gyarmati krónikája, közli: *Zsilinszky Mihály*. (Vége.)

VIII. Kötet: 1. Néhaj gróf Wenckheim József-Antal emlékezete, *Göndöcs Benedektől*. 2. A békésmegyei hódoltság történetéből, *Szilágyi Sándortól*. 3. Regesták a bécsi es. kir. állami levéltárból, közli: *Károlyi Árpád*. 4. Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága, dr. *Csánki Dezsőtől*. 5. Gyulának, a gyulai urada-

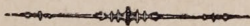

HAJNAL ABEL

BÉKÉSI EV. REF. LELKÉSZ, BÉKÉS-BÁNÁTI ESPERES.

1802—1882.

A BÉKÉSVÁRMEGYEI RÉGÉSZETI
ÉS
MIVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE.

ÖSSZEÁLLÍTÁ :
DR. KARÁCSONYI JÁNOS,
FŐTITKÁR.

TIZENÖTÖDIK KÖTET.

GYULÁN, 1891.
A TÁRSULAT KIADÁSA.

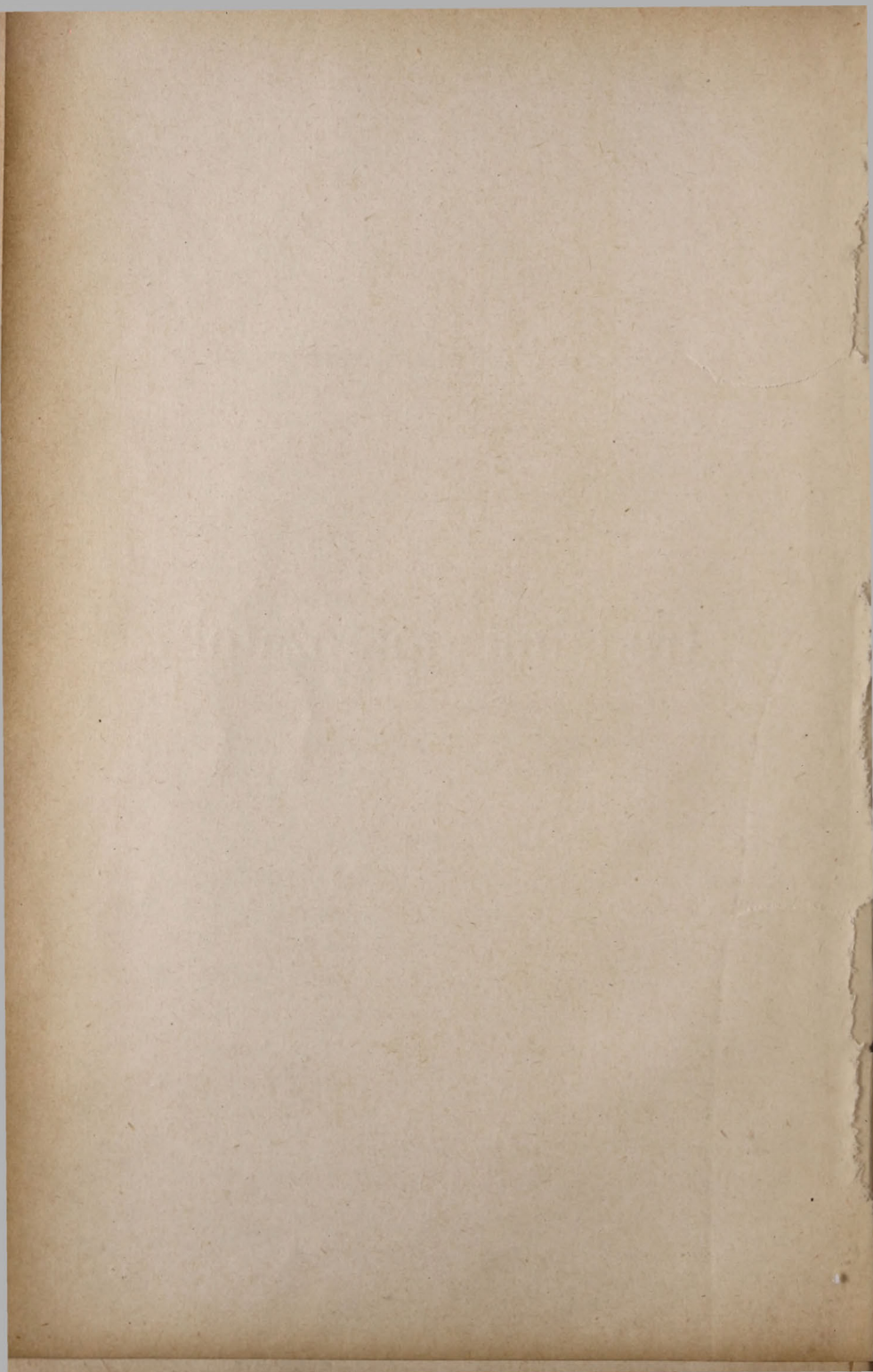
300808

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

B.-GYULÁN,
NYOMATOTT DOBAY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1891.

I.

Irodalmi dolgozatok.

I.

Hajnal Ábel emlékezete.

A békésmegyei régész- és művelődéstörténelmi társulat egyik célja, hogy a közönség előtt feltárja a multból azokat az alkotó erőket, melyek a jelen műveltség művoltára elhatározó befolyással voltak, — ösmertesse ama férfiakat, kik áldásos lelkük forrásából a közművelődés ügyét úgy családi életükben, valamint az általuk nemcsak elfoglalt, de be is töltött hivatal körében s a társadalom és a közművelődési intézet életében, az erkölcsi és értelmi kincsek melegítő, világító erejével, a megbízható jellem és akarat fáradhatatlan tevékenységével nevelték, gondozták, fejlesztették.

Nemcsak világhírű férfiak nevéhez van kötve a közművelődés előhaladása, — sőt ellenkezőleg számtalan ünnepeelt nagyok — kik például az emberiségre nézve egyedül a hadviselés, hódítás útján, vagy a kisebb társadalomra nézve csupán a személyes bátorság és merészség nyomain keresték és hitték feltalálhatni egyéniségük hatását, — s általában, kik működéseikben, áldozataikban, törekvéseikben megsemmisítették az értelmi erők nemességét, s elnyomták vagy lehetetlenné tették az egyes emberi lélek magas célú szárnyalásának szabadságát, — mindezek bármily elhatározó befolyással voltak is az emberiség, vagy valamely társadalom életére, de működésükből, sikerükből s ezekbe gyökerező nagyságukból a közművelődés ügye subjectiv áldást soha sem vehetett; — nem, mert ezek törekvéseit és működését az erkölcsi fenség nélküli hatalom emberietlen tehetségei, nem

pedig a mindenkit áldó és tökéletesítő közboldogság és közművelődés önzetlen céljai, s nem a lélek örök törvényei vezették és szabályozták.

Minden kisebb nagyobb körben és társadalomban, valahol a közművelődés biztos fejlődésének, haladásának jelenségeivel találkozunk, voltak és vannak férfiak, kiválóbb lelkek, kikben koruk öltője és társadalma a sötétségben a világosságot, az erőtlenségben a gyámolt, a kiskorúságban a tanítót, a jövő bizonytalanságában a látnokot, a cél felé való törekvésben a vezért ösmerte és követte; vagy ha akkor föl nem ösmerte is, a későbbi időben a működés teréről lett lelépésök után támadt úr és hiány nehezen betölthető s nehezen pótolható volta érzékeny bizonyosságot tett életük jelentékeny értékéről, s az elismerés új meg új koszorúkat font sírjaikra önkénytelenül is — most a veszteség és nélkülözés bár szemrehányóan tanító, de hálára hívó érzetének hatása alatt, majd az elhintett magok sikeres gyümöleszésének láttára; — igen voltak s vannak kiválóbb lelkek, kikről az utókor hosszú időközön át áldólag emlékezik, s kiknek neve, mint hasznos életök hatása — nemzedékről nemzedékre száll.

S ime a mi közgyűlésünk is ünnepélyesen kíván megemlékezni egy férfiúról, ki épen ezen városban, hol közgyűlésünket tartani szerencsénk van, évtizedeken át messze kiható sikerrel működött a közművelődés terén; — közgyűlésünk is hirdetni akarja ama férfiút, a *Hajnal Ábel* nevét, melyről itt e városban, oly sok szív dobbanása s oly sok lélek áldása mellett — ha mi nem szolanánk, a kövek fognának szólani.

Társulatunk elnöksége engem bizott meg, hogy ezen, e város kultur életében is kiváló munkát végzett férfiú emlékezetét együletünk nevében hirdessem; s bár tudom, hogy előadásom és ösmertetésem a nap leáldozása utáni csillag halvány fénye lesz csupán, — igyekezem, hogy e fény az

egykor áldásosan tündöklött napnak és nem más világosság-
nak legyen visszatükröződése.

* * *

Sokszor volt és van alkalmunk vagy a történelem tanú-
bizonyosságából, vagy közvetlen tapasztalásunkból meggyőződni
a felől, hogy úgy egyesek, mint társadalmak, egyesületek,
sőt nemzetek is, önerejökre utalva, a fejlődésnek, emelke-
désnek útjain sokkal biztosabban, határozottabban és kitar-
tóbban haladnak, mint azok, a kik vagy kedvező körülmé-
nyeik, vagy gyámkodó segély és támogatás mellett meg-
vannak kimélve az önmunkásság teljes kifejtésének sokszor
az önvédelem szövetkezés nélküli küzdelmeinek fáradságai-
tól. — Saját életünkéből is tudhatjuk, hogy ránk nézve azok
az eredmények legértékesebbek s életünk jövő nyilvánulá-
sára is a legkihatóbbak, az a siker és haladás ránk nézve
egyebek felett lélekemelő: melyeknek öröméhez önerőnk
teljes kifejtése által s nehéz küzdelmek fárasztó nyomain
jutottunk; midőn minden egy-egy akadály legyőzése, min-
den haladás egy-egy lépése, s minden verejtékesepp egy-
szersmind önértékünknek, jellemünknek, akaraterőnknek is
egy-egy győzelmét és fejlődését jelezte.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy a kik a részökre ju-
tott születési és művelődési kedvező körülmények szerencsés
előnyeit, ezen általuk már készen nyert eszközöket, teljes
mértékben felhasználni elég belátással és akarattal bírnak,
ezek az emberi rendeltetés nagy célja felé könnyebben és
nagyobb sikerrel haladhatnak és haladnak is mint azok, kik
a célra segítő eszközöket is még előbb fölkeresni, használ-
hatásukért pedig már küzdeni is kénytelenek; — ámde más-
felől az is kétségtelen igazság, — mert eleitől fogva az
a tapasztalás, hogy a siker százaléka s a cél felé való
törekvésben kifejtett erő mérve és értéke, mindezekről elte-
kintve pedig a helyzet összehasonlításában feltűnő arány-

talanság — emezek mellett szól a különösebb elismerés dicséretével.

Ez utóbbiak közül való volt b. e. Hajnal Ábel, különösen az ő tanulói pályáján.

Szülei: Hajnal István és Nagy Borbála Pestmegyében szentmárton-kátai lakosok voltak. kiket mély vallásosság, családi erények s polgári állásukat túlhaladó képzettség és látkör jellemezték; az atya VI latin iskolát is végzett volt a n.-kőrösi iskolában. Ábel, ki az 1802-ik év ápr. 6-án született, idősebb testvéreivel már 5 éves korában fel-fel járt az iskolába s itt a diktálás után úgyszólván ellesett ismeretek, — melyek némelyike túlhaladta a gyermek zsengekorát, — csakhamar felhívták a szülők, tanító, sőt az iskola-látogató esperes figyelmét is a gyermek tehetségeire, — s a szülők elhatározták a gyermek felsőbb taníttatását, s hogy a tovább fejlődés alapja annál biztosabban meglegyen vetve, Ábelt a vidéken egyebek felett jó hírben álló — *pándi* iskolába vitték, hol 3 éven át magán órákon is nyervén oktatást, elemi képzése befejeztetett. — Az elemiek befejezése után azonban kezdődött a tovább haladás módjának nem csekély gondja. A kitűzött célhoz vezető anyagi erővel a szülők nem rendelkeztek, mind a mellett, bízva a gyermek tehetségeiben, buzgóságában, s a főiskola segélyében, az atya 1815-ben jó reménységgel vitte fiát Debreczenbe, ki ott az u. n. szegény tanulók közé fölvétetett. A kötelességérzet, szorgalom, tehetség, különösebb figyelmet ébresztett föl a törekvő ifjú iránt s az isteni erő segedelme mellett ezeknek köszönhette, hogy egész gymnasiumi pályáján egy jeles tanuló ifjú, Nagy József, mellett nyert lakást, tőle tanácsot, támogatást; ki később főisk. senior, majd n.-szalontai lelkész s egyházmegyei főjegyző lett, s kinek iránta tanusított atyáskodó jóságáról mindvégig hálásan emlékezett. Kitűnően végezte minden osztályát a szegény tanuló; s ez lett legszebb ajánló levele felsőbb tanuló pá-

lyájára is; mint diák, saját képzése mellett kisebb tanulók privát tanításával is foglalkozott folyvást, ez által biztosítva lett kosztal való ellátása, s bár ekként az iskola órákon kívüli idő egy részét a saját anyagi fentartásáról való gondoskodás vette igénybe, mind a mellett mindenkor az első kitűnők közt volt s mindenkor kiváló figyelemnek lett tárgya s a theologia végeztével két évig köztanító, majd esküdt diák lett, s mint ilyen, a Kenessey-Szondi alapítványon levő nemes ifjak felügyelőjévé (ephorus) neveztetett ki; már előbb, mint a zenében is jeles képzettségű ifjú, a mindenkor szép hirnevű debreczeni főiskolai cántus praesesévé lett; ezt nagy kedvvel és sikerrel folytatta 3 évig, mely idő alatt több ünnepélyeken — mint péld. a pesti reform. templom fölszentelésén is — ő volt egyik vezér tényező, s ez ünnepély alkalmával a Pestre és vissza utazás — mint ő maga feljegyezte — a Kúnságon keresztül egy kis diadalúthoz hasonlított. Az anyagi szegénységen kezdő gyermekből így emelkedett fel a társadalmi életben is az elsők közé az ifjú és férfiú, kit tanuló korában a legkitűnőbb diák társak, tanulói pályája végeztével magasabb állású férfiak is örömmel fogadtak baráti körükbe.

Igy folyt és végződött Hajnal Ábel iskola pályája folytonos tanulás és tanítás között s a már tanuló korában szerzett tanítói gyakorlottság első sorban a tanári pályára fejlesztette hajlamát s e hajlamának engedett, midőn a debreczeni főiskolában a kitűnőbbben végzett tanulók által betöltetni szokott s mint ilyennek neki is felajánlt seniorságot el nem fogadta, hanem az 1831-ik évben a békési ref. egyházba jött ki, mint első fitanító (rektor). — Az odaadó szorgalom és képesség csakhamar megszerezték számára a lelkeszek, egyházi és városi előljárók bizalmát szeretetét és becsülését Hajnal Ábelnek azonban ez időben Békésen betöltött hivataloskodása még csak úgy szólván alkalmat adott az ő későbbi békési működésére.

Az 1833-dik évben a makói ref. egyház professorúl hívta meg őt, s ő e meghívást azon feltétel alatt, hogy előzőleg egy évig a külhoni akadémiákat látogathassa, el is fogadta.

Kivált abban az időben igen sok nehézségekkel járván a külföldre szóló útlevél megszerzése, Hajnal Ábel, míg az akadályok elhárítva lettek, idejét részint Pozsonyban, hol épen akkor az országgyűlés ülésezett, részint a német nyelven való erősödés céljából Modorban töltötte.

Külföldön a lipcei, hallei, és jenai felső tanintézetek meglátogatása mellett, hol a jelesebb theol. és pedag. tanárok előadásával és irányával megismerkedett, 1834-ben legtöbb időt töltött a *berlini* egyetemen, hallgatván annak akkor is nagy hírű különböző szakbeli tanárait, ezek között Diesterweget, korának egyik kiváló pedagógját, kinek rendszere, elvei nagy befolyással voltak későbbi tanári s iskola szervező működésére. Megösmerkedett a mivelődési és nevelési intézetek szervezetével, beléletével, működésével, különöbben tanulmányozván a Franke által alapított hallei árvaházat — Waisenhaus. — Hallgatta a különböző theol. irányt képviselő tanárok előadásait s ez előadások különböző tartalmának forrásából merített, most ellentétes, majd egymást kiegészítő ösmeretek, a tanárok subjectivitása által fölébresztett hatások különbélesége közvetlenségben adta meg neki az alkalmat az összehasonlítás, a Kritika nyomain, s önnön szív és lelki világának hitélete szerint, egy részt megerősödni theol. álláspontján, más részről pedig megösmerkedni az emberiség kultur haladásának eszközeivel, tényezőivel.

Külföldi tanulmányai után 1834. október havában foglalta el a makói tanári hivatalt s a tanítás iránti kedv és lelkesedés s a makóiak készszívű támogatása a legszebb sikerrel koronázta a szívvel lélekkel s valódi képzettséggel, éjjeli nappali szorgalommal működő tanár fáradozásait, mely

működés méltán valódi önfeláldozásnak is nevezhető, mert Hajnal Ábel egyetlen segédtanítóval — ki az első latin osztály mellett még az első elemi osztályt is tanította — az egész VI. osztályú gymnasiumban egy maga tanároskodott, és pedig oly sikerrel, hogy a VI-ik osztályból a debreczeni főiskolába I-ső éves diáknak vétettek fel tanítványai. — Csodával határos ez, ha a mai gymn. oktatás betű szerinti feladatát és sokszor a formák szigorú betöltésében excelláló szabályait tekintjük, — de nem fogjuk lehetetlennek tartani, ha meggondoljuk, hogy abban az időben még kevesebb betű, de több lélek; szabálytalan órarend, de pontos szorgalom; — kevesebb tantárgy, de több siker; kevesebb szakrendszer, de több nevelés; kevesebb hivatali kimértség, de több közvetlenség volt a jelszó, s a tanári díjjazások minimumának meghatározása helyett a szülék és közönség részéről több elismerés és munkás szeretet volt a jutalom. — Távol van tőlem hogy a mai rendszert a régi előnyére gáncsoljam, de a multnak részint történeti, részint élő tanúságai bizonyítják, hogy hajdan a gymnasiumnak valóban a felsőbb oktatásra való alapvetés volt célja, s ezt be is töltötte, az arra szolgáló ismeretek biztos megszerzését nem hiúsították meg az ex omnibus aliquid erő forgácsoló törekvései, s a gymnasiumban erősödére hívatott lélek nem kedvetlenedett el túlterheltség miatt, a szellemi táplálék további és fokozatosabb mérvű szerzésétől — mint sok esetben ma. — Távol van tőlem az is, hogy a mult rendszerét a mai rovására minden tekintetben kiemeljem, de kétségtelen igazság, hogy a mai gymn. növendékek közül, a testet lelket próbára tevő túlfeszített munka mellett is, több százalék marad Lessing szavai szerint tudós tudatlanságban, mint hajdan, mert számos ott tanított dolgok vagy épen nem szükségesegek, vagy keveseknél maradnak meg, általában pedig a gyakorlás helyett csak koptatják az emlékező tehetség erejét és megbénítják az önmunkásságot.

Hajnal Ábel makói működése 4 és $\frac{1}{2}$ évig tartott, mert a békési egyház emelni akarván iskoláit s a rektori állomást professorivá változtatván, ez állomásra az előtte már ösmert s makói működéséről is kitünő tanárnak bizonnyult Hajnal Ábelt választotta meg, — és pedig -- hogy az állomásra annál biztosabban megnyerhesse s mindvégig magáénak tarthassa, megválasztotta azzal a kijelentéssel, hogy részére a békési lelkészi hivatal az első üresedéskor minden újabb választás nélkül már most biztosítottatik. — A megválasztást elfogadta s a makói tanárságról lemondott, — ámde a makóiak ragaszkodása, hogy őt maradásra bírják, oly tényekben nyilvánult, melyekhez hasonló példa alig van.

Ugyanis 1. A makói egyház presbyteriuma hasonlóképp biztosította, hogy az első üresedéskor a lelkészi hivatalba Hajnal Ábel fog belépni. 2. Az egyház tagok önkéntes adakozásból számára tulajdonul féltelek föld vételre kötelezték magukat, s a gyűlésen jelen volt tagok e czélra 1300 forintot írtak alá. 3. Balogi József gazda a maga részéről féltelek földet kötelezett haszon élvezetül míg Hajnal Ábel tanári hivatalban lesz. — Egy fényes küldöttség közölte e határozatot e tények által valóban ünnepeitnek nevezhető férfúval, s a ragaszkodás e megható nyilvánulásának s a kérésnek engedve végre kijelenté, hogy, ha őt a békési egyház fölmenti adott szava alól, megmarad Makón tanári hivatalában. — A békési egyház azonban ily jelenségek után még jobban ragaszkodott választottjához, s annak az elfogadás felől már tett ígéretéhez, s így történt hogy Hajnal Ábel az 1839. év sept. havában a békési tanárságot elfoglalta. — A hála és kegyelet szálai is fűzték ők Békéshez, mert neje*), kivel az 1835-ik évi jun. 18-án kelt egybe, békési volt, s Békést az ő boldog családi élete szülőföldjének is tekintette.

*) Sipos Eszter, Sipos József békési lelkész és tanácsbíró leánya.

A tanárságot 2 és $\frac{1}{2}$ év folytatta, mert bár tanársága kezdetén csakhamar meghalt a békési egyik lelkész, Sipos József, épen az ő ipa, s nyitva állott előtte a lelkészi hivatalba lépés, ő kikérte, hogy 2 évig még mint professor működhessek, ez idő alatt pedig az özvegy a kegyeleti évet élvezhesse; — s e szerint a békési lelkészi hivatalt 1842. ápr. havában foglalta el.

A paedagogiai gazdag ösmeretek értékesítésének tág tere nyílt épen a békési egyházban, hol a város nagyságához képest még akkor igen kevés volt az iskolák száma s ezek is nagy részt a város középpontján csak kevesek által használhatva és használva. — Ezentúl minden évben mutathatott fel a békési egyház egy egy új alkotást. Hajnal Ábel mindenek előtt a létező iskolák szellemi emelését munkálta. — Valódi szakértelemmel előírta az isk. oktatás, nevelés módszerét, oly szerkezetben, hogy az *vezérkönyvül* is használható volt, több tantárgyat maga dolgozott ki, s mind ezeken meglátszik az újabb paedagogusok korszakalkotó szelleme. Egyidejűleg az iskolák szaporítása volt első rendű gondja s e mellett a *szabad iskolázás* s a szaporodó szükségek fedezhetőse a *birtokaránylagos* egyh. adózás létesítése követte fáradhatlan működését, mely bár számos nehézséggel és keletlenlenséggel való küzdelemre hívta, kivált azért mert a negyvenes években ez ujítások még példátlanok voltak — de a siker el nem maradt. — A legelő elkülönítésekor isk. egyh. célokra 323 hold földet kapott az egyház,*) s később a lakosság 300 hold földet adományozott egy közép iskola létesítésére. Ezeken kívül a templom újjá alakítása, orgona, a központi iskola építése, a tizedbeli iskolák folyvást való szaporodása hirdetik nagy mérvét az anyagi áldozatoknak is, melyek a szellem szolgálatában túlélnek az anyag romolhatóságát, s maradandó kincsek szerzőivé válnak.

*) Nagy segítséggel voltak ez ügy kedvező eredményében Farkas Gábor, Jablonezai urad. tisztek és Baký Lajos városi jegyző.

E tevékeny élet az 1862-ik évtől kezdve 14 éven át egyházán és városán kívül a békés-bánáti egyházmegyénél is, melynek példányszerű s nagyhirű esperese volt, közölte akkori fejlesztő tehetségének áldásait, ritka sikerrel bizonyította meg a nagyobb feladathoz szükséges erő teljességét. E nagy kiterjedésű egyházmegye különböző vidékein, úgy közel a központhoz, mint az exponált helyeken Hajnal Ábel mindenütt, a helyzet különbségének megfelelően, — a kormányzottakat kért engedelmességre kötelezván, a vele érintkezőket tiszteletre hívóan, hitfeleink nemes dicsekedésére töltötte be esperesi hivatalát, — melyben tudott hű lenni felekezetiességgel nélkül, tudott magyar lenni exclusivitas nélkül, tudott szellemi méltóságban lenni önhittséggel nélkül, — mert tudott mindeneket magához vonni a központi erőnek szelíden összetartó hatalmával.

De visszatérve az ő élete nyilvánulásának közvetlen körébe, látjuk, hogy e nagyratörő szellem, kinek lelkipásztorkodása kezdetén a békési ref. egyház népiskolájában csupán 4 fi és 4 leány tanító működött, felismerve azonnal a hiányokat, fölébresztve a kifejtésre váró erőket, egyik fő igyekezetét népének művelésére, oktatására irányozta; ott volt mellette a másik vezér, bold. eml. Elekes András is, — ott volt a szépre, jóra fogékony előljáróság, — ott volt a romlatlan nép, mely önmagától ugyan nehezen szokott mozdulni újabb alkotások felé, de vezéreinek buzgóságát, áldásos törekvését sohasem hagyja támogatás nélkül, sőt áldozatra is készen vesz részt az alkotások nehéz munkájában, ha van szív, lélek, bölcs értelem, szeretetteljes erély, melyek azt az áldozatok helyes és áldásos voltáról meggyőzték; — s ott volt mellette a város földesurának Gr. Wenckheim Józsefnek segélye, melynek időnkénti megnyerésére, a törekvés nemes célú volta, az eljárás megnyerő modora, az uradalmi tisztség jóakarátának kíséretében, e nemes szívű főúr adományozási indulatához vezető utat mindenkor megtalálta.

A nép műveltsége, tökéletesedése, jeles férfainak erkölcsi mivoltától, értelmi képzettsége fokától, ennek irányától és terjedelmétől függ ugyan, de hogy ezek művelő, tökéletesítő hatást gyakorolhassanak, szükség, hogy erre nézve meg legyen a nép fogékonysága, erkölcsi és értelmi ítélete. — Csak az a műveltség maradandó, gyümölcsöző s nemzedékről nemzedékre átörökölhető, mely a népnek saját erkölcsi és értelmi alapján épül fel, mely annak szív és lélek szükségévé válik, hogy nélküle ne is érezhesse magát igaznak, nemesnek, boldognak, — ne tarthassa magát a nagy jelentőségű emberi nevezetre méltónak. — S erre nézve módot, alkalmat és eszközt kell adni a népnek, hogy emberi méltóságának öntudatára ébredjen s annak tökéletesítésére törekedjen, — hogy megtudja választani és feltudja használni tökéletesedésének eszközeit. — Altalánosan ösmert igazság, hogy az irodalom a műveltség egyik hatalmas tényezője, mert az az emberi lélek kincseinek gyűjtő, fentartó s mindenki használatára szolgáló tárháza; amde az irodalom nem egyedül a szépnek, jónak, nemesnek, igaznak és valódi bölcseségnek, hanem ezek mellett számtalan tévedéseknek, hibáknak, sőt erkölestelenségnek, jellemtelenségnek is tárháza, úgy hogy az olvasónak értelmi fejlettségétől és erkölcsi mivoltától függ, hogy az reá javító vagy rontó hatással legyen. — Előkezíteni már a népet a műveltség eszközeinek elfogadására, ez a feladata első sorban mindazoknak, kik a művelődés haladására befolyással lenni hivatva vannak. — S ezt munkálta Hajnal Abel hivatali és társadalmi életében folyvást, öntudatosan, következetesen, kitartással.

Az iskoláknak a város különböző részeiben való létesítése, s szabad iskolázás, hogy a távolság, szegénység senkit se tarthasson vissza az ösmeretek forrásától, óvoda, tanyai iskolák felállítása, s a város jelentőségéhez s művelődési szükségéinek fejlődéséhez mérten középiskola létesítése, mind meg annyi tanuja a tevékeny buzgóságnak, a kultur

érdekek fáradhatatlan szolgálatának, de a küzdelemre kész erélynek is, melyeknek megbízhatósága maga köré gyűjtötte s a cél felé sikerrel vezetni tudta az egyház és város alkotó erőit. — Tevékeny részt vett e városnak minden társadalmi intézményeiben és mozzanataiban, többször mint kezdeményező, s e megyében elsőül alakult *békési olvasó társaság* 1840-ben épen az ő indítványára, felhívására létesült. Széles látkör a gyakorlati élet elbirálásában, a kölcsönös művelődés céljából a külvilággal való érintkezés útjának és módjának helyes megválasztása, magas képzettség, életbölcselem, társadalmi modorában megnyerő szeretet, derült kedély, mind ezen jeles tulajdonságok támogatói lettek hitélete erejének, s tökéletesítő hatással voltak környezetére, s a rábizottakra, — tudta, hogy ezek nélkül az erély erőszakká, a buzgóság üldözéssé, a tanítás feddéssé, a külvilág ránk s befolyásunkra nézve nem létezővé, s életünk és működésünk csekély hatásúvá, vagy épen értéktelenné válik.

És most szerényen ugyan, mert a kultur életben minden haladás csak kezdet a tökéletesedés nagy célja felé, de önérettel tekint az egyház és város az ő művelődési intézményeire; örömmel tekint vissza a hozott áldozatokra, mert hiszen azok árán saját maradandó kincseit szaporította, melyek szívével, lelkével összeforrtak, s e közvetlenség csak fokozza az irántuk való ragaszkodást, és nem engedni feledésbe menni Hajnal Ábel nevét, kinek a jelen s jövő aratásában a múlt vetéseiről oly sokat köszönhet.

S ilyen volt Hajnal Ábel szélesebb körű hivatali s társadalmi életében is; az ő neve a békés-bánáti egyházmegye, sőt egyetemes protestans egyházunk történetében első helyre van írva, az életkérdések szóval s irodalmi téren való megoldásának — a böles kormányzásnak és szervezésnek — az iskolai ügy szakszerű fejlesztésének — a fáradhatatlan munkásságnak és buzgalomnak, az erkölcsi és értelmi haladásnak lapjain. Számtalan testületek alakulása,

virágzása van az ő nevéhez kötve; számtalan egyesek köszönik az ő világosságának, tanácsának, pártfogásának, támogatásának áldását, ki azonnal kész volt a nemes törekvést segíteni; s tudott a fogyatkozóval a segítség feszélyezése nélkül jót tenni; — figyelmet, vezetést, a gyámkodás éreztetése nélkül gyakorolni, ahol annak szüksége fenforogott, messze kiható figyelme körében mindenütt; — és ami fő, tudott javítani megbocsátólag, — tudott jó útra vezetni biztatólag, szeretvén a tévedőben is a megmentendő embert, az erkölcsi és értelmi tökéletesedésnek még hasznosan gyümölcösözhető magvát.

S egy ily életnek a magas célok, eszmék felé mindenkor következetes világítása nem maradhatott hatás nélkül. A tőle közvetlen áldást vett családi körön túl, melyben a szívről szívre, lélekről lélekre terjedt erényei a gondos nevelésnek, vezetésnek példányszerűvé tették a családot, melynek körében még a gondolat is üdülni és felemelkedést szerezni lelkesedve szállt; egyháza, városa, hazája, nemzete jobbainak egyikét birta benne, s maga a kir. Felsőség is legmagasabb elismerésében részesítette, midőn őt a *Ferencz József Rend Lovagjává* kinevezvén, előleges tudomása nélkül kitüntette. Az 1882-ik év Jun. 18-án 81 éves korában fejezte be földi nemes pályáját e férfiú, s a vesztéségből, mely az ő halálával az egyházat és társadalmat érte, egy áldó sugárnak kialuvását fájlalta mindenki, s az egyh. és isk. testületek, intézetek s minden egyházi és számot tevő napilapok a legnagyobb elismeréssel emlékeztek meg e férfiúnak messze jövőre kiható működéseiről, marandandó alkotásairól. — *Közben és távolban. egyházunkban és egyházunkon kívül, mindenfelől tündöklök felénk az ő neve.**)

*) Hadd legyen itt megjegyezve, hogy Hajnal Ábel életét, működését, ennek befejezettségét igen sokan kísérték különösebb figyelemmel, s annak közvetlen szemlélése a megáldott és boldog férfiút tüntette fel a figyelmes lélek előtt. Ily hatás alatt készült még a boldogult életében egy „a pálya végén” czímmel a Vasárnapi Ujságban megjelent költemény, melyet az ő életének megfigyelése kel-

Hajnal Ábel működését s ennek hatását kiváltképen csak egy irányban kívántam ez alkalommal méltatni, különöbben szólni az ő lelkipásztori és esperesi működéséről is tul terjedne egy felolvasás keretén, s egyébként is e ki-

tett az azt közzétett férfiú szívében, lelkében. — Azt a körülményt, hogy az a költemény az ő élete megfigyelésének forrásából buzgott fel, annak idején az előre való tekintetből nyilvánosságra hozni nem lehetett; engedje meg a mélyen tisztelt közgyűlés, hogy azt ez alkalommal előadjam :

A pálya végén.

Sok év után, mi hátra van még
Kevés idő, közelget a vég,
Hol a vándor majd elpihen;
Megeríte, hogy betöltve lássa,
Mit ezélt gondos alkotása,
Igaz czéllal s mindig híven.

A földi lét kétségein át,
Talált egy fény biztos világát,
A józan hit éber szemén; —
S hol ráborúlt az élet gondja,
Volt ami e fátyolt levonja:
A szeretet s tűrő remény.

Volt mérve rá csapás keresztje,
De hitt, reménylt, küzdött szeretve,
S a győzelem övé maradt;
Az arcz redős, a haj fehér lett,
De a vetés — az is megérett...
Ki mint vetett, akként arat.

Kiket gonddal vett föl szívére,
Kikért áldást áldásra kére,
Mind felnövelve gyermeki; —
A múlt idők szép távolából,
Mindenfelől csillag világol,
S nem lesz sötét az est neki.

Fölleg ha jő ez alkonyattal,
Villáma nincs és megvígasztal
A könny, mit olykor permetez;

váló életnek ily minőségben való nyilvánulásáról egyházmegyénk és egyh. irodalmunk megemlékezett már; ez alkalommal egyletünk czéljához képest is úgy kívántam őt felmutatni, mint akinek sok oldalú tevékeny élete általában, különösen pedig legközvetlenebbül ezen egyházban és városban nyilvánult kiválóan kultur missiót teljesített. — S valóban, ki igazán meg akar felelni hivatásának és rendeltetésének, annak fel kell keresni és használni mindazokat a tereket és tényezőiket is, melyek, habár szigorúan

Az életet végezni áldón,
Megnyugtató a síri válón —
És tudni, hogy a végzet ez.

Az est közel, megnyúlt az árnyék,
De lesz öröm, mi rája vár még,
S szívéhez új élvét vezet; —
És lesz, ha majd leszállt az estve,
Mi hajnalát bíborra fesse:
Megtisztelő emlékezet.

Mult és jelen tanúk lehetnek,
Mint alkotott sok sok szíveknek
Jövőt, mely vádra nem borúl, —
S most — érdemét tisztelni tudván —
Hálás szívek kísérik útján,
Mind a sírig hű gyámolúl!

Szép pályavég! im a hű sáfár,
Gyöngéd szívek virági közt jár; —
— Mi rá volt bízva megtevésé,
De hogy célhoz vezette útja,
Önérdemét nem néki — tudja:
Az áldás mindig Istené!

Az éj közel, megnyult az árnyék . . .
Vég áldásúl — mit kérve vár még —
Reményl szelíd csöndes halált; —
S ha itt a nap búcsúra válik, —
— Mert hű maradt mind a halálig, —
Reményl egy új nap hajnalát!

vett hivatalának körén kívül esnek, de mind meg annyi eszközei az emberiség tökéletesedésének. — S Hajnal Ábel tudott lelkipásztor lenni anélkül, hogy életének hatását megvonta volna a társadalom különféle elemeiről, — s tudott működni a polgári és társadalmi élet különböző köreiben anélkül, hogy e sokféle működésben elveszett, vagy csak meg is gyengült volna lelkipásztori jellege, sőt bölcsesége, hűsége, műveltsége, szeretete, lelkesedése lehetővé tette, hogy mindenütt, valahol megfordult és cselekedett, a lelkipásztor és az ember kötelességei egymást kiegészítve és támogatva kölcsönösen segítsék törekvésében, az emberiség igaz boldogításának, a közjó előhaladásának nagy célja felé. — Mindig többet kívánt tenni, mint amennyit hivatala kötelességei eleibe szabtak, és soha sem akart többnek látszani, mint amennyi őt állásánál fogva megillette. — És épen ezért folyvást emelkedni láttuk őt a köztisztéletben, tekintélyben és irányadásban, — s a pálya végén, hol azt hinnők, hogy az általános hanyatlás következett be — ott is azok közé tartozott Hajnal Ábel, kik az emberileg szólva bevégzett élet áldásainak karjain, a remények és törekvések lehető valósulásának öröm szárnyain az egekig emelő önérzet magasságára jutnak el, melynek dicsőültségét oly lélek emelően és szívre hatóan ő maga így fejezi ki életének végén övéihez írt utolsó soraiban: »elvégeztetett!, hogy ha még egyszer születnem lehetne, akkor sem kívánnék Istentől sem boldogabb családi életet, sem jobb s irántam háladatosb gyermekeket; nem kívánnék magasabb s tündöklőbb társadalmi állást, őszintébb rokon s barátokat s pártfogókat, mint minőket nekem Isten, a legjobb atya, bevégzett földi életemben adott s kegyelméből engedett.« . . .

Szép vallomás, boldog öntudat! vigasztaló búcsú! áldott emlékezet.!!

Szabó János.

II.

Békés város története a XVIII-ik század elejéig.

Békés városnak múlt, XVIII-ik századi történetéből érdekes adatokat olvasott föl társulatunk 1877-ben tartott gyűlésén e város jeles, művelt fia, Hajnal István, úgy, hogy azokhoz hozzáadni valónk alig marad, mert elég érthető, összefüggő képet nyújtanak. Ámde annál szakadozottabb Békés város múltjának képe a XVIII-ik század előtt; az évszázadok tengeréből alig menekült meg egy-két adat, s az is inkább csak sejteti, mintsem világosan mutatja e város történetét. Az a történetíró, a ki e város múlt századi eseményeit foglalja össze, olyan, mint a festő, a ki előtt ott ül a modell; az pedig, a ki régibb történetéről akar képet nyújtani, olyan mint a mozaik rakó művész. Fáradsággal kell ennek a finom, szép színű köveket összeszedni, s aztán azok rendszeres egymás mellé rakásával élethű képet szerkeszteni. Épen úgy fáradsággal kell Békés város régi múltjával foglalkozónak is az egyes adatokat mindenfelől összegyűjteni, rendszeresen egymás mellé rakni, hogy e multról némi képet nyújtson. — Fáradságos tehát e munka, de kellemes, legalább nekem, a ki e városra és vendégszerető, derék népére mindenkor kedvesen emlékszem. Nem áltatom magam azzal, hogy tökéletes munkát végzek, mozaikszerű, hiányos lesz biz' ezen kép, de kecsegtetem azon reménnyel, hogy majd idővel e megye és város valamely jeles fia kiegészíti e hiányokat, jobban

összerakja az adatokat és így a kitűzött célhoz egy lépéssel mégis csak közelebb leszünk.

Ha a sós vízbe vasdarabot teszünk, akkor a só a vasra lecsapódik, a szilárd anyagon maga is szilárdná válik. Ilyen szilárd pontokra volt szüksége a magyar népnek is akkor, midőn e hazába beköltözött, hogy az idestova költözést abbanhagyja, egy-egy helyre állandóan letelepedjék. Mert hiába tagadnók, mennél tovább tanulmányozzuk az őseinkről szóló egykorú tudósításokat, annál inkább be kell vallanunk, hogy ide beköltözésükkor még vándorló, nomád nép volt a magyar. Több mint kétszáz esztendővel a honfoglalás után járt hazánkban Ottó freisingeni püspök, és még akkor is idestova vándorló népnek találta őseinket; a legelőkelőbb főurak is csak rongyos nádgunyhókban laktak. Okleveleink tanúsága szerint akkoriban a király ő felsége egy-egy tölgyfa alatt üldögélve szolgáltatatta az igazságot; az útasok mindig sátorverő embereket vittek magukkal, mert biz' szállóhelyeket messze földön nem találtak.¹⁾

Ezt tekintetbe véve bátran mondhatjuk, hogy művelődéstörténeti szempontból Békés a legnevezetesebb hely megyénkben. Mert Békés, illetőleg a békési vár volt megyénkben az első szilárd pont, a mely körül az állandó letelepülés megkezdődött.

Régi, már őshazájukban dívott szokásuk volt a magyaroknak, hogy a folyók mentén földhányásokból várakat készítettek. Szibéria délnyugati részén a Tobol, Irtis és Ob folyók mentén még most is megvannak az ilyen földvárak nyomai.²⁾ Nem az volt a célja e földváraknak, hogy állandóan ott lakjanak; az életmódjukkal sem fért össze, de meg arra kicsinyek is voltak; csak nagy veszedelem idején menekültek oda, s várták, míg számukra segítség érkezett vagy az ellenség eltávozott. — Ezt a szokást elhozták ma-

¹⁾ Fejér. God. Dip. II. 84. 203. II.

²⁾ Barna Ferdinánd: Vámbéry főbb állításának bírálata. 13. I.

gukkal őseink új hazájukba is, és itt a Tisza mellett Szabolcs-, Szolnok-, Csongrád-, a Maros mellett Arad-, Csanád-, a Duna mellett Bodrog-, Solt várakat építették. Így építették a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál a békési várat is.

E békési vár Szent Istvánnak és az ő utódainak intézkedései következtébsn központja és megindítója lőn az állandó letelepülésnek. Mert e királyaink alattvalóikat bizonyos osztályokra, kasztokra osztották föl és mindenik osztálynak teendőit részletesen meghatározták. A legkiválóbbakat várjobbágyokká tették; ezeknek kötelességük volt a fegyveres szolgálat; azután jöttek a várnépek, a kik a vár építésére s különféle élelmi szerek beszolgáltatására voltak kötelesek. Ismét más szolgák, a kik alantasabb szolgálatokat végeztek.

E várjobbágyok és várnépek, hogy szolgálataikat könnyebben teljesíthessék, vagy egész a vár mellett ütöttek tanyát, vagy attól oly távolságra, hogy szolgálataik végzésére könnyen bejárhattak a várba.

Így keletkezett aztán Békés, így keletkeztek körülötte kis faluk, mint pl. Verebes, Gyúr, Méhes, Détér és még mások, amelyeknek ma már nevük sem él, holfekvésük is bizonytalan. (Ica, Tuluoy, Sceneu)¹⁾ Nem szabad valami nagy, népes, egyenes utcákkal, rendezett terekkel bíró falvakra gondolnunk. Kicsinyek, szörnyű egyszerűek voltak bíz' azok, ma egy-egy tanya csoport különb, mint ezek valószínűleg, de mégis falvak, az állandó megtelepülés kezdetei voltak s a magyarok polgárosodásának eszközei.

A XIII. század elejéről megszólalnak a történelmi adatok Békésről és ekkor e hely már jelentékeny pontja volt a Körös mentének. Akkor ez volt legkiválóbb helység itt, mert a váradi püspökségnek kerületekre való fölosztásakor egyik főesperességet Békésről nevezték el.²⁾ Polgári szem-

¹⁾ Váradi regestrum 258. 324. számú oklevelek.

²⁾ Theiner. Monum. Vet. Hung. illustr. I. k. 91. 92. ll.

pontból pedig még nevezetesebb, mert az egész megyének központja, törvénykező helye vala.

Ismerjük ez időből a megye főispánjait: Illés, Batiz, Pál nevűeket, (a kik hivataluknál fogva kötelesek voltak Békésen megjelenni); ismerjük ezek udvarbíráját, (curialis comes) Demjént, a ki állandóan Békésen volt köteles tartózkodni; névleg megnevezni is tudunk számos várjobbágyot, pl. Szongott, Csáb, Bús, Bot, Aracsza stb. nevűeket, ismerünk többeket a várnépek közül, de a szűkszavú oklevelek épen azt felelték fölírni, ezek közül ki lakott Békésen? ¹⁾

A tatárjárást Békés szerencsésen kiheverte. Vára megvolt még 1294-ben is, és két várnagy, Tamás és János igazgatta; megvoltak a vár földjei és fegyveres szolgálatra kötelezett jobbágysai, ²⁾ de fénykora a vége felé járt.

A XIV-ik század Békésre nézve a hanyatlás korszaka volt. Az a kapocs, a mely e helyet a megye központjává tette, emelte: a várszerkezet fölbomlott. A várjobbágyok nemesekké lettek, a várnépek közönséges földművelő jobbágyokká, a várföldeit királyaink eladományozgatták. Úgy járt Békés is, mint Szabolcs, Zaránd, Heves, Abaújvár, Borsod, Zemplén, Solt és más város helyek. A várszerkezet korában szerepet játszottak s mikor az megszűnt, jelentéktelen falvakká süllyedtek.

Foszlányúl a régi dicsőségből az maradt meg Békésnek, hogy a megye később is itt tartotta gyűléseit. ³⁾ De tévedne az, a ki ebből kiindulva Békést a mai értelemben vett megyei székhelynek tartaná. A XIV. században még szó sem volt megyeházáról, rendes, egy helyt lakó megyei tisztviselőkről. Meghatározott időben összejött az alispán és a 4 szolgabíró, meghallgatták a panaszokat, a megye íródeákja elkészítette a szükséges irásokat, aztán a tisztvise-

¹⁾ Várad regestrum 42, 101, 258, 347, 361 számú oklevelek.

²⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 11. l.

³⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 18. II. k. 10 ll.

lők ráütötték pecséteiket és széjjel mentek. — Azonkívül e megyei gyűlések értékét szerfölött csökkenték az úgynevezett kikiáltott nádori gyűlések. Nagyobb birtok pereket vagy bűnvádi ügyeket csak e nádori gyűléseken tárgyaltak. E nádori gyűlések nagyobb mozgalmat idéztek elő a megyében: az összes nemesség megjelent, úgy hogy nem a faluban, hanem azonkívül a mezőn tartották a tanácskozást.

Ez azonban még mind nem lett volna baj Békésre nézve. Baj volt az, hogy Békésmegye területe oly kicsiny volt, hogy annak kedvéért a nádorok külön kikiáltott gyűlést nem tartottak, hanem Zaránd vagy más megyékhez foglalták és így együttes gyűlést hívtak össze. S midőn az ilyen együttes kikiáltott gyűlés helyét kitűzték, akkor Békés rendszeren kiesett a számításból. Négy ilyen nádori gyűlésről tesznek említést a Békésmegyére vonatkozó emlékek, de a 4 közül csak egyet tartottak Békésen, a többit Nadányban (Körös-Ladány) Nadabon és Simándon. ¹⁾

Ily körülmények közt nem csoda, hogy Békés a XIV. század végére egyszerű faluvá vált és a gyulai uradalomnak volt kiegészítő része.

Egyházi tekintetben azonban továbbra is megtartotta régi helyét, plébániai javadalma legjobb volt az egész megyében, plébánosai olykor-olykor a váradi szentszék megbízottai voltak. ²⁾

A XV. században újra jobb napok viradtak Békésre. 1403-ban a gyulai uradalmat és vele együtt Békést is a főúri Maróthy család kapta meg. E nagy, gazdag, hősi család azelőtt a Száva mellett lakott, de a török azt a vidéket mindig háborgatta s azért onnan felköltözött gyulai uradalmába, s itt élt, itt működött, jobbagyainak szabadalmakat szerzett, keresetet nyitott, az ipart megrendeléseivel föllendítette és 73 év alatt a gyulai uradalmat oly gazdag-

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 26, 38 II. k. 15, 16, 22 II.

²⁾ U. o. I. k. 34 I.

gá, oly jövedelmezővé tette, hogy, midőn a család kihalt és szép jószága a királyra szállott, Mátyás király addig-addig válogatta, ki volna legméltóbb e szép uradalom birtoklására, míg nem talált méltóbbat a saját fiánál.

A nemes Maróthy család jótéményeiben Békés is részesült.

A legkisebbiken kezdem, amint azt írom, hogy e család a békési jobbágyokat védelmezte; a megélhetésre, vagyonszerzésre módot és alkalmat nyújtott, a minek következtében a népesség gyarapodott.

1415-ben az öreg Maróthy János bán török fogságba jutott és ott 3 évig sínylődött. A király nem volt ide haza, nagy könnyen lehetett a Maróthy jószágon kapdosni. A Békés mellett fekvő Csatár, Dánfok, Kamuth, Bélmegyer és Csarna falvakban élő nemesek nem is hagyták használatlanul a kínálkozó alkalmat, hanem minden oldalról elfoglaltak egy jó esomé földet és rétet a békési jobbágyoktól és azt kényükre élték.

Hanem, a mint az öreg bán 4000 aranyért, a török fogságból kiváltozott (mint a régiek mondák) vége volt a hatalmaskodásoknak. Tán éppen utban volt a török fogságból Gyulára, a mikor a csanádi káptalan előtt 1418. aug. 23-án megjelent és erőszakoskodó szomszédait birtokainak elfoglalásától eltiltotta.¹⁾ A ki még erre sem engedett, azt a következő évben a király elé idézte, és jaj volt annak. Nem is halljuk többé, hogy Békéshez vagy más jószágához a szomszédok hozzá mertek volna nyulni.

Sőt megfordítva ezentúl a békésiek lesznek a hatalmasak, és valódi vagy képzelt sérelmeikért a törvény ítétele előtt maguk vesznek elégtételt maguknak. Így pl. egy oklevél arról értesít bennünket, hogy 1467. május havában 27 békési ember névszerint: — Nagy Albert, Kerekes Má-

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár I. 47 l.

tyás, Kerekes Tamás, Szabó János, Fekete Antal, Penczel István, Eszterág János, Zeke Bertalan, Zeke János, Szabó Mihály, Penczel Máté, Kovács Miklós, Molnár János, Molnár Ferencz, Varga Antal, Varga László, Szekeres János, Fekete Gergely, Tamási János, Szabó Boldizsár, Olasz János, Kal-már Gellért, Morócz László, Erdélyi János és Szabó Bálint három uradalmi tiszt: Kereky Lőrincz, Bozzás Péter és Bycze Gergely vezetése alatt fegyveres kézzel Gerlára mentek és az Ábrahámffy családnak itt levő, Fábíánfoka nevű halastavát elrontották és a halakat belőle mind ki boesá-tották. — Majd nem sokára ugyanezek észak-féle vonultak és Fás helységéből egy jó darab földet maguknak elfoglaltak. 1)

Természetes, hogy a békési szegény jobbágyok olyan gazdag és hatalmas családdal, mint a minő volt az Ábrahámffy, ki nem mertek volna kezdeni, ámde ott volt hátuk megett védelmezőül, pártfogóul földesuruk Maróthy Mátyus bán. Az erről szóló oklevél világosan mondja, hogy az első hatalmaskodást az ő engedelmével követték el, a fási föld elfoglalására pedig egyenesen az ő buzdítására mentek. 2)

Nagy jótétemény volt Békésre, hogy az öreg Maróthy János bán a mostani murvahelyi pusztát, akkor még Muruly nevű kis falut 1426-ban megszerezte. 3) Békésnek, ma ugyan legnagyobb határa van megyénkben, s azért egy kissé különösen hangzik, de való, hogy akkoriban csekély határa volt. Tőle délen Csatár, Dánfok, keletre Verebes, Détér, Bél-megyer, Csarna, nyugatra Gyúr, Kamut mind önálló, külön határokkal bíró falvak voltak a XV. században és így a békési határ jól megszükítették. — Muruly megszerzésével azonban gyarapodni kezdett; mert igaz, hogy 1426-ban Muruly még kis falu volt, de esakhamar megszűnt önállósága és határa a békési határt öregbítette.

1) Békésmegyei oklevéltár I. 82 l.

2) Békésmegyei oklevéltár I. k. 82 l.

3) U. o. I. k. 52 l.

Békés népesítéséhez hozzájárultak a Maróthyak azzal is, hogy a Fekete-Körös jobb partján egy kis falut létesítettek.

Nevét azon hidtól vette, amely Békéssel összekötötte, e hid neve pedig Bánhida volt. Melyik évben épült e falu? azt épen úgy nem lehet meghatározni, mint azt, melyik évben készült a hid. Mind a három Maróthy: János az öreg, László, a fia, Mátyus, az unokája, a kik Békést bírták, macesói bánok voltak. Akármelyik építtette azt a hidat, helyesen nevezték el Bánhidának és így épen nem határozható meg 1403-tól 1476-ig melyik évben készült, s ennél fogva az sem, hogy a róla nevezett Bánhida falu mikor alakult? Egyelőre ugyan Bánhida Békéstől külön területtel bíró helység volt, 1479-ben még ilyenkép fordul elő¹⁾, de sorsát el nem kerülheté, a következő században már beleolvad Békés városába s határával, lakosságával Békést gyarapítá.

A békésiek iránt való szeretetüket és vonzalmukat mutatták a Maróthyak azzal is, hogy tiszteiket a békési emberek közül is válogatták. Így pl. 1467-ben a gyulai vár udvar birája (előkelő hivatal) a békési származású Bicze Gergely vala.²⁾

A megszorodott lakosság vallásbeli szükségleteinek kielégítéséről is gondoskodott a Maróthy család és e végre egy kápolnát építtetett Békésen a Boldogságos Szűz tiszteletére. Ettől fogva a békési nép nem csak a régi derék egyházban, hanem e kápolnában is kereshetett vallási vigasztalást. E kápolna fennállásáról csak a XVI. századbeli emlékek beszélnek ugyan, de ugyanazok azt is elmondják, hogy e kápolnának Muronyban és Hosszú-Aszón voltak földei.³⁾ Már pedig Hosszúaszó a Maróthyak birtoka volt⁴⁾ és így a békési kápolnának csak azok adhattak Hosszú-Aszón földeket.

¹⁾ Csánky: Magyarország történ. földrajza a Hunyadiak korában. I k. 648 l.

²⁾ V. ö. Békésmegyei oklevéltár I. k. 81—83 ll. és Csánky i. m. 657 l.

³⁾ Századok 1870. évf. 631. l.

⁴⁾ Békésmegyei oklevéltár I. k. 47 l.

Jótéteményeire akkor tette föl a koronát a Maróthy család, a midőn hatalmas befolyásával a királynál kivitte azt, hogy Békés a városok sorába emeltessék. ¹⁾ Ez annyit jelentett akkoriban, hogy a város némi szabadalmakat kapott, a bíró és tanács a kisebb peres ügyeket ő maga intézte el, a birságok egy része a városnak jutott és a mi fő, vásárokat tarthatott. Ez által Békés újra központja lett a körülötte fekvő vidéknek, legalább néha felelevenedett a lakosság, egy pár kereskedő és iparos települt a földművelő és baromtenyésztő lakosok közé, egy szóval Békés a művelődés terén újra hatalmas lépést tett előre.

Az eddig fölmerült adatokból ítélve majdnem hajlandók voltunk Békésnek a városok sorába való emelését Mátyás királynak tulajdonítani. De még, mielőtt e véleményünket kimondottuk volna, megyénk jeles fia, Csánky Dezső, a legrégebb békésmegyei eredetű családnak a Nadányiaknak levéltárában talált egy levelet, amely Békést már 1452-ben a hangzatos »civitas« czímmel emlegeti. ²⁾

Világos, tehát, hogy Békés jóval Mátyás király kora előtt jutott a városok sorába.

Hogy azonban csak a Maróthyak idejében lett várossá, az teljesen biztos. Mert ugyanazon oklevél, mely 1405-ben Gyulát, »civitas«-nak nevezi Békést ezzel ellentétben csak »villa«-nak »falu«-nak mondja. ³⁾ 1405. és 1452. közt történt tehát a városi jogok elnyerése. Ez időben pedig Békés mindig a Maróthy család birtokában volt.

E század második felében a régi hadi dicsőség fénye is kezdett derengeni Békés felett. Régi földvára rég elenyészett, nem felelt meg a megváltozott hadi viszonyoknak, de e helyett épült benne egy főúri, megerősített kas-

¹⁾ V. ö. U. o. I. k. 40 és 82 ll. Továbbá: Csánky i. m. 647 l.

²⁾ Csánky i. m. I. k. 467 l.

³⁾ Csánky i. m. 647. l.

tély, a mely a várost legalább az apróbb, portyázó, ellenséges csapatok ellen megvédehette.

E kastély építésének érdemét is a Maróthy család többi érdemei közé kell soroznunk, mert ma már biztos történeti adatunk van arra, hogy e kastély 1469-ben már megvolt¹⁾; ekkor pedig a Maróthy család utolsó férfitagja, Mátyus bán, még élt, s mint az oklevelek mutatják, e vidéken fekvő birtokai iránt élénken érdeklődött.

Azon kétes értékű védelemnél, melyet e kastély Békés lakosainak esetleg nyújthatott, sokkal becsesebb volt az, hogy e kastély néha-néha ide vonzotta e főúri család tagjait egy kis látogatásra, egy kis pihenésre. Nem volt tehát többé Békés olyan elhagyott hely, melynek senki feléje sem néz, melynek csak adóját ismerék földesurai, hanem olyan, melyet sokra becsülnek, melyben lakni érdemesnek tartják, melynek fölvirágoztatását előmozdítani óhajtják.

Mekkora kár, hogy e kastélyból egy darab téglá sem maradt! Legalább azt határozhatnók meg, hogy csakugyan a kastélyzugban állott-e vagy másutt?! Legalább lenne egy darab kő, mely a főúri, igaz magyar, és Békésért anynyit tett Maróthy családról beszélne!

Mindenesetre sokat vesztett tehát Békés városa, a midőn a Maróthy családnak utolsó férfisarjadéka sirba szállott.

1476—1482-ig Békés város a királyé volt, lakosai királyi jobbágyságok valának.²⁾

Ez időből is, mint a Maróthyakéből ismerjük egy pár békési embernek a nevét, de sajnos éppen olyanokét, a kik nem tartoztak a becsületes emberek sorába.

Ország Mihály nádor 1479-ben január 18-dika körül Simádon Zaránd- és Békésmegyék nemeseivel gyűlést tartván, felszólította a békésmegyei nemeseiket, hogy nevezzék meg, kik meggyékben a gonosztevők? Erre a jelenlevő bé-

¹⁾ Csánky i. m. 346. l.

²⁾ Csánky i. m. I. k. 647 l. Országos levéltár. Dipl. Lev. 36, 421 sz.

késmegyeiek (köztük Endrődi Both Miklós alispán, Teleky Bálint esküdt) bevádolták: Békés városában lakó Morócz Miklóst, mint rablót, Vajda Antalt és ennek vejét Vésztövi Pap Miklóst, továbbá Peczke Jánost, a békési erdő csőszeit, mint báránytolvajokat. Borsos Demeter előbb esatári (most puszta Békés mellett) akkor békési lakost, mint vérfertőztetőt és eretneket és végül Nagy Miklóst, a királynak Bánhidán lakó jobbágyát, mint tolvajt. ¹⁾

Szomorú emlék, de legalább egy pár műveltségtörténeti adatra mégis találunk benne. Így értesülünk arról, hogy a békési erdők már megváltak, s hozzá még, mikor »custodes seu iudices silvarum«-nak nevezi az oklevél a három jó madarat, elárulja, hogy a köznép őket erdőbiráknak hívta. Nem csoda, hisz tudjuk, hogy a régi világban a koldusok felügyelője is bírónak neveztetett, lévén ő a koldusbíró. Borsos Demetert azért vádolták vérfertőztetésről, mert felesége rokonával élt, eretnekségről pedig azért, mert az egyházi hatóság kiközösítette ő kelmét és még sem tért meg.

1482-ben Mátyás király a gyulai uradalommal Békést is fiának, az akkor 11 éves Corvin Jánosnak, adta. Új földes uruk volt tehát a békésieknek, de csak a papiroson. ²⁾ Mert a király bokros teendői miatt nem ért rá, hogy egy-egy kisebb városa érdekeivel foglalkozzék, a fia pedig még kiskorú volt és nem rendelkezhetett. Továbbra is csak a tisztek kezében volt az egész uradalom és így Békés városának is a sorsa, fölvirágzása vagy hanyatlása.

Corvin János herczeg földesuraskodása arról nevezetes Békés történetében, hogy miatta csaknem elszakadt a gyulai uradalomtól (s a város önállóságára nézve ez nem lett volna rossz) és egy darabig idegen kézen volt. — Hazánk történetéből tudjuk, hogy e szegény herczeget a királyi széktől elűtötték, ráadásul még Tolnamegyében a Csontmező csata-

¹⁾ Országos Levéltár D. L. 36, 421 sz.

²⁾ Országos levéltár. D. L. 19, 378. szám.

téren megverték, kincseitől megfosztották. A roppant gazdag ifjú ennek következtében pénz nélkül szűkölködött és ékszereit meg birtokait volt kénytelen zálogba vetni, hogy egy kis készpénzhez jusson; vagy pedig fizetés helyett birtokokat adott embereinek. Így adományozta el Békés kastélyt és városát is 1492-ben pár évre fizetés helyett jutalmul Báncsaj András későbbi csongrádi főispánnak. Ettől fogva Békés város jövedelmét Báncsaj András húzta, a békésiek földesura névleg Corvin János, tetteleg Báncsaj András vala. Hiába akarta aztán két-három év múlva Corvin János a várost visszaváltani, hiába fordult a királyhoz segítség végett, Báncsaj nem akarta a zsíros koncezt kezéből kiejteni, csak 10 év múlva 1502-ben nagy perlekedés után adta vissza a kastélyt, s úgy került vissza Békés jogos tulajdonosához. 1)

Vajjon tett-e valamit Mátyás király vagy fia Corvin János Békés város emelése érdekében, azt csak a külföldön, Bambergben és másutt rejlő történeti adatok tudnák megmondani. — Mátyás király egyik fiatal korában tett intézkedése bizonyára javára vált Békés városának. Ez időben ugyanis a kikiáltott nádori gyűlések eltöröltettek, a megyék tekintélye emelkedett, törvényszékeik látogatottabbak lettek, zajos gyűléseket tartottak, az országgyűlésre követeket választottak. Minthogy pedig Békésmegye törvényszéki gyűléseit a XV. században is Békésen tartotta, e gyűlések által Békés város forgalma emelkedett, a város nevezetesebb, népesebb lőn.

Ámde ugyancsak Mátyás királynak egy másik rendelete Békés város régi dicsőségét azt t. i. hogy a megye székhelye volt, sirba vitte. 1484-ben ugyanis nem tudni mi okból a gyulai vár várnagyjait nevezte ki a megye főispánjaiúl és alispánjaiúl. 2)

1) V. ö. Hazai okmánytár IV. 441 és Békésmegyei évkönyv. VII. k. 75 l.

2) Müncheneri oklevél másolatok a gyulai muzeumban. — Békésmegyei r. és tört. társ. évkönyve. VII. k. 62 l.

Szerfölött életbe vágó intézkedés volt ez nemcsak Békés megyére, hanem Békés városára nézve is. A megye erősen zúgolódott, engedetlenkedett a rendelet ellen, de hiába; a királyi parancsolat (s talán a főispáni katonaság előtt) meg kellett hajolnia. Mátyás király halála után egy időre visszaszerezte a megye régi szabadságát és akkor újra Békésen tartotta törvényszéki gyűléseit, ¹⁾ de II. Ulászló 1499-ben megújította a régi rendeletet, és a szolgabiráknak azontúl Gyulára kellett járniok jelentéstétel és a főispáni rendeletek meghallgatása végett. S addig-addig jártak a gyulai várba, míg magukkal vitték az egész megyét és Gyula lőn Békésvármegye székhelye.

Békés város lakossága, ha előrelátó volt, bajosan fogadta békésen a királyi rendeletet, hiszen e rendelet volt a második oka annak, hogy Békés megszűnt Békésvármegye székhelye lenni; ámde, a hol az egész megye nem boldogult, ott egy város még kevesebbet tehetett; kivált, mikor a kinevezett főispánok az ő földesuruk főtisztei valának!! Ily viszonyok között érte meg Békés városa a XVI-ik századot.

E század elején Békés új földesurat kapott, épúgy, mint a XV. század első tizedében. De nagy különbség volt a kettő között. A XV. századbéli új földesúr régi magyar főúri család vala, a XVI. századbéli pedig egészen idegen, német, szikra reménység nélkül, hogy valaha magyarrá válék. A régi neve Maróthy, az újé Brandenburgi György őrgróf, vagy a mint a köznép nevezé, György markoláb. A régi magyar család vére ontásával szerezte birtokát, az új házasság útján jutott e gazdag uradalomhoz.

1504-ben meghalt Corvin János, az utolsó Hunyady, s nem hagyott maga után csak egy kis leánykát. Nem sokára ez is sirba szállott. Erre özvegyét Frangepán Beatrixet rákényszerítették, hogy Brandenburgi Györgynek nyujtsa

¹⁾ Országos levéltár D. L. 20952.

kezét. Szegény asszony megtette s erre 1509-ben első férjének birtokait a király mind Brandenburgi Györgyre ruházta.¹⁾

Brandenburgi György is körülbelül úgy gondolkozott hazánk felől, mint nem régiben egy-egy Bach huszár; műveletlennek tartotta a magyarokat és nyakrafőre küldte le uradalmaiba a német, magyarul semmit sem tudó tiszteket. Ez persze a birtokain lakó magyaroknál mindenütt és így Békésen is, visszatetszést szült. 5 év alatt úgy meggyűlöltették magukat ezen tisztek e vidéken, hogy midőn Dózsa lázadása 1514-ben kiütött, a gyötört nép bosszúra gyuladt és Brandenburgi György birtokait kegyetlenül elpusztítá.²⁾

Dózsa seregéhez a békési nép egy része szintén csatlakozott. Túrról Gyoma mellett a mai egei pusztán, akkor falun keresztül Békéshez húzódott Dózsa és itt megpihenve megszámlálta seregét.³⁾ Természetes, hogyha e város lakosai ellenséges gyűlölettel fogadják, ha nem lett volna biztos Dózsa, hogy itt megtámadástól nem kell félnie, nem választja pihenő helyül Békést. Éppen megfordítva előre tudta, hogy itt szívesen fogadják és követőket is talál.

Vajjon a felizgatott békési nép nem töltötte-e boszúját a német tiszteken? arra megint csak akkor tudnánk felelni, ha a külföldön levő és ép ez időről szóló iratokat átvizsgálánk. — Az bizonyos, hogy a szerencsétlen lázadás leverése után, mélységes csönd lett Békésen, a német tisztek visszatértek és kezdődött a régi élet.

Az 1524-dik év arról nevezetes Békés multjában, hogy ekkor a békésiek új papot kaptak. Kaptak és nem maguk választották. Mert, ha ő rajtuk állott volna, bizonyára nem választják Budai Ferber Jánost, a kit eddig nem ismertek, s a ki, mint neve mutatja, bár budai fiú létére magyarul is tudott, német eredetű volt. Hanem Brandenburgi György lé-

¹⁾ Századok. 1877. évf. 460 l. Müncheneri oklevélmásolatok. 278. szám.

²⁾ Századok 1877. évf. 460. l. és 1887. 193-209 l.

³⁾ Szerémi: Emlékirata Magyarhon romlásáról. 59 l.

vén a kegyúr, a javadalmakat is a tőle kegyelt németeknek adá.¹⁾

Kevéssel előbb a másik egyházi javadalom is idegen kézre került. Brandenburgi György ugyanis 1523-ban a békési kápolna igazgatójává Sadobrych Péter nevű emberét nevezte ki. Ez, mint neve mutatja, horvát ember volt, és a békési kápolna igazgatóságától csak a jövedelmet húzta, maga pedig másutt lakott. Tudjuk ezt onnan, hogy ugyanekkor kapta meg még a vári plébániát és a gyulai ispitály lelkészségét is.²⁾ Egyszerre három helyen nem lakhatott, s mivel a három javadalom közt a vári plébánia volt az első, ezt kellett személyesen igazgatnia s azért Békésen teendőit csak helyettes által végezhetette el.

Ki tudja, nem ezen kettős eset volt-e egyik oka annak, hogy a hitujítás Békésen oly nagy pártolásra talált? A régi hit papjaival már csak nemzeti szempontból is elégedetlen békési hívek szívesebben nyitották meg füleiket az új vallást hirdetőik beszédeinek. E hirdetőik közt első vala Ozorai Imre, de nem 1523-ban, mint eddig hittük, mert hiszen, mint fentebb láttuk, még 1524-ben sem ő volt a békési plébános, hanem Ferber János, a ki még, mint hűséglevelében maga mondja, a régi vallás híve vala. Ennélfogva Ozorai fölléptét csak az ő külföldi iskolázása utánra tehetjük, a mi 1532—33-ra esik. Őt követték aztán mások, mint pl. a híres Szegedi Kis István, a kinek életét és Békésen való működését³⁾ bőven ismerteté társulatunk

¹⁾ Müncheneri oklevélmásolatok a gyulai muzeumban. 507 szám.

²⁾ U. o. 504. szám.

³⁾ Némelyek, mint pl. Rácz Károly (A zarándi egyházmegye története 154 l.) Sipos Imre (a belényesi ref. egyház történetében) kétsebbe vonják azt, hogy Szegedi Kis István Békésen tanított; mert Skaricza, Kis István életrója, hőse lakhelyét „Bekenesinum“-nak írja, ezt pedig ők Belényesre magyarázzák. Ámde helytelenül, mert igaz, hogy Skaricza először Bekenesinumot írt, de mindjárt a következő kikezdésben kijavítja azt „Bekesinum“-ra, és így nem lehet kétseggel benne, hogy Békésről beszél Bekenes és Belényes különben sem egy dolog.

egyik évkönyvében (III. kötet) Haan Lajos. 1566-ra körülbelül megvolt az egész átalakulás; a békésiek elhagyták régi, katolikus vallásukat s előbb lutheranusokká, majd egy pár évtized múlva kálvinistákká lettek.

Természetes, hogy mint másutt, éppen úgy itt is számos ok működött közre eme nagy változás előidézésében. — Első volt, a mit már említettünk, a békési nép elégedetlensége az idegen, rájuk tukmált katolikus papokkal. A második volt, hogy ez idegen papok nem védelmezték lelkesen a katolikus vallást. Következtetjük ezt abból, hogy e papok a javadalom elnyerésekor írásbeli kötelezvényt állítottak ki magukról, melyben fogadják, hogy peres ügyekben nem folyamodnak az egyházi törvényszékekhez, és így a kath. egyház egyik, akkor még érvényben levő kiváltságáról lemondanak. Ezt követelte tőlük a lutheranus érzelmű Brandenburgi György. Hogy gondolhatnók már most lelkes védelmezőnek az olyan embert, a ki egyháza egyik kiváltságát mindjárt működése kezdetén elárulja? A harmadik ok volt, hogy az új vallás elterjesztése mellett olyan hatalmas emberek léptek föl, mint Mágócsy Gáspár, Kerecsényi László, gyulai várkormányzók, Békésmegye főispánjai, továbbá az utóbbinak testvére Kerecsényi Mátyás. Ez volt az, a ki a Bold. Szűz tiszteletére szentelt békési kápolna birtokait Muronyban és Hosszúaszón lefoglalta ¹⁾, s ez által a kath. papot a megélhetés eszközeitől megfosztotta s a kath. istenitisztelet megszüntetését okozta. Mai fogalmaink szerint ez persze különös, de változnak az idők, változnak az emberek. A dolog természete is sejteti, de meg kétségtelen bizonyítékunk is van rá, hogy e régi nagy urak annyira erőszakoskodók valának e téren, hogy még világi kath. ember sem maradhatott nyugton e tájékon, annál kevésbé kath. pap. ²⁾

¹⁾ Századok 1870. évf. 631 l.

²⁾ Katona : Historia critica regum XXIII. k. 654. l.

1550. táján a régi Békés elérte emelkedése tetőpontját. Lakosainak száma körülbelül 3000, telkes gazdáinak száma 256 volt. Azonkívül most már valóban város volt, mert lakossága nem csupa földmivelő jobbágyokból állott, hanem vagyonos iparosokból és kereskedőkből is, és ezek közül nem egy a külföldi egyetemeken neveltette fiát. Fölbredt tehát a lakosságban az érdeklődés a tudomány és művészetek iránt.

Sajnos, hogy épen ekkor jött a török hódítás. Ez megsemmisíté a legszebb reményeket s a várost a haladás magaslatáról a süllyedés lejtőjére sodorta.

1563. pünkösd ünnepe volt azon nap, a melyen Békés városa a török pusztítás ostorát először érezte. Lehet, hogy már hamarabb is jártak itt a török portyázó csapatok, de arról nincs tudomásunk. Az 1563-ikiról azonban a leghitelesebb tanú Kerecsényi László, gyulai várkormányzó, tanúskodik. Mint valami fergeteg, törtek be a városba a gyors török lovasok, a jórészt fegyvertelen lakosok nem birtak ellenállani, minden akadály nélkül szedték tehát össze az értékesebb tárgyakat, pénzt, ruhát, s mielőtt a megrémült lakosság a gyulai őrségnek hírt adhatott volna, vagy azok segítségére jöhettek volna, gyorsan elillantak.

Különös eset fordult elő ezen, most leirt rablás alkalmával Békésen. Máskor a törökök, ha tehetősebb embert előtaláltak, erőszakkal vitték el magukkal, ekkor pedig egy békési gazdag ember, Mező Ferencz nevű kereskedő nejével és gyermekeivel együtt önként ment a törökökkel. Elszökött pedig azért, mert a magyar földön sok volt már a rováson, és vagyonát oly gonosz úton szerezte, hogy a gyulai várkormányzó már régen tömlöczbe vetette volna, de egy nagy akadály jött közbe. A gazdag ember pénzével úgy megnyerte a pozsonyi kamara embereit, hogy azok ajánlataira I. Ferdinánd király őt nemes emberré tette. Ennél fogva csak törvényes úton, hosszas perlekedéssel lehetett

volna őt megfogni. ¹⁾ 1563-iki elszökésével is nagy kárt okozott többek közt Kerecsényi Lászlónak, mert ez több mint 4000 frtot adott át neki, hogy Zrínyi Miklósnak és Székely Lukácsnak elvigye s Mező a helyett, hogy kifizette volna, elszökött vele. ¹⁾ A sikkasztók fajtája tehát már régen megvolt, csak a neve új. Mező Ferencz különben vagy legalább neje egyike volt a protestáns vallás egyik buzgó terjesztőjének, a mi kitűnik ama tetteből, hogy nem sokára a hírneves protestáns predikátort, Szegedi Kis Istvánt, egy török basa rabságából kiváltotta. ²⁾

A török katonák, a kik 1563-ban csak rövid, de szomorú emlékű látogatást tettek Békésen, nemsokára állandó vendégek lettek. Gyula elestével Békés is török kézre jutott, még pedig könnyű szerrel, mert hiszen a várost semmi sem védelmezé, kastélyáról ez időben nincs emlékezet, de, ha meg volt is, katonák nélkül szűkölködött.

1566-tól kezdve Békés története két részre osztható. Egyik rész a város mellett épült török kastély történetéről beszél, a másik rész a városnak a magyar uralomhoz való viszonyát és belső történetét tárja elénk.

Lássuk előbb az első részt.

Bármint vélekedjünk a török népről és hadseregről, az tagadhatatlan, hogy a XVI. században hadi szempontból jóval fölötte állt a magyarnak. Kitűnő lovasai, seregének czélszerű felosztása, a vitézséget és kitartást előmozdító intézkedések stb. jeles hadi néppé tették őket.

Midőn ez új hadi nép a Körös mentét elfoglalta, mindjárt fölismerte, épúgy, mint a régi magyarok, Békésnek hadi szempontból való fontosságát, és ide egy váraeskát, akkoriban úgynevezett palánkot építtetett. Nem óriási kőfalakból, hanem sövények közé szorított, széles földbástyákból és az

¹⁾ Pesty: Krassóm. története. IV. k. 83 l.

²⁾ Békésmegyei évkönyv III. k. 125 l.

azokat körülvevő mély árkokból állott e váracska; valami különös szép nem lehetett, de erős volt.

Mikor épült? azt biztosan meg nem mondhatjuk. Van azonban egy adatunk, a melyből azt okoskodhatjuk ki, hogy nem sokkal a gyulai vár elfoglalása után. Tudjuk ugyanis, hogy a török seregek, mikor valami háborúra készülődtek, rendszeren valamelyik vár vagy palánk körül táboroztak, míg a kirendelt csapatok mind egybegyültek s a háború tetteleg megkezdődött, s ime 1576-ban, midőn Erdély és Miksa császár között háború volt készülöben, a fényes porta erősen meghagyta a temesvári beglerbégnek, hogy Békéshez szálljon népével, a budai basának pedig Szolnok mellett kellett táboroznia.¹⁾ Ebből következtetjük, hogy a békési palánk 1576-ban már megvolt.

1584-ben nemesak megvolt, hanem már harezot is látott a békési palánk. Ez évben az egri, ónodi, tokaji és kállai várak őrségének egy része egy kis kalandra összeállván, Békés palánkjára csapott, de a török őrség vigyázása és vitézsége vállalatukat megghiúsította. Ez alkalommal a törökök közül két vitéz tüntette ki magát, u. m. Omar bin Huszein és Behráb Abdullah. Mind a kettő jutalmat kapott bátor magaviseletéért, az első Sár-Bogárdot (Fehérmegyében), a másik több falut Heves vidékén.²⁾

A békési palánk fontosságát semmi sem mutatja jobban, mint a beléje helyezett őrség száma és fizetése. Különös véletlen, hogy az erről szóló török lajstromok egy évi részlete korunkig fönmaradt s ennek alapján a békési palánk főembereit, az őrség különféle nemeit egész részlete-

¹⁾ Szalay. A magyar történelemhez. 258 l.

²⁾ Kammerer és Velies: A török kincstári defterek 350, 270 ll. Mindenestre valótlán tehát egy Zülfi kár nevű török agának 1636-ban írt abbeli tudósítása hogy a békési palánkot a sarvasival együtt „Omer bék kezével építették volt meg.“ Mert Cserkesz Omer bék 1595-ben volt gyulai szandzsákbég, a békési palánk pedig már előbb fennállott.

sen ismertethetjük. Az 1590—91-ik évre (török időszámítás szerint a 999—1000-ik évre, márcziustól — márcziusig) szóló zsoldlajstrom szerint a békési őrség legnagyobb részét a zsoldos lovasok tették. Ezeket törökül Ulúfedzsiknek nevezték, és odákra vagyis tizedekre voltak fölosztva, de a tíz emberből néha egy-egy hiányzott; csapatvezetőik voltak Zülfikár aga, alatta volt 8 oda (tized) lovasság 73 emberrel. A második volt Hasszán aga, alatta volt 5 oda (tized), összesen 49 ember. A zsoldos lovasság száma e szerint 124 ember volt.

Utánok következtek a janicsárok, a kiket a hivatalos török nyelv műsztafizoknak nevezett. Ezek, mint tudjuk, gyalog katonák voltak s a török sereg magvát tették. Ezek tizedeit nem odának, hanem bölüknek hívták, a tizedeseket pedig szerbölüknek. Békésen mindössze 37 volt. Tiszteik valának Ibrahim aga, és helyettesei Piri kiája meg Hüszsein kiája. Közéjük sorolja még a zsoldlajstrom Hasszán nevű szertopesit vagyis pattantyús tizedest, a miből láthatjuk, hogy a békési palánknak ágyúi is voltak, továbbá Khurrem papot vagy inkább müezzint. Ez utóbbi azt is mutatja, bár a dolog természetéből is következtethettük volna, hogy a törököknek a békési palánkban mecsetük is volt.

A gyalogsághoz tartoztak még az önkéntes azáb nevű katonák. Ezek közül 38 ember volt Békésen három tiszt alatt, kiknek neveik: Mohammed aga, Hamza kiája és Ferhád reisz. Az utóbbi tisztit nevet a magyarok egyszerűen »réz«-nek ejtették ki.

A békési gyalogság e szerint összesen 75, tisztekkel együtt 83 emberből állott.

A lovasságnak volt még egy kiegészítő része. Ezek voltak a martalóczok; mindenféle szedett-vetett nép, nagyobb részt rácok, vagy más délszlávok. Békésen volt 29 ember

két tiszt u. m. Malkocs aga és Juszuf szermája (százados!) vezetése alatt.

Ezekkel együtt a békési őrség száma 238-ra rugott. — Ha már most tekintetbe vesszük, hogy az aradi palánkban csak 32, Világosvártt 37, Tót-Váradján 58 emberből állott az őrség, el kell ismernünk, hogy a békési palánkot a török katonai hatóság igen fontos pontnak tekintette. A szarvasi palánkban is kevesebb volt a katonaság 43 emberrel, mint Békésen, sőt Lippán nem palánk, hanem vár és szandzsák-bég volt, még se érte el az őrség száma a békési palánkéét, mert itt csak 229 ember volt. ¹⁾

Ha a békési őrségben a gyalogság és lovasság számát összehasonlítjuk, azonnal szemünkbe ötlük az aránytalanság. Gyulán az őrség több mint fele gyalog, itt pedig csak 83 gyalog és 155 lovas volt. Ezen számarány maga is világosan mutatja, hogy a békési palánk nem védelmi pont volt mert épen csak annyi gyalogot helyeztek belé, amennyi ez erősséget kisebb kóborló csapatok fölverése ellen megvédelheti, de már nagyobb, rendezett sereggel szembe nem szállhat. A lovasok száma mutatja, hogy inkább támadó pont volt ez a békési palánk, a honnan mint egy török mondá, a törökök a »pogányokra (már mint a magyarokra) csatázhathatnak.« ²⁾

Meg is cselekedték ezt a békési törökök bővebben a soknál. 1590-ben mindjárt az év elején, még január havában, a szolnoki és erdőhegyi törökökkel egyesülvén a biharmegyei Gyapjú falura rontottak, azt kirabolták és csak férfiakban 47 rabot vittek el, az asszonyokon és gyermekeken kívül. ³⁾ A következő szeptember hónapban pedig a békési törökök is részt vettek a szept. 16-án Zsáka, Furta körül vívott csatában. A törökök 1000-en voltak, a magyar er-

¹⁾ Kammerer és Velics: Török kinestári defterek 378 és kk. II.

²⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 224 l.

³⁾ U. o. II. k. 200, 201 ll.

délyrészi lovasok csak 200-an ; természetes tehát, hogy a magyarok vesztettek. Egészen körül fogták a törökök a kis magyar csapatot, s jó részét levágták, más részét rabúl ejtették, úgy hogy hírmondó is alig szaladt el belőlök. ¹⁾

A következő 1591-ik évben a kalandra, rablásra kész békési törökök új pusztítást vittek végbe. Egy gyulai töröknek, Ali deák nevezetűnek, vezérlete alatt a biharmegyei és Toldy Miklós születéséről híres Nagyfalu helységet támadták meg. E helység hajdan Cséfa és Gyapjú körül feküdt, minden segítségtől távol esett, könnyen boldogultak tehát. Elvittek 22 embert rabúl, azonkívül sok pénzt, barmot stb. ²⁾ A rabokat a váradi főtisztek közben járására nem sokára eleresztették ugyan, de tökéletes kárpótlás aligha következett be.

Ezen pár adatból is megítélhetjük, hogy mi volt a törökök kezében a békési palánk? Valóságos rabló fészek. Hiszen, ha így bántak a törökök az erdélyi fejedelem földével, a kinek tartományához Biharmegye tartozott, s a ki a török szultán adófizetője volt, elképzelhetjük mily kegyetlenül bántak Szabolcs, Borsod, Heves megyék területével, amely a magyar királyé (vagy mint akkor mondák a németé) volt! Hány szegény magyar rab könnye öntözé-e palánk durva börtöneit, hány szegény özvegy, árva átka szállott a rabló fészek pusztító lakóira, ki tudná megmondani?

Midőn Báthory Zsigmond, Erdély ifjú fejedelme, a megablottak, elhurezoltak jajjait hallá, népe nyomorát, a szüntelen tartó, igazságtalan támadásokat tapasztalá, nem csoda, ha ifjú szívében a részvét oly lánggra kapott, hogy elvetve a hideg, fontolgotó politikusok tanácsait, megöletve az útban levő törökpártiakat, fegyvert ragadott, véget vetett annak az áldástalan békének, amely rosszabb volt a háborúnál és csak a magyarságot fogyasztá. Megmutatta lelkes

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 202—3 ll.

²⁾ U. o. II. k. 210 l.

seregével, hogy a török nem győzhetetlen, vissza csatolt országához 4 vármegyét és bátor föllépése által a tiszántúli magyarságnak megmentője lőn.

Az 1595-ik évben Tiszántúl vívott csaták egyik, bár csak közvetett eredménye volt, hogy a békési palánk, a magyarság megrontóinak egyik fészke, elpusztult a föld színéről. Amint ugyanis a győzelmes hadsereg Lippát ostromlál, a gyulai várnak ujonnan kinevezett szandzsákbégje Cserkesz Omer elhatározta, hogy minden erejét a gyulai vár védelmére pontosítja össze és e végből lerontatta a békési palánkot, fölégette a fakerítéseket, elhányatta a sánczokat s az őrséget Gyulára rendelvén, az ágyúkat Gyulára hozatta. ¹⁾

Igy pusztult el rövid, de káros fennállás után a békési palánk 1595-ben. A háború megszűnése után 1620 körül újra fölépítették ugyan a törökök, de ekkor már csak árnyéka volt a réginek. 1626—1627-ről újra fennmaradt a békési új palánkba helyezett őrség zsoldlajstroma. Ebből látjuk, hogy mindössze 45 ember volt benne, azok közt 42 lovas, 3 pattantyús, gyalog egy sem. A lovasok tisztjei voltak Musztafa aga és Ahmed alemdár (zászlótartó); a pattantyúsok mind tisztjei voltak: Zulfikár, helyettese Gazánferkiája és Musztafa Zulfikár tizedes (szerbölük.) ²⁾

A zsold lajstrom nem említi a janicsár vagy azáb katonákat, nem említi a török papot (műezzin), s azért bátran állíthatjuk, hogy ez a második török palánk Békésen inkább csak katonai állomás volt, mintsem erősség. És csakugyan nem sokára odahagyták a törökök Békést. 1636-ban már nem volt meg a palánk. Egy Zulfikár nevű török aga 1636-ban erősen biztatta ugyan a budai pasát, hogy építtesse meg újra; de szava kárba veszett. ³⁾ Megfogamzott a sok átok a békési palánk fölött; elpusztult úgy, hogy kő

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 224 l.

²⁾ Kammerer és Velies i. m. 423 l.

³⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 223—5 ll.

se mutatja helyét, még azt se tudjuk meghatározni, hogy vajjon a mai kastélyzugban volt-e vagy másutt?

Békési földbe ültetett, de idegen növény volt az a békési palánk, a melynek gyászos történetét most előadtuk. Hála Isten, nem fogamzott meg, elveszett mielőbb. De a város, a melynek területén állott, s annak lakosai Isten jóvoltából tovább is megmaradtak, pedig őket bástyák, sánczok, árkok nem védelmezték, s hozzá még óriási szorongatásokon és nyomorúságokon mentek keresztül.

Ilyen volt először is az, hogy a város lakosai két felé adóztak. Fizetett adót a töröknek, fizetett a magyarnak. A jó magyar nép annyira ragaszkodott a magyar hazához, hogy nem tagadta meg tőle kötelességeit még akkor sem, a mikor a török nyakán ült. Régi urai elfutottak ugyan, de a volt jobbágyok továbbra is elismerték földesuraságát és fizették neki a kilenczedet természetben vagy kialakított készpénzben.

Békés is így járt. Ki volt török ura? arról hallgatnak az adatok, valószínűleg a török kincstár, mert a gazdagabb városokat mindig a török császár számára foglalták le. Már pedig Békés az volt.

Magyar részről, mihelyt Gyula vára elbukott, és így Békés város adója, szolgálmányai többé nem voltak szükségesegek annak fentartására, ketten-hárman is kérték annak földesuraságát az egri vár főkapitányától. Ettől pedig azért kérték, mert Gyula várának elestével az ahhoz tartozó birtokok, faluk, városok jövedelmei az egri vár fentartására rendeltettek és az ő közbenjárására, javaslatára egyes kisebb jövedelmű helyek jutalmul és fizetésül az egri vitézek közt szétosztattak. — Békés sokkal nagyobb jövedelmű hely volt, hogysen az egri főkapitány egynek odaadhatta volna; hanem segített magán: 3—4 részre osztotta a várost, és így a jövedelem több részre szakadván, egy-egy darabot odaadhatott kedvelt katonájának.

A szegénység nagy csábító, mondták a régiek. És közmondásuk a XVI. század utolsó tizedeiben is igaznak bizonyult. Az egri, ónodi, kállai katonák, bízván abban, hogy ők Békésmegyéhez elég közel laknak, és így a nekik adott jószágok jövedelmét könnyebben behajthatják, egymásután kérték az uratlanul maradt gyulai várbirtokokat, s közben egymás ellen áskálódtak, az adományosokat birtokuktól megfosztani törekedtek. Így igyekeztek kitérni Békés birtokából is az első adományosokat Szénássy István és Vitéz János egri katona tisztek, az egyik 1572. előtt, a másik 1573-ban. ¹⁾ De egyik se ért célzt, Szénássy igen nagyra nézett; az érdemei hihetőleg nem voltak elég nagyok Békés város jövedelmeihez; Vitéz János, (a ki különben még azt sem tudta, hogy Békés nem falu, hanem város), ott volt ugyan az egri híres ostromnál 1552-ben s állítólag nagy nyomorúságban élt, de másrészt az esztergami érsek, Verancsics Antal, oly hidegen ajánlotta őt a király ő Felségének ²⁾, hogy folyamodványát félretették. Verancsics 18 évig volt Egerben, az ottani viszonyokat jól ismerte és így értesítésére sokat adtak.

Igy történt, hogy Békés városnak a magyar részről még 1581-ben is három földesura volt. Egyiket közülök Székely Pálnak hívták és egri hadnagy volt. Jókorra jövedelmet adtak neki a békésiek, mert nagyon elkeseredett, midőn az egri főkapitány, Kollonics Bertalan, őt régi birtokából kivetette és a jászai hiteles helyen keményen tiltakozott az erőszakoskodó ellen. ³⁾

A XVI. század végén kitört török háborúban óriási csapás érte Békés városát. 1596 elején tatárok jöttek a törökök segítségére s ezeket addig, míg kitavasodik és a

¹⁾ A Fráter család levéltára. Békésmegyei évkönyv. XIV. k. 32 l. és Békésmegyei oklevéltár II. k. 153 l.

²⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 154 l.

³⁾ Haan L. Békésvármegye Hajdana. 129 l.

hadjáratot meg lehet kezdeni, a Körös-Maros közén helyezték el. A tatárok azzal hálálták meg a szállásadást, hogy az egész vidéket, különösen Békés városát kegyetlenül földúlták. ¹⁾ A szegény békésiek sírva néztek távozó vendégeik után.

A mint a háborúnak vége lett, Békés városa egészen új földesurakat kapott. Eger 1596-ban a török kezére jutván, Békésmegye nagyon távol esett a magyar király területétől; ellenben Boros-Jenő várának és a sarkadi kastélynak elfoglalásával megyénk egészen határos lett az erdélyi fejedelemséggel. E megváltozott területi viszonyoknak természetes következménye az lón, hogy Békésmegye ezentúl nem magyar, hanem erdélyi hódoltság lett, vagyis a területén fekvő falvakat nem a magyar király, hanem az erdélyi fejedelem adományozta.

Volt ez időben Sarkadon egy Veres Márton nevű kapitány. Ez tudván azt, hogy Békés és Sarkad közelsége révén, ha kell, erőszakkal is behajthatja a békésiekre kivetett évi szolgálmányokat, Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől elkérte Békés egy részét adományba. Báthory meghallgatta kérését és 1609-ben neki adta Békés felét. Ez időtől kezdve aztán Békés földesurai gyakran változtak. 1609-ben birták Dobozi Veres Márton és Nádudvary János; 1620-ban Nádudvary János és Kassay Márton. 1640 előtt megint volt egy új földesura: Teleky Mihály. 1649 előtt pár évvel Nádudvary István az egész várost a maga kezére kerítette, de nem sokára fiú örökös nélkül múltván ki, Békés városa az erdélyi fejedelemre szállott. 1649-ben II. Rákóczy György az ő birtokrészét özv. Teleky Jánosnénak, szül. Bornemisza Annának zálogosítá el 1000 forintért. ²⁾

¹⁾ Baronyai Decsi János historiája. (Magyar tört. emlékek. II. oszt. XVII. k. 253 l.)

²⁾ V. ö. Békésmegyei oklevéltár I. k. 215, 220, 226, 241 ll. és Mogyoróssy: Gyula hajdan és most. 234 l. — Mily feledékenyek az emberek! Az 1649-iki fejedelmi adománylevelél azt mondja, hogy Báthory Gábor az egész Békés városát Nádudvary Istvánnak adta. Pedig magának Báthory Gábornak leveleiből kitűnik, hogy ez nem igaz. 40 esztendő elég volt rá, hogy a régi földesurakat elfelejtsek.

Ezen földesurak azonban soha sem laktak Békésen, egy részök tán még nem is látta Békés városát. Épen ezért nem követelhatték, vagy ha követelték, hiába követelték az összes jobbágyi szolgálatokat. Továbbá nem gyakorolhatták a rendes földesuri jogokat: a kisebb ügyekben való bírászkodást, bormérést és így tovább. E helyett megalkudtak egy bizonyos összegben és ezt a békésiek évenként a földesúrnak megfizették, s aztán többé semmi közük sem volt egymáshoz. ¹⁾

Azonkívül, a mint tudjuk, Békésmegye mint közigazgató és igazságszolgáltató testület megszűnt; a megyei tiszteknek több mint száz esztendeig színét se látták Békésen. A földesúrnak nem gyakorolható jogai, a megyei tisztek teendői mind-mind a város előljáróságára szállottak; a közigazgatás, a peres ügyek elintézése, az adókiivetés és behajtás egyedül az előljáróság kezében volt.

Ez által Békés városa függetlenségre és önállóságra tett szert. Ez pedig igen áldásos lón az egész lakosságra. Szoros összetartásra kényszerítette őket, önvédelemre, okos körültekintésre szoktatta a lakosságot és előljáróságot, és képessé tette őket arra, hogy annyi fergeteget kiállhassanak s rábirta őket arra, hogy ha elűzték őket, újra visszajöjjenek a békési földre, mert itt olyasmit élveztek, a mit másutt nem találtak: szabadságot, függetlenséget.

Ezen viszonyok tűrhetővé tették Békés lakosainak helyzetét a török uralom alatt. 1600-tól 1690-ig a város nemcsak fennállott, hanem némi tekintetben gyarapodott is. Mert a körülötte fekvő kis falvak lakossága egy magában nem bírván megvédelmezni magát, Békésre költözött; ők maguk a népesség számát, határuk a békési határt gyarapították. Körülbelül így járt Csátár, Verebes és Csarna. Ha pedig az elpusztult falunak földesura volt, akkor a békésiek attól

¹⁾ V. ö. Mogyoróssy i. m. 233—35 ll.

kivették bérbe az üres határt, s ez által jogezímet nyertek arra, hogy az a jókora darab föld majdan határukhoz esaltassék.

Így például a Békéstől nyugatra fekvő, hajdan népes Gyúr falu elpusztulván, a békésiek vették ki bérbe a gyúri földeket a Károlyiaktól még 1670 előtt. 1670-ben a bérletidő kitelvén, a békésiek Lente Jánost küldék föl Ócsva-Apátiba Károlyi Lászlóhoz, hogy újra bérelje ki a gyúri földeket. Meg is alkudtak 20 tallérba. Mivel pedig 20 tallérral még adósak voltak a békésiek, a következő Szent-György napra 40 tallért és kamatúl két tallért kellett fizetniök. ¹⁾

Mivel akkor véletlenül (?) Berény is lakatlan hely volt, egyúttal ennek földére nézve is alkut kezdett Lente János uram. Azonban reménység volt ahhoz, hogy Berény nem sokára megépül (vagyis lakosai visszajönnek), s azért csak annyiba egyezett belé Károlyi László, hogy minden békési ember, a ki berényi földön szánt, 1 tallért fizet. Sokáig nem is használhatták a békésiek e szabadalmat, mert 1672-ben Berény újra lakosokat kapott. ²⁾

A gyúri és berényi földek bérelte mutatja, mekkora nehézségekkel kellett a békési előljárásságokkal megküzdeniök, s milyen bajosak voltak itt az állapotok! A békésiek fizettek e földekért azon töröknek, ki azt timárúl (hűbérül) kapta, fizettek Károlyi Lászlónak, az elpusztult falvak magyar földesurának, s ráadásúl még nem is igen használhatták, mert Wesselényi Ferencz nádor meg sem vizsgálva, van-e törvényes ura Gyúrnak és Berénynek, 1662-ben odaajándékozta azokat 4 ónodi katonának, Inczédi Mátyásnak, Marosi Istvánnak, Galaczi Miklósnak és Gombos Györgynek. Ezek már most szintén követelték, hogy nekik a haszonbérllő békésiek és doboziak évi bért fizessenek. Mivel pedig ezek ezt nem

¹⁾ Grf. Károlyi család levéltára IV. k. 471 l.

²⁾ Károlyi cs. levéltára IV. k. 481 és 500 ll.

akarták megtenni, 1667. május elején lejöttek a Kis Ujszálás mellett fekvő Kolbász nevű faluba, és onnan kemény, fenyegető levelet írtak a békésieknek és doboziaknak, hogy Berény és Gyúr felé szántani vagy kaszálni ne merjenek. Együttal megparancsolják, hogy egy-kettő közülök hozzájok menjen, bizonyára azért, hogy valami haszonbér fizetését tőlök kicsikarják. ¹⁾ Hogy fenyegetődzésüknek nyomatékot adjanak, egy Fodor Pál nevű katonájuk többed magával Berénybe jött és onnan sok marhát elhajtott. Egy se került meg. ²⁾

Pedig nem volt szükség oly roppant erős fenyegetődzésre, mert szegény békésiek anélkül is meg voltak ijedve. 1667. május 8-án írja egy Bökönyi Mátyás nevű ember Békésről, hogy a szegénység nem tud hova lenni. Tavaszkor a gyúri és berényi földeken egy barázdát sem szántottak, az őszi vetést meg majd nem merik learatni. A sok tolvaj miatt a békési ember csak kertje alatt szánt-vet valamicskét, de ki nem mehet, hanem fegyveres kézzel őrizi magát s vagyonkáját. ³⁾

Ily szomorú idők jártak egykor Békés felett. És mégis épen ezen időkből származik az a büszke dicsekvés, hogy Békés valaha szabad város volt, s lakosai mind egy szálig nemesek. Ezt hirdeti Békés városnak, a mult században még használt pecsétje, amelynek körirata így hangzik: »Nemes Bíkis város pecséti« ezt hirdeti magának Békés városának 1640. jul. 15-iki levele. Ebben Pikó Tamás bíró, Szántó János, Nagy György, Nagy Demeter, Győri István, Csarnai Tamás és Széchen Mihály bizonyítják, hogy Békés »eleitől szabados királyi város volt« és csak Báthory Gábor adta volt oda a várost Veres Mártonnak, Nádvary Jánosnak és Teleky Mihálynak. Ámde akkor is, han-

¹⁾ Károlyi család levéltára IV. 461 l.

²⁾ U. o. IV. k. 472 l.

³⁾ U. o. IV. k. 472. l.

goztatják a békési előljárók: »csak földbért fizettünk és egyebet semmit, így mindenki ide jövelele és kimenetele szabados volt, jobbagonale iugum nyakunkban nem volt, sőt az környül fekvő pusztahelyek mind ezekből a mi városunkból építették«¹⁾ Ugyancsak 1640. aug. 3-iki levelükben arról tesznek bizonyoságot a békési előljárók, hogy az köztük élő »nemes Kincses Balázs« mig Békésen volt, jámbor, istenes életet élt.²⁾

Sajnálattal mondjuk ki, de az igazság kényszerít bennünket annak kimondására, hogy a régi jó békésiek eme dicsekvése nem való, s az a sok költség, amit néhányan ennek bebizonyítására kiadtak, kárba vészett. Azt maguk a régi békési előljárók is elismerik, hogy az erdélyi fejedelmek a várost eladományozták; a magyar királyok a XVI-ik és régibb századokban ugyan ezt tették, és akkoriban jobbágyi szolgálatokat követeltek tőlük. Az, amit 1640-ben az ő szabadságuk bebizonyítására felsorolnak, mind annak volt a következménye, hogy Békésmegye tisztikara föloszlott, s a földesúr távol lakott, nem pedig valami nemesi kiváltságnak. — Mindenesetre örök kár, hogy a városnak egy régi jegyzője és birája András deák 1602. körül Váradon Békés város leveleit és pecséteit elvesztette, mert ez által polgártársait sok hiába való epekedésnek és azonkívül némely (de nem nemesi) szabadalom elvesztésének tette ki. Mily keservesen eshetett pl. szegény békésieknek, hogy e miatt 1662. után őket az erdélyi katonák megtámadták. Midőn Boros-Jenőt és Váradot a törökök elfoglalták, a békésiek sokkal távolabb estek az erdélyi határtól s bízván ebben, meg tán állítólagos nemesi kiváltságukban, nem fizettek többé Teleky Jánosnének. Erre aztán Teleky Mihály kővári kapitány két szilágy-somlyai katonát Csontos György nevű hadnagy vezetése alatt Békésre küldött. Ezek kikerül-

¹⁾ Magyaróssy i. m. 234 l.

²⁾ U. o. 235 l.

vén a török őrsegek vigyázatát éjszakának idején Békésre törtek és néhány békési embert névszerint: Jankó Jánost, György Jánost, Balog Tamást és Kertész Tógyert vasba vertek és Kővárba hurezolták őket, s addig nem akarta őket Teleky Mihály elbocsátani, míg a többi békésiek a szokott földbért ki nem fizetik. A békésiek ez erőszakoskodás ellen a törökök pártfogását kérték. Ezek egyik irt is érdekükben,¹⁾ de volt-e annak valami látszata? bizonytalan.

A XVII. század vége felé közeledik előadásunk. Csak egy-két esemény csillan még föl az idők homályából.

Szomoruan érdekes volt a békésiekre az 1683-dik év október 25-ik napja. Rendes magyar hadsereget láttak, Isten tudja mióta, először. Apaffi erdélyi fejedelem tért vissza seregével Bécs felől Erdélybe és megyénken vonult keresztül. A szarvasi hidon átkelvén 1683. okt. 22-ikén Halásztelek mellett ütött tábort az erdélyi sereg és a sereg élelmező tisztje följegyzé, hogy Békés városa ide 3 kenyeret és 6 pulykát küldött. Okt. 23-án Félhalomhoz szállottak, s ide Békés városa egy fazék tejfelt és 6 tyukfiat küldött. Okt. 25-én »Békéshez a Fejér-Körös mellett« szállott a sereg, tehát Békés nyugati oldalán ütött tábort. Ekkor aztán a sereg élelmezése egészen Békésre nehezedett. Adtak a békésiek 425 kenyeret, 400 békési véka abrakot, 40 vágó marhát, 1 bornyút, 37 juhot, 2 disznót, 9 ludat, 4 réczét, 48 tyúkot, 3 kosár lépes mézet, 22 potykát, 3 harcsát végre ezekhez foghagymát, vereshagymát, petrezselymet. Megelégedetten vonulhatott tovább a csatát sem látott s mégis vert sereg, mert a békésiek ellátták őket tehetségük szerint minden jóval s még, mikor a sereg tovább ment, Veszére utánok küldtek nyolcz darab vágó marhát.²⁾

Öt év mulva újra magyar vitézek táboroztak Békés mellett, de már kisebb számban. Tököly Imre katonái vol-

¹⁾ Békésmegyei oklevéltár II. k. 238 l.

²⁾ Békésmegyei évkönyv VIII. k. 138—144 ll.

tak ezek, Gyuláról a Körösön hajóztak le Békésig tizen-nyolcz hajóval s innen akartak kicsapni Szolnok felé. De tervük kitudódott és abban maradt.¹⁾

Még egy pár év és azon megdöböntő eseményről értesülünk, hogy Békés város 1690. vagy 1692-ben elpusztult; földei, kertei pusztán maradtak, lakosai elbujdostak.

Gyula várának a török kezeiből való kicsikarása, megyénknek a török uralom nyüge alól való fölmentése követelte ezt a nehéz áldozatot. A keresztény sereg a rendkívül megerősített gyulai várat fegyverrel nem bírta megvívni, s azért a hadi tanács elhatározta, hogy őrségét kiéhezteti. E végből aztán a Marostól a Hármás- és Sebes-Körösig, le Boros-Jenőig, Belényesig a gyulai vártól körös-körül 6—10 mérföldnyire minden lakosnak futnia, költöznie kellett.²⁾

Négy-öt évig ették a békésiek a bujdosás keserű kenyerét, s aztán visszajöttek. Ámde alig irtották ki udvaraikból, kertjeikből a fölburjánzott gyomot, újra kitört a háború, II. Rákóczy Ferencz fölkelése s a magyarság ellen fölbérelt dühös ráczok elől a békésieknek újra futniok kellett, s ismét földönfutók valának legalább is 5—6 eszten-deig. 1766-ban egy Gyaraki György nevű 74 éves ember, a ki 12 évig lakott Békésen és ismerte Békésnek öreg lakosságait, az öreg Gellai Jánost, Csarnai Tamást és Tar Pált, a leghatározottabban állítja, hogy Békés városát a lakosoknak kétszer kellett megszállniok,³⁾ és így, ha mások nem is mondanák, neki el kell hinnünk, hogy Békés városa két ízben vált lakatlanná, kétszer kietlen sivataggá.

E szomorú képpel záródik be a régi Békés története.

Fájó érzés fogja el az embert, hogy annak a helynek, amelynek emelkedését, virágzását szemléltük, ily szomorú hanyatlását és romlását kell látnunk. De másrésről vi-

¹⁾ Hornyik: Kecskemét város története III. k. 190 l.

²⁾ V. ö. Békésmegyei évkönyv IX. k. 64—77 ll.

³⁾ Békés város levéltára II. fiók.

gasztal az, hogy az a böles Isten, a ki e csapásokat megengedte, mint minden rosszat, ép úgy a régi Békés romlását is, jóra tudta fordítani. Mert, ha hideg, fontolgtató elmével vizsgálgatjuk a régi Békés város és a mostani viszonyait, be kell látnunk, hogy a régi Békés elérte virágzása tető pontját; csinosabb, műveltebb lehetett volna, de nagyobb aligha. Oka ennek az volt, hogy a régi Békés határa szűk volt ahhoz, hogy nagyobb számú népességet tápláljon. Amint említettük, a régi Békést körös-körül apró, de különálló falvak vették körül: Csatár, Dánfok, Verebes, Détér, Bélmegyer, Csarna, Gyúr, Muruly és Kamut mind útját állották terjeszkedésének. Azonban a török uralom, majd az azt követő gyászos háború, igaz, hogy sok vér és könnyü árán, elhárították ez akadályokat, 9 falu határa (s részben népessége) olvadt össze az új békési határban s ez elég volt arra, hogy a bekövetkező csendesebb időben Békés lakossága ne csak meg éljen, hanem vagyonosságban, népességben mindinkább gyarapodjék. A mai Békés a régi 3—4 ezer lakosú Békést már öt—hatszorosan felülmulja s nincs kétség benne, hogy ipar és szellemi művelődés tekintetében is fölülhaladja s maholnap százszorosán túl fogja szárnyalni.

Az eddig elért eredményeket tegye becsessé a város régi történetéből levont tanulság, hogy e város lakosainak azokat sok keserű szenvedés révén kellett megszereznie.

A derék magyar néptől lakott, új Békés városa fölött pedig áldólag lebegjen a régi Békés városnak fájó és mégis édes emlékezete.

Dr. Karácsonyi János.

III.

Olasz fogoly Gyula várában 1534-ben.

Ismeretes hazánk történetében azon szomorú esemény, melyben Czibak Imre váradi püspök életét veszttette. 1534. aug. 12-én felméri táborában megölették őt Gritti Lajos és Dóczy János. Az ország fölindult az igazságtalan gyilkosság hallatára és szeptember 29-én a püspök halálának megboszulására összegyűlt sereg visszaadta a kölesönt; Medgyes városát, a hová Gritti és Dóczy bezárkóztak, elfoglalták, s a gyilkosság kettős szerzőjét lefejezték.

Gritti szolgálatában természetesen számos olasz volt. Ezeknek azonban Medgyes elfoglalásakor semmi bajuk sem esett, mert a figyelem egészen a főszemélyre, a gyűlölt Grittire irányúlt. Innét van, hogy e szolgák nagyobbrészt megmenekültek és néhány hónapi fogság s némi kalandok után Velenczébe hazakerültek. Itt aztán a Grittivel rokonságban levő, és a rendkívüli eseményekben gyönyörködő főúri családok leiratták velök Gritti Lajos bukását s a velök történt eseményeket, hogy a szállongó híreknél biztosabb értesítést nyerjenek.

Igy járt többek közt a páduai származású Della Valle (Völgyi) Ferencz (Francesco della Valle da Padoa), Gritti volt titkos komornyikja és főpohárnoka is. Hazaérve Velenczébe, négy főúr is megkérte, hogy írja le neki az átélt eseményeket. A négy, illetén megbizásból készült emlékirat közül egyik, a Pisani Alajos számára készült, egész napjainkig fönmaradt

és a »Magyar Történelmi Tár» III. k. 13--60 ll.-in még 1857-ben napvilágot látott Nagy Iván szorgalmas és pontos másolata után. Ez emlékirat két részből áll. Az első részben Gritti tetteiről és haláláról szól; a másodikban a maga elfogatását és kiszabadulását adja elő.

Mivel az első rész hazánk általános történetébe vágó dolgokról beszél s bennünket közelebből nem érdekel, annak lefordítása ránk nézve fölösleges. Elég annak fölemlítése, hogy Della Valle Ferencz, ez emlékirat szerzője, Gritti lefejeztetése után lehányta magáról az olasz ruhát, magyar ruhát öltött és a magyar katonák közé vegyülve, s nyolcz napig fel nem ismerve velök utazott Zápolyay János király udvara felé. Ámde a nyolczadik napon fölismerték mint Gritti szolgáját és Patóczy Miklós katonái elfogták és uruk kezébe adták.

Már most aztán beszéljen Gritti titkos komornyikja :

»Minthogy Méltóságod azzal bizott meg, hogy beszéljem el, mi történt velem uram halála után és mikép tértem vissza Olaszországba, elmondom. Azon a napon, a melyen engem Patóczy Miklós úr (signor Nicolo Patochi) katonái, mint fentebb említém, elfogtak, elébe vezettek. Rögtön megismertem, mert azon nyolcz nap alatt, mely a bukástól letartóztatásomig eltölt, sokszor láttam, és félvén, hogy ő, a ki az elhunyt püspöknek (Czibak Imrének) unokaöccse, azaz nővérének fia volt, valamennyi megmaradt olaszon meg akarja bosszúlni nagybátyja halálát, azon Isten ő szent Föliségétől sugallt elhatározásra jutottam, hogy tettetem magam, mintha egy szikrát sem értenék a magyar nyelvből; így majd minden gyanú nélkül megtudhatom, mit beszélnek maguk közt a magyarok, nem is gondolván, hogy én azt értem. Ezen elhatározás épen jó időben jött, mert, a mint színe elé vezettek, ő fenyegető arczczal és büszke szavakkal kezdett beszélni, mondván: »Te Grittinek rokona vagy, majd leüttetem a fejedet.« Erre nem válaszoltam egy szót

se, tettévén magam, mintha nem érteném. Ő még dühösebb arcczal ismételte ugyanazon szavakat; én pedig latinul azt feleltem: »Non intelligo« (nem értem). Akkor csakugyan elhívén, hogy nem értem az ő nyelvét, előhívta egyik szolgáját, a ki tisztességesen tudott latinul beszélni, és ez tolmácsolta nekem, a mit ura mondott. Én erre azt válaszoltam, hogy nem vagyok Gritti rokona, hanem csak szerencsétlenül járt szolgája voltam. Patóczy most így nyilatkozott: »Ha meg akarod menteni a fejedet, kétszáz ezer aranyat hozass nekem Olaszországból, mert biztosan tudom, hogy Grittinek rokona vagy és tömérdek kincs van ott-hon.« Én azt feleltem: »Uram! Én neki csak szolgája voltam és hűségesen szolgáltam neki, nincs egyebem a világon, mint a mit rajtam látsz. Ha uraságod szolgálatomat kívánja, szolgállok olyan hűséges és igazi szolgálattal, mint azelőtt uramnak.«

Ekkor ő fenyegetődzvén, hogy leütteti fejemet, övétől elvezettetett egy szobába, melynek falai fából voltak. Akik vezettek, bátorítottak engem, hogy legyek nyugodtan, ne féljek semmitől, mert Patóczy sokat beszél, de keveset tesz. Ott maradtam már most becsukva, még gonoszabbtól rettegve. Kitekintvén azon szobának, hova becsuktak, deszkanyílásain, láttam Patóczyt, amint intézkedett és hallottam, amint kérdezte azokat a szolgákat, kik engem elvezettek, hogy félek-e? és mit beszéltem? Felelt egyik közülük: »Egy szegény, idegen ifjú hogy ne félne Uram! és hogy ne rettegne uraságod fenyegetéseitől?« Ő azt válaszolta rá: »Ez az ifjú részes nagybátyám halálában. Azért beszéltem úgy, hogy rettegjen, mert mindent meg fogok tenni, a mit csak kigondolhatok, az ő szellemének és vérének kiengesztelésére.«

E közben eljött a vacsora ideje. Mig Patóczy néhány nemesével vacsorált, a szolgák a szobába jöttek, hoztak bort és ételmi szereket az asztalra és biztattak, hogy

ne féljek, nem lesz semmi baj. Az urak vacsorájának végeztével a szolgák hívtak, hogy vacsoráljak velük, és mert nem akartam menni, kértek, sőt kényszerítettek. Vacsoráltam, hála az Úr Istennek, de nem nyugodt lélekkel.

Vacsora után azon nemesek egyike odajött és olasz nyelven hívott engem, hogy menjek az úrhoz. Elmentem abba a szobába, a hol Patóczy volt. Ott azon szolga által, a ki latinul tudott, kérdeztette, hogy megismerném-e azt a gyűrűt, a mit Gritti az újján hordott? Azt feleltem rá, hogy én szegény szolga voltam, és nem tudok többet, mint amit észrevettem, hogy a hüvelyk újján volt egy gyöngyös gyűrű, a kis újján pedig volt címeres aranygyűrűje, s ezen volt egynehány török betű. »Megkérdem tőled — folytatá ő — az ékszereket.« »Hogy kívánod — válaszolám — hogy egy szegény szolgálta ismerje azokat?«

Akkor megmutatá azon ékszereket, melyeket feljebb említettem ¹⁾ és én azt mondtam, hogy soha sem láttam. Azt kérdeztvén, vajjon el lehetne azokat adni Velenczében 10,000 dukátért? feleltem, hogy el és még talán sokkal többért. Mondá erre: »Elküldelek téged Velenczébe egyik szolgálommal, add el és hozd el nekem a pénzt.« — »Jó — felelém — de sokkal biztosabb lesz ott letenni a pénzt a bankba, és egy utalvánnyal Bécsben fölvenni a pénzt, mint annyi pénzt magunkkal hordani.« »Ez jó gondolat« — mondá és kívánta, hogy magyarázzam meg neki, mi az az utalvány (lettere di cambio), mert eddig soha sem látott ilyet.

Megállott egy kicsit, magában gondolkozva, majd azt mondotta nekem, hogy úgyis sok pénze van neki és kedvesebbek neki az ékszerek. »Beszéljünk — folytatá később — a te ügyedről. Te azt mondog, hogy nem vagy Gritti rokona, hanem szolgája. Mond meg tehát nekem, ki vagy te?«

¹⁾ Az első részben csakugyan említi, hogy Gritti hóhéra, mikor lehúzta a lefejezett főúrnak lábáról a cipőket, nagy értékű, e cipők belsejében elrejtett ékszerekre talált és azokat 308 aranyért eladta Patóczy Miklósnak.

»Én — felelém — egy szegény borbélynak fia vagyok, most három éve, hogy meghalt az atyám.«

Nevetett Patóczy és mondá: »Nincs más senkid a világon?

»Uram — mondám — mikor atyám haláláról tudósítottak, egyúttal arról is értesítettek, hogy anyám és egy kis öcsém egészségesek.«

»Miből él anyád és öcséd, ha atyád meghalt?«

»Anyám — mondám — gyapjat fon és megél belőle azzal a csecsemővel.«

»Jól van — mondá Patóczy — hozatok egy borotvát és ha tudsz borotválni, elhiszek mindent neked és elbocsátlak; mehetsz, ahová akarsz.«

»Uram — felelém — hiszen az atyám volt borbély, én pedig nem tanultam borotválni, mert nem nála dolgoztam, hanem egy posztókereskedőnél és ha uraságod nem hiszi, hozasson ide bármiféle gyapjat és meglátja, hogy tudok posztót készíteni.«

Nevetve mondá Patóczy: »Ravasz, vizsla olasz«, a mi a mi nyelvünkön annyit tesz: »Astuto, braccio Italiano«; mert, ha ezt a próbát megakarta volna tétetni, Olaszországba kellett volna menni gyapjúért. Mert a magyar gyapjú nem jó posztónak és a mi posztót használnak Magyarországon, azt külföldi kereskedők hozzák be. És ő azért élt olyan szavakkal.

A következő reggel ő kocsira szállt és elment ebédre egy, 5 mértföldnyire eső faluba. Meghagyta, hogy mi többiek egy nagy szekéren kövessük őt. Megérkezvén, ebédelve találtuk őt és engem kezével magához intett és kenyeret meg egy fél sült kappant adott és mig ettem, látván, hogy majdnem jégcsappá fagytam, kegyesen megengedte, hogy a tűzhöz ülhessek. Ott evés közben kívül-belül fölmelegedtem annál is inkább, mert ő nevetve, egy kupa jó bort nyújtván nekem, azt egészségemre kívánta.

Azon éjjel ott tanyáztunk. A következő reggel Patóczynak egyik, Gyula nevű vára felé utaztunk. Megérkezvén oda, az urat ebédelve találtuk. Amint meglátott, hivatta a várnagyot és meghagyta neki, hogy engem ki ne ereszszen a várból. Tettetvén magam, hogy nem értem, bátorítottak, hogy ne féljek.

Gyula egy, Erdély és Magyarország határán eső vár, egy mocsár közepén fekszik és oda nem lehet bemenni csak egyetlen egy úton (— Giulia e un castello nel confinio del Transylvania et Ongaria, posto in mezo una palude, ove non si poul andare senza per una sola strada).

Ekkép fogságban lévén, az asztal szolgálatára rendeltetem, a hol az ő (Patóczy) felesége igen nagy szívességet tanúsított irányomban és adott nekem ingeket és más dolgokat, melyekre egy idegen fogolynak szüksége van.

Időközben János királynak egyik szolgája jött oda és az urat az udvarhoz hívta. Ez azt gyanította, hogy a király elvette tőle a várat. De bármennyire eltávolította is a tárgyalásoktól övéit, engem nem kergettek el, gondolván, hogy nem értem meg azokat. Én, minthogy járatos voltam János király udvarában és sok urat ismertem ottan, elhatároztam, hogy levelet írok a kalocsai érsek és egri püspök ő kegyelmességének, (mert uram halála után János király az egri püspökséget ő kegyelmességének adta).

Ez úr a Szent-Ferencz rend tagja volt és Frangepán Ferencz volt a neve.

Ezen levélben megkértem ő kegyelmességét, hogy legyen kegyes és kérjen el engem Patóczytól; »Bizonyosan tudom — irám — hogy Patóczy nem fog visszatartani engem, sőt még nagyobb dolgot is oda ajándékozna kegyelmességednek, mint az én személyem, főképp azért, mert nagy félelem közt megyen az udvarhoz és kegyelmességed jóindulatára nagy szüksége vagyon.« Írtam még többet is, amit célom elérésére jónak láttam.

Hasonlóképen írtam a páduai származású Este Cartagine Hannibálnak, a királyi testőrség kapitányának, és egyúttal Mátyás úrnak, a király muzsikusának, az öreg Este Károly tanítványának, jó barátainnak, kérvén őket, hogy ő kegyelmességével és másokkal együtt tegyenek meg mindent, a mit jónak látnak, kiszabadításom végett. Lepecsételtem a leveleket, a király muzsikusának czímeztem őket és a királynak azon szolgálja által, ki a várba jött, el akartam küldeni.

Ámde ekkorára az már elutazott.

Kudarczot vallván, eszembe jutott, hogy van a háznál egy szolgálta, a mi tolmácsunk, a ki sokszor udvariasan, följánlotta nekem szolgálataát. Mig Patóczy útra készült, én ennek átadtam leveleimet és rábízta azokat. A szolgálta urával együtt elutazván, Váradra ért, ahol a király udvarával együtt tartózkodott, és leveleimet hűségesen átadta a czimzettnek. — Ez által Hannibál úr és a muzsikus értesülvén állapotomról, elmentek az érsek ő kegyelmességéhez, átadták neki leveleimet és megkérték őt az én ügyemben. Megígérte, hogy mindent megtesz érettem.

Ezen nemes emberek ő kegyelmességétől a várba mentek, és épen akkor értek oda, mikor a királyi asztalt fölszedték. A muzsikus belépett, ő és fia Hannibál úrral együtt letérdeltek és egy kegyért esedeztek a király Fölsége előtt és ez az volt, hogy egy szegény olasz ifjú, Gritti volt komornyikja, Patóczy foglya, kérje el ő Fölsége őt ajándékba Patóczytól. Ő Fölsége ezt kegyesen megígérte mondván, ha az udvarba jő, mutassátok meg, hogy eszembe jusson.

Ugyanazon a napon Patóczy elment a királyhoz kezesókolására. Aztán a kalocsai érsek ő kegyelmességéhez fordult, a ki már az udvarban volt és ő Fölségével együtt a szobában ült. Akkor ő Kegyelmeisége megölelvén Patóczyt és magához szorítván mondá: »Miklós uram, kegyelmed foglyom és el nem bocsátom, mig meg nem ajándékoz valamivel.«

»Mindig foglya vagyok Kegyelmességednek — válaszolá Patóczy. Mit parancsol?«

»Kegyelmednek vagy egy foglya — folytatá ő Kegyelmessége — egy olasz ifjú, Grittinek volt szolgája, kérem, ajándékozza őt nekem.«

»Kegyelmességed kedvéért, felelé Patóczy — mihelyt haza érek, rögtön elküldöm.«

A király e szavakat hallván mondá ő Méltóságának : »Kegyelmed megelőzött engem, én is el akartam őt kérni, de, mivel első volt a kérdésben, nem bánom legyen a kegyelmedé. Miért Miklós uram, ő Méltóságának küldd el, a mivel nekem is kedves dolgot teszesz «

Ő újra megerősíté ígérését és később a muzsikus meg Hannibál úr hálát adtak a király ő Felségének és ő Méltóságának. — Ezt az esetet mind Hannibál úr, mind a muzsikus elbeszélte nekem, mikor János király udvarában voltam.

Miklós úr 1534-ben Szent-Lucza előnapján éjjel érkezett vissza Gyulára csunya esőben, úgy hogy félre menvén az asszonyok szobájában ruhát változtatott. Időközben azon szolgák, a kik nála voltak a szobában, oda jöttek a házba, ahol a többiek maradtak, és ott maguk közt beszélgetvén mondták, hogy az úrnak egyik szolgája, a ki vele ment az udvarhoz, nem jött vissza, hanem Erdélybe egy másik úrhoz szegődött.

Én is jelen voltam ott és gyorsan kigondoltam magamban, hogy, ha leveleimet híven átadták annak, kinek czímezve volt, nem leszek háladatlan azon derék szolgálta, a kire leveleimet bíztam, hanem kimentem őt annak személyével, a ki nem tért vissza. — Elhatározásomat tett követte.

Patóczy a szobába jött, oda állt a tűzhöz, és kérdett engem, kivel küldöttem levelet a kalocsai érsek ő Méltóságának? »Uraságod egyik szolgájával« — felelém. Az a szolgálta, a ki a leveleket tulajdonkép vitte első szavaimra

mindjárt elhalványult és annyira elváltozott színében, hogy akárki ránézett, mindjárt észre vehette. Ki is ment a szobából, vállait vonogatva, és kívül megállott hallgatódzván a többire.

»Ki volt az a szolga« kérdé tovább az úr ?

»Nem tudom a nevét — felelém — hanem egy nagy, fekete ruhájú ember volt«, — utalván arra, a ki elutazott.

Ekkor ő megmondá a nevét és mondá: »A bestye; el illant.« — A másik szolga, a ki félt, hogy én fölfedezem (noha kár volt félnie, mert azt én semmi pénzért, s még a legnagyobb kínoztatásra sem tettem volna) erre egészen fölelevenedett és vígan jött be a szobába.

Gondolkozott egy darabig Patóczy és mondá nekem: »Mit küldsz nekem, ha megengedem, hogy Páduába menj Szent-Antalnak tiszteletemet nyilvánítani?«

»Uram! — mondám, -- nekem nincs semmim a világon, de, ha haza érek, kényszerítem barátaimat és rokonaimat annak megtevésére, a mit uraságod parancsol. És nem csak úgy elküldöm, hanem személyesen elhozom azt.«

Nevetett erre és mondá: »Nem kell semmi sem, hanem nagybátyámnak, a kit Gritti megöletett, lelke üdvösségeért, a király ő Felsőge és a kalocsai érsek ő Méltósága iránt való szeretetből szabadon bocsátalak és elküldelek ő Méltóságához.«

És a várnagyhoz fordulván megparancsolta neki, hogy engedjen engem a várban ki s be járni tetszésem szerint. Én pedig az úr lábaihoz vettem magam és megköszöntem neki szives jóságát.

Most aztán hozzám jöttek a többiek, megöleltek, fölköszöntöttek, és köztük leginkább az a derék szolga, a ki leveleimet vitte.

Később mind Patóczy, mind az ő neje kértek engem, hogy maradjak szolgálatukban, de én azt feleltem, hogy el vagyok határozva visszatérni Olaszországba. Mivel pedig a

házmesterének meghagyta, hogy engem egész viola színű ruhába öltöztessen, kértem őt, hogy uram halálának emlékére hadd hordhassak barna ruhát. Beleegyezett és ott maradtam még Gyulán szabadon járkálva 1535. január 14-éig. Fogoly voltam ötvenöt napig. — Mi óta szabad lettem, mindennap jártunk vadászni.

Azon a napon (január 14-én) Patóczy a házmesterével elküldött engem az udvarhoz, s ott a házmester elvitt engem az érsek ő Méltóságához. Megcsókoltam az érsek kezét és végtelenül köszöntem szives jóságát.

Egy darabig ő Méltóságával az udvarban voltam, később Egerben nála szolgáltam, de látni óhajtván szeretett hazámat elhatároztam, hogy irok Pizzacomini András derék, páduai származású úrnak, a ki Budán lakott.

Leirtam neki e levélben állapotomat, és kértem őt, hogy küldjön nekem egy atyám nevében irt levelet, melyben atyám nekem megparancsolja, hogy, mivel uram meghalt és szolgálái oly borzasztó sorsra jutottak, mindenképen igyekezzek haza jönni.

Pizzacomini még jobban eligazította ezt a dolgot, mint ahogy én képzeltem. — Nem sokára két levelet kaptam, egyik az övé volt, a másik atyám nevében költött irat vala. Ebben atyám írja, hogy értesült uram sorsáról és féltvén engem buzdított s nagy keményen rám parancsolt, hogy mi hamarabb térjek vissza Olaszországba, kamatra vevén föl azt a pénzt, a mit hirtelen ki kell adni. — Ezt a levelet megmutattam a Főtisztelendő úrnak, hogy olvassa el, s miután elolvasta mondá nekem a Főtisztelendő úr: »Ferencz! szabadságodban áll, tégy, amint jónak látod.« »Uram — felelém — annyira le vagyok kötelezve Főtisztelendőségnek, hogy véleményem szerint még akkor sem viszonzom eléggé jótéteményét, ha egész életemben szolgálok. Azért csakis parancsolatjára távozom el.« Azt mondja erre nekem a Főtisztelendő úr: »Isten tudja, milyen örömmel látna té-

ged atyád odahaza.« »Azt is tudja Isten -- válaszolám én -- milyen örömetst mennék én.« Megtudván ekkép, hogy én nagyon vágyom haza, megvárakoztatott egész husvét utánig annál is inkább, mert ő is akkor volt menendő Ferdinánd római királyhoz Bécsbe követségben. Ezt pedig azért tette a Főtisztelendő úr, mert, mint nekem mondá, az utak Buda és Bécs között nem voltak biztosak.

Azon egész idő alatt a Főtisztelendő úrral együtt voltam és egyik napon mondja nekem a főtisztelendő úr pinczemestere, hogy van a pinczében 4 hordó bor, amelyekre az én nevem van ráírva. Mert, mikor meghalt Gritti úr, a király azon javakat, melyeket neki adott, az ő szolgálóinak ajándékozta s azokat rendbe rakták a várban. Én e borokat elkértem a Főtisztelendő úrtól, ő pedig a pinczemesztertől tudósíttatván, nekem visszaadá azokat. Épen jókor jött ez a kis ajándék, mert eladván azt 16 aranyért, 11 aranyon vettem egy lovat és a Főtisztelendő úrral Budáról, a hol pár napot (1535. Szent-Kereszt ünnepétől május 3.— május 13-ig) töltöttünk, együtt utaztunk el.

Bécsbe érkezvén ott találtuk Pordenone Rosario Jermos ő Méltóságát, a ki az akkor pápává választott III. Pál pápa nuntiusakép jött oda, jelentést tevén az új pápa választásáról. Mivel pedig épen visszatérőben volt, a Főtisztelendő érsek kieszközölte, hogy hozzájuk csatlakozhassam és ajánlott engem ő Méltóságának.

És így 1535. június 2-dikán elindultunk Bécsből. De mielőtt elutaztunk volna, elmentem tiszteletemet tenni a Főtisztelendő érsek úrhoz és ő nekem 40 aranyat adott uti költségül. Napról-napra lovagolva haladván Ausztrián, vagy alsó Németországon keresztül Olaszországba jöttem és Velenczébe értem az említett június hó 14-ik napján és mindjárt is azon este elmentem Gritti herczeg ő Fensége keze csókolására. Nagybátyám Oddo János úr vezetett be ide. Itt nagy lelki fájdalommal és keserűséggel elbeszél-

tem, mit láttam? hol voltam? és az ugyanaz volt, amit feljebb elbeszéltem. Ha ebben a dologban untattam Méltóságos urat, azt a maga parancsolatjának tulajdonítsa és annak, hogy én nem tudtam többet és másképen, mint a mennyit és mily módon előadtam. Ezzel magamat meghajtva és Méltóságos úr utolsó szolgájául ajánlva minden jót kívánok.»

Eddig tart Francesco Della Valle elbeszélése.

Végig olvasva az egészszet, azonnal látjuk, hogy igazán nevezte Patóczy az elbeszélőt ravasz, vizsla olasznak. Folytonos hazudozás, állandó képmutatás a kenyerre. Reszket a félelemtől, mint a nyárfalevél, pedig egy hajaszála sem görbül meg, sőt Patóczy igaz magyar főúrkép, szeretettel bánik vele s legfeljebb tréfából ijesztgeti. De más részt tagadhatatlan, hogy leírása igen érdekes és Gyula történetére nézve igen fontos. O az első, ki a régi gyulai várat némileg leírja; ő, a kitől megtudjuk, hogy a gyulai vár Czibak Imre halála után közvetlenül unokaöcsésére Patóczy Miklóstra szállott, de 1534-ben Patóczynak még nem volt róla adománylevele, úgy, hogy azt a király tőle elvehette volna. De nem vette el, hanem megerősítette benne s így ez fiára is átszállt. — Látjuk egyuttal az akkori egyszerűséget a társadalmi szokásokban. A főúr a nemesekkel együtt ebédel, a várnagyával társalog, a szolgák szobájában beszélget, a pénzütalványt még hírből sem ismeri. Szabad idejét azonban folytonos vadászattal tölti. A királynak udvara tele van olasz udvari tisztekkel, azok minden szertartás nélkül járnak be hozzá, de a király személye szent, előtte letérdelnek s neki kezet csókolnak, mert föl van kenve és meg van koronázva. A főurak szobájában leülnek s vele bizalmasan tanácskoznak.

A mult emlékeinek szorgos kutatásával még számos ily érdekes esemény ismeretére juthatunk, csak legyen meg közönségünkben a szives jóakarát és áldozatkészség.

Dr. Karácsonyi János.

IV.

A békésmegyei régi kolostorok.

(Bevezetés.)

Ezer és ezerre megy csak hazánkban is a legfontosabb kérdések, események stb. száma, melyeket megfejteni nem tudunk; a melyeket homály borít, s melyekről biztos tudomást csakis hosszas kutatás — és utánjárással vehetünk. — A történet-buvárnak kötelessége, tiszte az, hogy az ily elrejtett dolgokra fényt derítsen. — Sokszor egy emlék, melyet dicső elődeink, akaratlanul bár, reánk hagytak, — egy elejtett szó, de főleg a régi iratokban található vonatkozások azok, melyek segélyével képes a történet-búvár felderíteni egy, eddig egészen ismeretlen dolgot.

Ily homályos kérdés az is, melyet dolgozatom tárgyal. Kimutatni törekszem, amennyire csak lehet, a békésmegyei régi kolostorok eredetét, fönnállását, működését és pusztulását.

Azok a dicső lelkek, kiknek életükben csak az a czél lebegett szemük előtt, hogy régi városunkat, s a vidéket a műveltség, tudomány és vallásosság terjesztése által felvirágoztassák. kiknek porait mi most talán lábainkkal taposuk, megbocsátanak nekem, ha esendes sírjaikból felzavarva emléküket, velük foglalkozom.

E régi kolostorok történetéből egyet-mást már régebben is olvastunk.

Én tehát, a már meglevő adatokhoz kapcsolom az újonnan felfedezetteket, hogy így a homály, mely a békésmegyei régi kolostorok története felett lebegett, lassankint eloszoljék.

Három kolostorról szólnak csak meglevő adataink, melyek Békésmegyében voltak, s melyek tagjai a tudomány, műveltség és vallásosság terjesztésére törekedtek. S ezek: a ferenczrendűek gyulai s gerlai kolostorai, s a ferenczrendű szerzetesnők gyulai kolostora.

Nézzük egyenkint; miről világosítanak fel bennünket őseink utókorra hagyott emlékei és iratai?

A gyulai ferencz-rendű kolostor.

A középkor, mely a vallásosság s erkölcsösség aranykorának nevezhető, bő alkalmat nyújtott a kolostorok keletkezésére. — A nép, mely nemcsak szájjal, de szívből is vallásos volt, örömmel fogadta e szegény barátokat, kiknek nyomán mindenütt föllendült az egyházi szónoklat, serényebb lett a lelkipásztorkodás, a vallásosság és erkölcsösség erősebb gyökeret vert. A vallásban való buzgóság egymásután hozta létre a kolostorokat. A főurak, hogy birtokaikon élő jobbágyaiknak nemcsak anyagilag, de lelkileg is megadják a szükségeseket, birtokaikra hívták e szegény szerzeteseket. S azontúl a középkorban nagyon elterjedt babona s tudatlanság, az ily vidékekről lassankint elenyészett.

Gyula város is, mely a XIV. századtól kezdve, mindig elsőrangú szerepet vitt a Fehér-Körös mentén, szintén dicsekedhetik azzal, hogy egykor az ő falai között is hirdették Szent-Ferencz fiai az Isten ígését.

Mint régi kútforrások nyomán már többen kimutatták, Gyula városában létezett egy monostor, melynek azonban 1313-ban már csak neve volt fent. ¹⁾

De a gyulai nép, mely talán apái elbeszélései folytán, vissza szeretete volna varázsolni a régi jó időket, idővel ismét fogadott kebelébe szerzeteseket. S e szerzet kolostora

¹⁾ Bunyitay Vincze, „A váradi püsp. tört.“ II. 429. l.

mintegy folytatását képezte a már régen elpusztult s valószínűleg ¹⁾ apátsági monostornak, s talán ugyanannak helyén is állott, mit onnan lehet kimagyarázni, hogy a ferenczrendű szerzetesek, rendjük szabályai szerint mindig már kész helyre költöztek, hogy a vallásosság terjesztésében semmiféle anyagi gondok se terheljék őket. ²⁾

De mikor volt e betelepülés, annak évét biztosan meghatározni nem, legfeljebb körvonalozni lehet.

Maróthy János, Zsigmond korában hős hadvezér, 1403-tól a gyulai uradalom tulajdonosa, szávamenti születésű volt, s mint ilyen, ismerte a hazánk délvidékén áldásosan működő szigorú ferenczrendűeket, a kiket első kolostorokról közönségesen csak cseri barátoknak neveztek. — Hallotta népies szónoklatukat, tapasztalta a köznépnek irántuk tanúsított vonzódását, szeretetét. Elhatározta ennél fogva, hogy új uradalmában is megtelepíti őket. Mivel pedig a szigorú ferenczrendűek új házakat csak akkor építhettek, ha azt a pápa nekik megengedte, Maróthy 1409-ben folyamodott a pápához ilyen engedélyért.

Kérélmé pedig az volt, hogy a váradi egyházmegyében fekvő Vári községben Szent-László király tiszteletére egyházat s mellé a cseri barátok (azaz a szigorú ferenczrendűek) számára kolostort építhessen. A pápa természetesen megadta az engedélyt.

Valósította-e tervét az öreg Maróthy vagy sem? ismeretlen. Egy bizonyos, s ez az, hogy ha valósította is, nem Váriban, hanem Gyulán építette fel a kolostort; ha ő nem, akkor utódai. Mindenesetre a Maróthy névhez fűződik a gyulai kolostor alapítása, mert adatunk van reá, hogy e kolostor már akkor megvolt, a mikor a gyulai uradalmat még a Maróthyak birták.

Magának a kolostornak első szervezetéről csak igen ke-

¹⁾ Bunyitay V. u. o. 447. l.

²⁾ Bunyitay V. u. o.

veset tudunk; de, hogy nem kis szerepet vitt, már onnét következtethetjük, mivel 1452-ben a rend itt tartotta tartományi gyűlését, s e gyűlésen Beczeni Mihályt, Kapisztrán János kortársát tartományi fejedelmül választották.¹⁾

Ez időben élte tehát virágzásának korát. — Később a szerencsétlen mohácsi csata ennek csillagát is elhomályosította, s hogy egészen meg nem szűnt, azt csak annak köszönhette, hogy a jól megerősített Gyula még jó ideig erősen távol tartá magától a török csapatokat.

A kolostor egészen a 15. századig a bosnyákországi fejedelmek hatósága alatt állott,²⁾ de ettől később elvált. — 1531-ben újonnan szervezkedett s ugyanekkor rendes konventté alakíttatott.³⁾

A konvent (rendház) annyiban különbözött a »locus«-tól (lakóhely), hogy benne szerzetes növendékek is laktak, több fölszentelt tagja is volt; egyházában mindennap énekes szent misét mondtak, s a zsolozsmát is nyilvánosan énekelve végezték. Rendházzá emelkedését Czibak Imre váradi püspöknek, Gyula ekkori földesurának, köszöni a ferenczrendűek gyulai lakhelye. Legalább a határozat utolsó szavaiból: — „Mind-ezeket a gyűlés pártfogójának kérelmére engedjük meg« — ezt lehet következtetni. E gyűlést Váradon tartották, Váradnak akkori ura pedig Czibak Imre vala, a kié volt Gyula is.

S ezen átalakulás, úgy látszik, használt is a kolostor életerejének, mert ettől kezdve ismét kezd erősödni és virágzani. 1533-ban itt tartja a rend tartományi gyűlését, mely alkalommal Nágócsy Mártont tartományi fejedelmüknek választják; Zilahy Benedeket titkosának, Thárnoki, Ko-

¹⁾ Bunyitay V. II. o. — Haan L. „Békésm. hajdana“ cz. munkájában (I. k. 65. l.) Bulehu Mihály említettik, mint tartományi fejedelem; a két név azonban egy és ugyanaz, csak a hibás olvasás az oka a látszólagos ellentétnek.

²⁾ Haan Lajos u. o.; ³⁾ Gyöngyösi levéltár: Tabulae congregationum 1531. „Locus Giulensis deinceps in conventum erigitur et inibi fiat organum. Et hoc totum conceditur ad petitionem patroni Capituli.“

pácsi, Szegedi és Bakó ferenczrendű atyákat pedig tanácsosoknak. ¹⁾

A gyulai kolostor történetét illetőleg, jelenleg azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy a ferenczrendűek gyöngyösi levéltárából több, eddig ismeretlen adatot közölhetek. ²⁾

A kolostor tagjai ugyanis, egy kivételével, mai napig teljesen ismeretlenek valának. Most azonban konventté történt átalakulásától kezdve gvardiánjainak neveit végig, tagjai közül pedig többet ismerünk.

Ez újabb adatok főleg azért birnak nagy érdeklél, mivel tudomásunkra jön ebből az is, mi eddig egészen ismeretlen volt, hogy t. i.: a gyulai konventben a hittudományokat is előadták, tehát papnevelő intézet is volt. Tudjuk ugyanis az 1535. évi szerzetesnövendékek névsorát, a mi az imént mondottakat teljesen megerősíti.

Lássuk tehát névsorát e díszes konvent gvardiánjainak, kik egykor régi városunk előkelőségei, s a tudomány, valóságosság bajnokai voltak, kik, mint neveik mutatják, tősgyökeres magyarok lévén, a magyar haza szabadságát s felvirágoztatását szomjúhozták.

A gyulai rendház gvardiánjai voltak: 1529—1554-ig: 1529—1531. Várady Péter, ki egyszersmind felügyelője (visitorator) volt az erdélyi Őrségnek (custodia). ³⁾

1531—33. Horhy Mátyás, ki előbb a borosjenői Őrségnek volt őre, később az egész tartománynak fejedelme lőn.

1533—35. Kathona Pál, ki azelőtt marosvásárhelyi gvardián volt.

1535—37. Szegedy János.

1537—39. Debreczeni István, a ki előbb váradi gvar-

¹⁾ Bunyitay V. u. o.; ²⁾ A legújabbán felfedezett adatokat főtisztelendő dr. Karácsonyi János úr jószívűségének köszönhetem, ki szíves volt azokat rendelkezésemre boesátani.

³⁾ A ferenczrendűek tartománya több Őrségre (custodia) volt felosztva. Egy-egy Őrséghez 5—12 rendház tartozott. — A gyulai a borosjenői Őrség tagja volt

dián volt, most pedig a tartománynak egyszersmind tanácsosa is.

1539—42. Cserőgyi István, a ki előbb a szlavoniai Örségnek felügyelője volt, később pedig pesti szónok lett.

1542—44. Ároktövy Balázs, ki a tartománynak egyszersmind tanácsosa, előbb pedig budai gvardián volt.

1544—46. Horhy Mátyás.

1546—48. Várady János.

1548—50. Szabadkay Bálint.

1550—52. Szigethy Tamás, kit aztán váradi gvardiánná választottak, de rövid időn vértanú halált szenvedett.

1552—54. Szegedy Ferencz.

1554 — Pálkay András.

Szónokok voltak :

1537—39. Pécsi Mihály (Mich. Quinqueecelesiensis).

1542—44. Athyai Péter, ki a gyulai konventben hit-tanító (lector) is volt egyszersmind.

1548—50. Zákány Balázs.

1550—52, Zákány Balázs.

A gyulai kolostor tagjai 1535-ben a következők voltak :

Kathona Pál gvardián, Dobszay István szónok. The-remhegyi Byka Péter szónok, Athyai Tamás szónok, Ethey János a szerzetesnők gyóntató atyja és szónok, Apezy Barnabás gyóntató atya, Szigethy Tamás gyóntató és kántor, Izdenczy György gyóntató, szónok és kántor, Bathiányi György gyóntató, szónok és kántor, Kanizsay Benedek gyóntató atya.

Szerzetes-növendékek voltak :

Várady István, Sarkady Mihály, Némethy András, Szil-szeghy Lukács, György, kezdő (novitius).

Világi tagok voltak :

Paály Imre ács (faber), Békésy Pál ács, Berczenczey István ács, Madarasy János, Endrefalvy György, Kamanczi

Bonaventura borbély, Dorogi Barnabás, Kolozsváry Albert sekrestyés. ¹⁾

A történelem elszórt lapjain is előfordulnak olykor-olykor e nevek közül néhányan.

Igy, egyik gvardiánjukat: Szigethy Tamást, ²⁾ épen, midőn bizonyos ügyben átment Szegedre, a törökök negyedmagával lefejezték 1552. aug. 16-án.

Azonkívül, azt hiszem, nem csalódom, midőn azt állítom, hogy Gyula város közéletében is nem kis szerepet vittek. Maga azon tény, hogy kolostorukban papnevelő intézet is volt, nagyon emelhetne tekintélyüket a gyulai polgárok előtt, annál is inkább, mivel több gyulai születésű ifjú nevelkedett kolostorukban, kik később, mint ferenczrendű szerzetesek, hivatalokat is viseltek.

Igy 1574-ben Gyulai Gáspár, az esztergomi őrségnek őre és gyöngyösi gvardián volt. — 1576-ban pedig szintén említették két édes testvér Mátyás, szegedi gvardián és Ambrosus, szónok, kik mindketten gyulai származásúak voltak. ³⁾

A ferenczrendűek legnagyobb részt alamizsnából tartották fenn magukat. Eleinte jókora területen gyűjthettek alamizsnát, mert Békésmegyében csak az egy gyulai kolostor szerzetesei kéregettek, de 1533-ban, a gerlai kolostor felállításakor, kisebb területre szorultak. Az ez évben éppen Gyulán tartott tartományi gyűlés azt határozta, hogy a borosjenei őr (custos) jelöljön ki a gyulaiak területéről hat falut, a gerlai kolostor részére. Ezekben aztán a gerlaiak kéregettek.

¹⁾ Gyöngyösi levéltár: Tabulae Congregationum és Chronica fratrum Minorum.

²⁾ A régebbi írók Szegedy Tamást említene. Ilyen azonban nem fordul elő a gvardiánok között. Szegedy Ferencz van ugyan köztük, ki mindjárt Szigethy után, valószínűleg annak szerencsétlen halála után, lett gvardián, de ennek nem lett oly szomorú vége, mint Szigethynek. Itt is a hibás olvasás oka a tévedésnek.

³⁾ „1574. P. F. Caspar Gyulanus, Custos custodie Strigoniensis et Gvardian de Gywngws.“ — „1576. G. de Zegedino. H. P. F. Mathias predicator, P. F. Ambrosius, ambo de Gywla, fratres uterini.“ — Gyöngyösi levéltár.

Kikötötte azonban a tartományi gyűlés, hogy ez által ne rontsák meg a gyulai kolostor gazdasági állapotát, s ne vegyék el tőle a legjobb falvakat. ¹⁾

Különben a szerzetesek lehetőleg egyszerűen éltek. Fűszeres ételt ritkán volt szabad enniök. Évenként kétszer: Karácsony és Húsvét előtt sokáig böjtöltek. Hogy ne duslakodhassanak az ételben, nem volt szabad egyszerre sok alamizsnát elfogadniok. — A beteg testvér azonban kivétel volt. Ápolására nagy gondot fordítottak. ²⁾

A helyet, hol kolostoruk feküdt, meghatározni nem lehet. De hogy jókora kiterjedésű lehetett az, bizonyítja az 1535-iki gyűlés egyik határozata. Ebben megengedi a gyűlés, hogy a gyulai szerzetesek kertjükben szőlőt ültethessenek. ³⁾

A gyulai ferenczrendűek beléletéről semmit sem tudunk; nincs semmi oklevél, vagy hagyaték, mely csak távolról is érintené azokat a viszonyokat, melyek életüket szabályozzák. — Legfeljebb más, e korból való ferenczrendű szerzetesek életmódjáról lehet vonni következtetést.

A gyulai szerzetesek is, mint a többiek, még ebben az időben megtartották a szigorú szabályokat, melyeket rendjük törvényei előírtak. A kolostor esendes falai között a papok szabad óráikban olvasással, a prédikációra való előkészülettel foglalkoztak. Idejük nagyobb részét a nyilvánosan és együttesen énekelt imádsággal töltötték el. A hol szervezett rendház volt, ott mindennap énekes misét mondtak, tehát Gyulán is 1531. óta.

A világi tagok rendszeren kézművesek levén, azok végezték azon munkákat, melyek szakmájukba vágtak. Pado-

¹⁾ „P. Custos de Yenew assignet de contrata Gyulensi ad Gerla sex vilas, sic tamen, quod eedem non fiant cum maximo praeiudicio ipsis Gyulensibus.“ Tabulae congregationum. A gyöngyösi levéltárban.

²⁾ Bathány: „Leges ecclesiasticae III. k. 606—635. II.

³⁾ „Item ex consensu Capituli habeant vineam in horto fratres Gywlenses.“ Tabulae congregationum. A ferenczrendűek gyöngyösi levéltárában.

kat, székeket, képrámákat ők készítenek a templom és kolostorok számára. — Még napjainkban is a hazai ipar remekei azon készítmények, miket némely helyen csendes magányukban a szerzetesek készítettek.

A ferenczrendüek ruházata szürke kámzsa volt, olyan színű, övig erő nagy csuklyával. Csizmát vagy cipőt nem volt szabad viselniök, hanem saruban, vagy boeskorban jártak. Ruházatukról szürke barátoknak is hívták őket, különben pedig cseri barátoknak. ¹⁾

Templómuk egyes körülményekből ítélve emlékszerü lehetett. Olykor-olykor egyes főúrak is meglátogatták. Bizonyítékul szolgálnak erre nézve egyházi szereik és ruháik; ezek ugyanis páratlan becsűek voltak, miket saját pénzükön e korban — midőn még nem gyárilag, hanem sajátkezüleg készítették az egyházi ruhák — nem szerezhettek meg; de nem is szerezhettek, mert rendszabályaik az ilyenek megvételét szigoruan tiltották. II. Gyula pápa idejéig a drágaköves, aranyos egyházi szereket még ajándékba sem volt szabad elfogadniok. Bizonyos tehát, hogy azok a drágaságok, talán épen egy-egy főúri hölgynek sajátkezü készítményei voltak, melyeket ők örömük vagy búbanatuk emlékeül adtak kedvelt egyházuknak. Védőszente ez egyháznak a Bold. Szűz volt.

Mint imént említettem, a gyulai kolostor egyidőre, még a mohácsi vész után is fenntartja magát, sőt a hittudományokat is tanítják benne; virágzása mindazonáltal csak rövid ideig tartott; csak mintegy utóljára adott életjelt még magáról, hogy azután elenyésszék.

Részint a terjedő protestantimsus, melynek Békésmegyében igen sok hirdetője volt; részint pedig a török elnyomulása s a belvillongások kezdik megásni sirját.

A szenvedések kora akkor kezdődik, mikor Szigethy Tamásban fejüket, gvardiánjukat, vesztik el. Mintegy előjele

¹⁾ Batthyány : Leges eccl. III. 606—632 II.

volt ez a veszteség nemsokára bekövetkezendő enyészetüknek.

Majd az 1556-ik év bonyolult politikai viszonyai, még jobban nevelik bajukat, szenvedésüket. A mondott évben ugyanis Varkocs Tamás, kit Ferdinánd bihari főispánnak nevezett ki, de, ki időközben Izabella királynőhöz pártolt, az erdélyi hadakkal sietve közeledett, hogy Váradot s egész Biharmegyét Izabella részére hódítsa. — Ily fenyegető körülmények között a gyulai ferenczrendü szerzetesek is éppen úgy, mint a váradiak is, legföltettebb egyházi ruháikat, és edényeiket az ecsedi várba küldik, ¹⁾ azt híván, hogy, ha majd jobb idők következnek, ismét visszahozhatják.

Ecsed, hova az egyházi ruhák, szerelvények, s drágaságok küldettek, Báthory Gábor megöletése után II. Mátyás kezébe került, s ugyanakkor az egyházi szerek Kassára vitettek, hol egy Németh Jakab nevű jezsuita lajstromozta azokat. ²⁾

Nem lesz érdektelen, ha egy kis kitérést téve, a meglevő adatok nyomán megvizsgáljuk ezen egyházi ruhákat és szerelvényeket.

A gyulai szerelvényekre vonatkozólag e lajstrom bizonyosokká tesz bennünket arról, hogy több, mint egy félszázados hányattatás után is még tiz darab egyházi ruha meg volt.

És pedig volt : ³⁾

1. »148. Egy veres selyemből készült, s vörös szálakkal reczésen átszőtt, fehér bélésű, oltárelő (antipendium). Itt van (t. i. Kassán) a szekrényben.»

2. »149. Egy fekete színű, virágot tartó vörös szálakkal átszőtt, tiszta selyemből készült, fehér bélésű mise-

¹⁾ Magyar Sion II. 228—233 ll.

²⁾ U. o.

³⁾ Magyar Sion. U. o.

ruha. Közepén violaszinű, selyemből készült, és arany szálakkal átszőtt kereszt. Itt van a szekrényben.»

3. »150. Egy tiszta selyemből készült violaszinű, fehér bélésű miseruha. A kereszt felett van a fiait vérével tápláló pelikán, ezalatt, a megfeszített Jézus, a boldogságos Szűzzel és Szent Jánossal, alatta pedig Szent Péter és Pál kihímezve. — Szécsényben, a ferenczrendüek kolostorában.«

4. »151. Egy égszinkék, damasztk szövetből készült, verhenyeges bélésű, miseruha; a kereszt két ujnyi széles, arannyal átszőtt szegélyből készült. — Itt van a szekrényben.«

5. »152. Egy zöldszinű damasztk szövetből készült, kék bélésű miseruha, melynek közepén a megfeszített Jézus, ez alatt pedig a kinszenvedés jelenete vannak kihímezve. Itt van a szekrényben.«

6. »153. Egy tiszta selyemből készült és vörös szálakkal koczkázott, verhenyeges bélésű, fekete miseruha. Rajta két ujnyi széles, aranyozott szálakból készült kereszt. Itt van a szekrényben.«

7. »154. Egy tiszta selyemből készült, arany szálakkal átszőtt, verhenyeges bélésű, vörös miseruha. Rajta két ujnyi széles, aranyozott szálakból hímzett kereszt. Itt van a szekrényben.«

8. »155. Egy damasztk szövetből készült, fehér bélésű, fehér színű miseruha. A rajta levő kereszt fölött a bold. Szüz, két oldalt pedig két más szüz volt kihímezve. Itt van a szekrényben.«

9. »156. Egy tiszta selyemből készült, égszinkék bélésű, violaszinű palást. Itt van a szekrényben.«

10. »157. Egy damasztk szövetből készült, égszinkék bélésű, vörös színű palást. A gallérjáról két barna színű kövekből készült golyó függ le. Itt van a szekrényben.«

S mindezek nemcsak azon kor mély vallásosságáról,

de egyszersmind a hazai műveltség s művészet fejlettségéről is fényes tanubizonytságot tesznek.

Csak kevés az, mit még a gyulai kolostor történetéből ezentúl felhozhatok.

Emlékek hiányában nem tudjuk: mi vége lett. Az bizonyos, hogy pusztulása az 1556—58-ik évek közé esik, mert a ferenczrendűek 1558-ban megtartott gyűlésén, már nincs szó a gyulai gvardiánról. — Az is bizonyos, hogy, pusztulásukat a protestántizmus terjedése nagyban elősegítette. Gyula lakosai egymás után hagyják el ősi hitüket. Nem csoda tehát, ha a kegyelet és tisztelet irányukban mindinkább hűlni kezd, annyira, hogy a gyulai polgárok még egyházi szerelvényeiket is elárúsítják. ¹⁾

Azonkívül, az ezen időbeli várkormányzó, Mágócsi Gáspár, ²⁾ ki szintén lutheránus volt, nem szívesen látta őket, kik a protestántizmus terjedését nagyban gátolhatták, s igen valószínű, hogy távozásuk az ő kérései és bujtogatásai folytán történt.

Most még emlékük is legfeljebb egyeseknél maradt fent.

A gerlai ferenczrendű kolostor.

Gerla, mely Gyulától éjszaknyugatra fekszik, a 16-ik században az Ábrahámffyak nagyon kiterjedt nemzetségének birtoka volt.

Mint minden nagyobb főuri család, ugy ez is mindent megtett, hogy birtokán élő jobbágyainak ne csak anyagi, de lelki szükségleteit is kielégítse.

Czélja elérésére levéllel keresi meg a ferenczrendűek fejedelmét, néhány szerzetest kérvén tőle. — Az 1531-ben

¹⁾ Haan L. „Diplomatarium Békésiense.“ — 166 l.

²⁾ „Mágócsy, ki a protestántizmusnak e vidéken (Békés m.) egyik főpártolója volt, épen ez érzülete miatt az udvari körökkel surlódásba jöven, 1559-ben a gyulai kapitányságról leköszönt.“ Békésmegyei Régészeti Évkönyv VII. k. 6. l.

Nagyváradon tartott tartományi gyűlésen szóba is jön Ábrahámffy kérése; s ugyanakkor elhatározza a gyűlés, hogy Ábrahámffy megkeresésére Gerlára 4 (négy) szerzetes menjen, úgy azonban, hogy, ha netalán a »nemzetes« ur keveselné, akkor menjen hat. ¹⁾

A kolostor alapításának első nyomára tehát 1531-ben találunk. Azonban, hogy a széles elterjedésű Ábrahámffy nemzetség melyik tagja hozta be őket Gerlára? arról biztos tudomásunk nincs, mert a »keresztnev a rend történetirójának tollában maradt.« — Meglehet, hogy az az Ábrahámffy János hozta be őket, ki az idézett évben váradi olvasó kanonok volt ²⁾

Nem lehetetlen, hogy a kolostor épülete, hová a szerzetesek bevonultak, már nagy időket látott, mivel történelmi kútforrások ³⁾ nyomán ki van mutatva, hogy Gerlán már 1257-ben volt egy apátsági monostor. — Ha ennek épülete még megvolt, akkor kész volt a lakás az új szerzetesek számára.

Az Ábrahámffyak, kik előkelő nemzetséget képeztek Magyarországon, egyrészt bizonyára azért hívták őket oda, hogy saját lelkük ügyéről gondoskodjanak; másrészt pedig, mint egyéb helyen, úgy itt a népoktatásával, művelésével foglalkozzanak.

Gvardiánjai közül kettőnek a neve maradt reánk, és pedig:

1533—35. Debreczeni István, ki azelőtt Nagyszöllősen volt gvardián; — és 1535—37. Ujlaky Péter voltak azok. Ismerjük egyszersmind a kolostor 1535. évi tagjait is.

¹⁾ Anni 1531. „Ad Gerla assignentur quatuor frates, si cum illis dominus Abrahamffy erit contentus, alioqui mittantur, et dentur VI.“ Gyöngyösi lev. tár.

²⁾ Bunyitay II. 449 l. Haan Lajos „Békés várm. hajdana“ cz. munkájában (183. l.) azt állítja, hogy a kérdéses Ábrahámffy, keresztnevén II. Péter volt. A dolog érdemére azonban egy, akár János akár II. Péter hozta be őket.

³⁾ Bunyitay II. 386. l.

A szerzetesek nevei következők :

Debreczeni István, gvardián, Esküllei Ördögh Mihály, szónok. Nyiregyházy Tamás, kántor. Zilahy Antal, szónok. Terebesdy Márton, gyóntató. Talpasy László, szónok. Varbo-nay Balázs, gyóntató. Felsőbányay János, pap, kezdő.

Világiak voltak :

Palothay Imre, előregedett. Siry Péter varga, Sarkady János, Gyulay Fülöp, Aranyády Benedek eszelős.¹⁾

Működésük azonban nem sokáig tartott. Nehány év az csak, mit Gerlán töltöttek. Mi okozta távozásukat? nem tudjuk.

Nem üzték el őket, hanem 1537-ben maga a rendi gyűlés parancsolta meg, hogy a tagjai onnan eljőjenek.²⁾ A kolostor azonban megmaradt egyházi épületnek, mert a gyűlés határozata szerint, a gerlai ferenczrendűek azt első sorban a püspöknek voltak kötelesek átszolgáltatni.³⁾

A hely, hol kolostoruk állott, egészen bizonyos, mivel a mult században még állottak alapfalai. Állott pedig az ugynevezett «monostorere» szigeten.

Különösen diszes, és híres lehetett templomuk. Az Ábrámffyak bizonyosan rangjukhoz méltóan diszítették azt fel. A torony pedig Bél Mátyás állítása⁴⁾ szerint az egész vidéken legmagasabb volt. Alapfalai csak néhány éve hányattak szét Gerla birtokosa gr. Wenkheim Károly által.⁵⁾

Meglehet, hogy a hatalmas Ábrámffy nemzetség sirboltja is itt volt, mit onnan következtetek, hogy a gerlai kastély az Ábrámffyak birtokai között legdíszesebb és legerősebb is volt.⁶⁾

¹⁾ Tabulae Congreg. és Chronica fratrum. Gyöngyösi levéltár.

²⁾ „Anni 1537. Item locus de Gerla resignetur Ordinario et Patronis et fratres de eo egrediantur.“ Gyöngyösi levéltár, Tabulae Congregationum.

³⁾ Haan Lajos: „Békés várm. hajd.“ I. 66. l. „Olim coenobio claruit amplo et formae augustae, cui turris inaedificata fuit isto regione altitudinis inusitatae.“ — Bel Mátyás kézírata a nemzeti muzeumban.

⁴⁾ Haan L. u. o. II.

⁵⁾ Haan L. u. o. I. 183. l. „Az Ábrámffyaknak kastélyai voltak : Gerlán, Csabán és Mező-Megyeren.“

Most e helyen százados tölgyek állanak, s ki tudja, hány dicső hős emlékéről suttognak e hatalmas tölgyek lombjai!

A gyulai apácza kolostor.

A keresztény szeretet, a nyomorgó emberiség szenvedéseinek enyhítése hozta létre a nő-szerzetesek intézményét. Azon szent életű nők, kik a világról, annak hiúságairól lemondtak, kolostorba vonultak, s a keresztény szeretet gyakorlása által századokon keresztül az emberiség jóltevői levének.

Magyarország fénykorában, midőn a vallásosság még mélyen gyökerezett minden magyar szívében, minden nagyobb s nevezetesebb városban ott látjuk őket a nőnevelés terén.

Mint gondolhatjuk, Gyula város is, mint a mely századokon keresztül történelmi nevezetességü és fontos város volt, csakhamar kebelébe fogadta őket.

Egészen bizonyos történelmi adataink az időre ugyan nincsenek, de a körülmények arra mutatnak, hogy Gyulán, századokkal ezelőtt már léteztek szerzetesnők.

Azon Apácza falu ugyanis, mely Gyulához közel esik (délnyugatra) kétségkívül az apáczáktól, mint birtokosaitól vette elnevezését. S ha ez apáczák a gyulai kolostor lakói valának, ugy létezésük visszamegy «az Anjou vagy épen az Árpádkori királyok idejébe is.»¹⁾

Ez azonban csak feltevés. Történelmi adatokkal bebizonyítani még csak távolról sem lehet. Legfeljebb az erősítheti kissé feltevésemet, hogy az apáczák rendszeren megerősített helyekre szoktak vonulni. Már pedig Gyula ilyen hely volt.

Egy újabban történt felfedezés bizonyosakká tesz bennünket arról hogy 1535-ben voltak Gyulán apáczák.

Ez évben már van említés róluk. Birjuk ugyanis az 1535. évbeli ferenczrendü szerzetesek névsorát, s abban

¹⁾ Bunyitay V. II. 498. 1.

Ethey János neve után ez áll odavetve: «confessarius sororum». ¹⁾ — Mit jelent ez mást, mint, hogy ő volt a gyulai apácák gyóntató atyja?

Tehát biztos adat arra, hogy jelzett évben már itt találjuk őket.

Miféle szerzetesrend szabályait követték? az eddig kétséges volt. Azon az alapon, hogy a gyulai apácák Királyságot a szent-jánosi apácákkal — kik pedig Domonkos rendűek voltak — közösen birták, azt lehetett föltenni, hogy ők is domonkosrendűek voltak.

Ámde a gyulai kolostornak csak akkor lett valami köze Királysághoz, midőn a margit-szigeti apácák, a török előfutva, fölkeresték őket. S jöllehet 1540. vagy még inkább 1557. után a Margitszigetről menekült apácák egyrésze a gyulai kolostorban vonta meg magát, ebből nem következtethetjük azt, hogy éppen olyan rendűek voltak.

Sokkal helyesebbnek vélem, ha azt állítjuk, hogy ez apácák Szent-Ferencz szabályát tartották. Mert mintegy törvény volt náluk, hogy egy szerzetbeli gyóntatót kellett választaniok. — Már pedig látjuk, hogy a gyulai apácák gyóntató atyja ferenczrendű szerzetes vala.

Azt pedig, hogy a margitszigeti apácák valóban ide menekültek, s együttesen birták a gyulaiakkal Királyság falut, (most pusztá Bánfalva mellett) legjobban bizonyítja egy 1559-iki összeírás, mely a fentemlített falut a gyulai apácák falujának mondja. ²⁾

Részbirtoka volt a gyulai apácza kolostornak magában Gyula városában, és pedig a «Bartaháza» nevű utczában. De, hogy hány telekből állott? azt az adórovó nem jegyezte föl. Nem volt szüksége reá, mert a király ugy is fölszabadítá azokat az adófizetés alól.

¹⁾ Chronica fratrum. A gyöngyösi levéltárban.

²⁾ Haan L. és Zsilinszky: Békésm. okl. 143. l. „Restant . . . in possessione Királyságh monialium Gywlsensium flor. 12 . . .”

Az 1561. összeírás ezen szavai: «Gyula, portio monialium in eodem vico Bartaháza exempta»¹⁾ erre vonatkoznak.

Az akkori szokás szerint kolostoruk volt iskolája a vidéki nemes-urak leányainak. Itt nyerték nevelésüket, kiképeztetésüket.

A bartaházai és a királysági birtokaik jövedelmén kívül alamizsnából tartották fenn magukat. Szokásban volt, hogy a földesurak, később a várkormányzók a malmok vámjaiból búzát adtak nekik. Mennyire tisztelték, — becsülték őket a gyulaiak, bizonyítja, hogy még a hitújításhoz csatlakozó, s azt legalább titkon pártoló Kerecsényi László várkormányzó sem merte tőlük ez alamizsnát elvonni.

1561. aug. 7-én 3 köből búzát utalványoz ki számukra az alabiáni malom vámjából «alamizsnaképen». Szept. 19-én ismét egy, nov. 13-án két, 23-án ismét két, végre 1562. májusban (?) szintén két köblöt.²⁾

A török előnyomulása és a protestántizmus terjedése azonban, mint a szerzetesek, úgy a szerzetesnők működésének is véget vetett.

Hogy, még 1561-ben itt találjuk őket, az egészen bizonyos; valószínű azonban, hogy még a következő évben is itt voltak, mit az látszik bizonyítani, hogy Kerecsényi (1562) májusban még kiutalványozza nekik a két köből búzát.

Mi lett végük? nem tudni. Ha volt idejük az 1566-iki ostrom elől menekülni, úgy bizonyára Nagyszombat felé vették utjokat, hol biztos menedékhelyet találtak. De, ha az ostrom itt találta őket, úgy elvesztek ők is, mint annyi nemesszivü hős, s akkor itt porladnak városunkban. Szent-Vincze leányai, kik most oly nagy buzgósággal és lelkesedéssel működnek a gyermeknevelés terén, tán az ő nyomdokaikon járnak.

¹⁾ Haan L. „Dipl. Békés.“ 176. l.

²⁾ Bunyitay II. 498. l.

V.

Békésmegyére vonatkozó régi magyar levelek.

Az, hogy a Békésmegyére vonatkozó adatok szétszórva, különféle történeti kiadványokban jelentek meg, okozza, hogy néha 40 évvel ezelőtt kinyomtatott okirat is kikerüli a békésmegyei író figyelmét. E bajon békésmegyei regestákkal lehetne segíteni. Ez röviden ismertetné a Békésmegyére vonatkozó emlékeket s egyszersmind megjelölné a könyveket is, a hol azok föllelhetők. — Addig is, míg ilyen békésmegyei regesta-sorozat létesül, felsoroljuk itt részint kivonatban, részint egész terjedelmében a Békésmegyére vonatkozó régi magyar leveleket. Több könyvben szétszórva, legtöbbször régen megjelentek már e levelek, de mindamellett békésmegyei monographus mindeddig se nem ismerte, se nem használta azokat. Magyarságukat nem lesz nehéz megérteni, csak azt kell szem előtt tartani, hogy az *ew* a mai *ő*, a *ch* a mai *cs* hangot jelenti, *sz* helyett rendszeren *z*-t irtak; *t*: *k*: pedig annyit tesz, mint *te* *kegyelmed* vagy *ti* *kegyelmetek*.

I.

Gál András adórovó könyörög, hogy ne kényszerítsék őt a magánál az adóból visszatartott 100 frtnak készpénzben való visszafizetésére.

Egregio domino Petro Erdewg racioniste regie Mattis
in Camera hungarica etc. domino mihi honorando.

T a r t a l o m.

Egregie domine mihi honorande post salutem ac
serviciorum meorum comendacionem — Twgia azt t:
k-med, hogh nem acceptaltak wala az kamoras urak
az ketth zaz forinthat, akit en az salariamomra ír-
tam wala: Az zaz forintyat meg hadam masth (most) Pesthy
Ferench deaknak, mel zaz forinthat fizette az Gywla
warassaban walo zaz darabanthoknak; k-nek akar-
tam twttara annom, en annal thewbet nem thudok
annom, hanem k-nek megzolgalm, hogh k-med
lenne gyamolssagam az kamoras wraknal, hogh ha
meghnem engedyk az thewb sonnat (sommát), walamy kewes
jobagiom wagian, kynek newe Gelwach new faluban ¹⁾
walo rezem, hogh adyk azt annam az kiral haza-
hoz, mikor penzem lenne megh waltanam; az kamo-
ras wraknakis irtam felewle. K.-med wegien wa-
lazt twlew, kit en k-nek megh zolgalok, minth
bizot wramnak. — Thowaba k.-med megh bochyasson,
hogh en k.-nek masth semyt nem kwldhettem, de
en magam fel megiek ez jewendew beythben, k.-nek
vizek egh jo zenyeket (szőnyeket) mint bizot wramnak es
barathomnak. — Dominacionem vestram egregiam
valere opto.

Datum Gywle 12 Decembris Anno 1555.

E: E: Do: V:

servitor Andreas

Gal de Gywla etc. ²⁾

(Közli Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél 173 l.)

¹⁾ Most Gelvács puszta a gyula-varsándi határban.

²⁾ Gál András, a Gyulai másképp Fövényesi Gál család tagja. 1552—1553-ban volt adórovó Békés, Zaránd, Arad, Csanád, Csongrád és Külső-Szolnok vármegyében. Békésmegyei oklt. II. 137—139. II.

II.

»Memheth Bek. Zolnaknak heltartoya es zanchyakya« 1557 február 25-én felszólítja Mágócsy Gáspár gyulai várkormányzót, hogy küldje hozzá »byzott embereth« és adja fel Gyula várát. Igér neki mindent, a mit csak kér, még »Gyula wáranak urasaghat« is.

(Szalay Á. i. m, 220—21 ll.)

III.

Musztafa szegedi és kalocsai szandzsákbég fölszólítja Mágócsy Gáspár gyulai várkormányzót, hogy »az hatalmas chyazarnak (a török szultánnak) haychyon feyeth es teryen az kyralfyához« János Zsigmondhoz. Igéri, hogy, ha János Zsigmondnak átadja Gyula várát, tovább is megmaradhat e vár kormányzójának.

(Szalay Á. i. m. 274—5 ll.)

IV.

A királyi biztosok Ugray István hűségéről bizonyítványt állítanak ki.

My Fagyel Péter, More Gáspár és Zewleusy Márthon keraly ew felsége komysaryw sy, megh értettwk, ez nemes Wgray János keonyorgését, kybe mynekwnk keonoregh, hogh myvel az ew józágát hytlen newen elkérthe volna Berzencheny István, mywel Wgray János az más párthon, Wáradon Warkwtz Thamás zolgáya volna, my megh értettwk yámbor nemes zemelyek átal, kyk Gywlán az ew felsége wárosába lakoznak, hogy thwgyak, hogy Wgray réghthewl fogwa Horwát Ferencz szolgaya volna ith Gywlán. Annak okáérth méltatlan kérte el az Wgray János józágáth Berzentzeny István, mert nem az más párton lakoth, hanem ith az ew felsége wárosába Gywlán, az ew felsége kapytányánál Horwáth Ferencznél, kyth meg bizonytoth; annak okáérth atwk my az my pechétes lewelwnketh byzon-

ságwul az az nemes Wgray János melleth. Ez lewél keoth Gywlán hwswét wthán waló seredán anno Domini 1559. (P. H.) (P. H.) (P. H.)

(Régi magyar nyelvmélekek II. k. 156. l. Közli Döbrentey Gábor.)

V.

Bornemissza Benedek, gyulai várkormányzó, Kassa városától taraczkokat és szakállas golyókat kér.

Prudentes et circumspecti domini et observandissimi salutem et seruity mei commendationem. Kérem kegyelmeteket mynth wrwnknak ew felségének kwlechos wárasában lakozó hyweyth, értem s tudom azt nylwán, hogy oth az kegyelmetek wárasa bewes tharazk és zakálos golyóbysal, ky nekul én ygen zykes wagyok. Mert ez wy Basa mel sewes hozzám, akarattya my legyen, senky sem twgya, kyth én ew felségének ys hyrre attham, és ew felsége ajánlottha magát, hogy az wáráth afféle golyóbysokkal hamar waló napon meglátogatya, de myg azt el hozzák, hogy kyldene kegyelmetek ez formákhoz képest, kyth én kegyelmeteknek kyltem, hwz wagy hwzonhárom ezreth; én fogadok is meg ezen lewelem zereben, hogy wagy azt, akyth ew felsége kyld, awagy az arrat akarya kegyelmetek, kéz wagyok meg adnom; erre wgyan igen kérem kegyelmetek; ne hagyon kegyelmetek. Isten tharchya meg kegyelmeteketh.

Datum ex arce Gywla. 12. July anno 1559.

Benedictus Bornemyzza de heves
praefectus et Capitaneus Gywlenensis.

(R. m. nyelvm. II. k. 159 l. Közli Döbrentei Gábor.)

VI.

Kerecsényi László gyulai várkormányzó fölszólítja a nagyszombati bírót, hogy erőltesse rá Kis János nevű, nagy-

szombati lakost azon 138 frt megfizetésére, a melylyel Nagyfalvy Szény János gyulai lakosnak tartozott, 1561. június 2.

(Kiadta Döbrentey: Régi magyar nyelvemlékek III. k. Közli Mogyoróssy is: Gyula hajdan és most. 229—30 ll.)

VII.

Marinith Horváth Ferencz gyulai várkapitány 1566. június 6-án, »meghgondolwan ez mostani idenek nagi haborusagath, ki mostan ez zegin Magiarorszagra jüwende, fűkepen ez Gula warara es warosara, kikben ennekem az en feiemeth es elethemet az Wr Isten segicsigivel jo kedwel kel zerecsere wetnem az kezenseges kerezteineknek ellen-sege es dihesege elen, az terekekeknek elene végrendeletet tesz. Minden javait feleségére Ráskay Katalinra és gyermekeire hagyja. Gyámokúl kijelöli Draskovich György zág-rábi püspököt, Kerecsényi Lászlót, a gyulai várkormányzót, Draskovich Gáspárt, Perényi Gábort és három Melith-et: Györgyöt, Ferenczet, Jánost.

(Egész terjedelmében közli Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás. III k. 104—5. ll.)

VIII.

A temesvári pasa levele Zay Ferencz kassai várkormányzóhoz.

Magnifice domine et amice nobis honorande salutem et amicitie nostre summam commendationem. Az nagyságod rabyath az Rátz Iwánt Temeswárra kwltem, keresse meg az wráth. Ym ény s rőwid nap haza megyek, és nagysságodnak wagy a száz tallérth, awagy a Rátzot megkwldem. Az én kegyelmes Wram, a hatalmas chyászár, mastan nekem atta Jász Lukachyoth,*) Árokháttý Lőrynebeth és jenőy német

*) Ez volt a gyulai várnagy 1559—1566-ig. 1566-ban a vár feladásakor ő is török fogságba jutott. Szomorú sorsáról e levél értesít bennünket.

kapytánt, azért N. lászson, hogy az szegyen rabok szabawlyanak. De kérem mégys, hogy Nagysságod paranchyollyon Bornemyszsza Imrének, hogy az én rabaymat, Nagy Ambrust. Nagy Jánost kwlgie be. Im ény az gyermeket kw kwldem. És Lesan Myklóst ys kwgye be kegyelmed Vale feliciter. Datum ex Symand 29 die Septembris 1567. Temesváry Heszon Passa.

(Rég. magy. nyelveml. II. k. 200 l. Közli Maklárý Ferencz.)

Egybegyűjté:

dr. Karácsonyi János.

VI.

Forradalmi népköltészet Békés- vármegyében.

A szabadság, egyenlőség és testvériség magasztos elveiért, alkotmányos jogaink s állami önállóságunkért vívott szabadságharcunk: az önfeláldozó hazaszeretetnek, a közszabadságért lelkesülésnek, s a regeszerű hősiességnek lélekemelő példáit mutatja fel.

S nekünk, a szabadsághősök utódainak, — úgy tartom — kötelességünk ama dicsőségteljes, de gyászos küzdelmet, a nemzeti erő kifejtés nagyságát, a csodával határos fegyvertényeket, szóval a honvédelmi harcot teljes nagy-szerűségében feltűntető történelmi mű megalkotásához, az adatokat összegyűjteni, az enyészettől megmenteni.

Ily adatok a hazafias költemények s a népdalok is e korból, — melyeket mindig valamely általános érdekű események teremtettek, s melyek a nép érzelmeinek, vágyainak, törekvéseinek, hangulatának leghívebb nyilvánulásai.

A nép érzelmeinek, kedélyének, hazaszeretetének s szabadság utáni vágyainak legszebb ékeit, dalaiba foglalja.

A nép szíve telve van a nemzeti öntudat, a honszeretet, szabadság érzet tiszta forrásaival, s az öröök és szenvedések szabad folyást nyítnak a forrásoknak, s így kelnek a szívek érzelmes dalai az ajkakon.

S lehetett-e kedvezőbb alkalom, a népköltészet forrásait megnyitni, — mint a szabadságharc véres tusáival; mint azon küzdelmek, melyek a népet legközelebbről érin-

ték, s melyek a nép jóllétéért, az előtte szent, magasztos eszmékért, elvekért vívattak.

Ha a forradalmat megelőző nemzeti tespedés, lehangoltság korszakának népdalait megfigyeljük, arról győződünk meg, hogy a nép költészetében a hadi kötelességek teljesítésére való kényszerítés keserőségei nyilvánulnak. Kötéssel fogták a legényt, s így a hadi szolgálatban ki keresett volna dicsőséget?! A hazaszeretetnek, a haza sorsán való aggodásnak lelkesült vagy bánatos hangjaira alig találunk. A vitézség, küzdelem s önfeláldozás utáni vágy lelkesültsége, büszkesége, népdalainkban hiányzik; a magasztos, dicsőséges iránt a csodálkozás vagy lelkesülés a puszták fiait, s azok tényeit fogja körül, s a nép kedélye betyár dalokban talál s nyer tápot. A nemes felhevülésnek nagy ritkán akadunk nyilvánulásaira; a szerelmi dalok is lágy, szelid, érzelgős hangokon szólnak az erősebb érzelmi hullámozástól ment szívhez.

A forradalom költészete azonban a nemes felhevülés, lelkesedés fénysugarait árasztja szét. A nép dalaiban hazaszeretet, honfiumi kötelességérzet, a harezok dicsőségeire lelkesült vágyak áradnak el; még a szerelmi dalokban is a szelidség, lágyság a küzdelmek lelkesítő hatásához alakulnak át.

A nép gondolatvilága, képzelete, hangulata, kedélye, mindig azon hatás kifolyása, melyet az általános események alkotnak.

Békésvármegye elkerülte a harez pusztításait; a zivatar csak határaink mellett vonult el megdöbbenő viszonyai-val; de alig van a szabadság harezoknak oly tere, hol vármegyénk fiai véreket ne ontották volna a haza védelmében; mindenütt, hol áldozatokat kívánt a harez, a szabadság hősök bőven ontott vére közzé, vármegyénk fiainak vére is vegyült.

Honvédeink nem alkottak önálló zászlóaljzat, vagy had-

csapatot; harczoltak ők minden vezér alatt, minden hadesapatban szét osztva, s mondhatjuk, a szabadság harcznak nincs oly nagyobb, véresebb csatája, melyben vármegyénk fiai részt ne vettek volna; sőt mint adatok tanusítják a vitéz 3-dik zászlóaljnak, mely oly sok dicsőségteljes diadalra lobogtatta koszoruzott zászlaját, hőseit nem kis részben a mi anyáink nevelték.

Vármegyénkre tehát ellehet mondani, hogy fiai részt vettek a szabadságharcz minden csatáiban, s így népünk át volt hatva azon küzdelmek dicsőségétől, izgalmaiktól, melyek a hazaszeretet hőseinek s hozzátartozóiknak osztály részül jutottak.

A nemzeti átalakulás, a szabadságért s alkotmányos jogokért való küzdelem, vármegyénk lelkesült érzelm- s gondolatnemességgel eltelt népét oly közletről érintvén, nem tünhetett fel, s nem folyhatott le hatástalanul a költészet terén sem.

A toborzások, a harcra hívó szózatok, a hadi szerencsétlenségek s diadalmak hatása egy-egy népdalban nyilvánult, s hogy a népköltészetnek gyöngyei talán nagyobb mérvben teremtek vármegyénkben, mint másutt, azt, a népünkben levő erős költészeti hajlandóságon kívül tulajdoníthatjuk annak, hogy vármegyénkben volt egy oly könyvnyomda, mely kiválólag a népköltészeti termékek terjesztésével foglalkozott.

E nyomda a Réthy Lipót nyomdája volt Szarvason.

A szarvasi nyomda főképen az ugynevezett »ponyva-irodalmi« termékeket gyártotta, azonban kiadványai nem voltak a közerkölesiségre oly kártékonyan ható »rémhistóriák«, hanem a népköltészet kiválóbb termékeit tartalmazták azok. Sőt, mint igen érdekes művelődés történelmi adatot említem fel, hogy a szarvasi sajtó által közreboesátott munkák közt nagy részben, a szarvasi főiskola néhány lelkes tanárainak, később hazai irodalmunk kiváló férfainak művei szerepeltek.

A szarvasi nyomda forradalmi kiadványai országszerte elterjedtek, mégis igen kevés maradt fen reánk, s azok is, alig hozzáférhető, féltékenyen őrzött példányok.

Nem esoda, mert ezen kiadványokért, a forradalom lezajlása után, maga Réthy Lipót, az egyes művek szerzői s mindazok, kiknél ilyent találtak a legnagyobb szigorral üldözöttettek s büntetettek.

A szarvasi nyomda termékei közül azon népköltészeti műveket mutatom be, melyeknek hazafias lelkesedés melegétől áthatott sorai fényt vetnek népünk honszeretetére, önfeláldozó kötelesség érzetére, költészeti érzékére s meleg kedélyére.

Honvéd dala.

Harczba megyek a hazámért
 Adsz-e rózsám véremért bért?
 Egy istenem, egy halálom
 E bért csak nálad találok.

Ha vívok egy szép hazáért,
 Te fonjál fejemre babért,
 De mig e babér ki zöldül
 Adj egy csókot elő bérül.

Mig én a kurtábbat húzom,
 Fázom, éhezem, szomjúzom,
 Sok korcs, s gyáva ide haza
 Nem érzi, mint sir a haza.

Elhagytam én, apám, anyám,
 Elhagylak téged is babám,
 De tudom, hogy könnyűtökért
 A harcban gyalázat nem ér.

Átok annak a fejére,
 Ki gyáva magyar létére,

Vessen, miként Kóré, Dátán,
Ne szenvedje a föld hátán.

Hiszem a jó Istenemet,
Hogy vissza hoz még engemet,
Mert nem hagyja ő a magyart,
Ha a veszélyben együtt tart.

Ez hát a vigasztalásom,
Hogy kedvesim viszont látom,
Tőlök veszem a legszebb bért,
Lecsókolják rólam a vért.

Fel hát harcra a hazáért,
Mint oroszlán ontsuk a vért
Azért ne keseregj babám
Igy lesz megmentve a hazám.

Toborzó dal.

Leng a zászló, tombol a mén,
Zivatar dúl hazám egén,
Fel vitézek, villogó kard
Ékesítse a honfi kart.

Fel vitézek, fel Budára,
Bátran szállok a csatára,
A csatára hű szerelem
Védangyala repül velem.

Leng a zászló, villog a kard,
Hallom zugni a zivatart,
Csata sikra szólit hazám,
Isten veled kedves babám.

Bucsu dalok.

I.

Kinyilott a piros rózsza bimbója,
Ki van tűzve a szabadság zászlója

Dali ifjak feleskűsznek alája,
Ezt kívánja most a magyar hazája.

Már magam is katonának beállok,
Ha elesek, megsiratnak a lányok,
Ne sirjatok taressai szép lányok
A legénynél drágább legyen hazátok.

II.

Sírt az anyám egykor értem,
Mikor a csákót feltettem,
Ne sírj anyám, fiad jól van
Huszárok közt a táborban.

Sátorkaró árnyékában,
Nyugszom puha gyepl ágyamban
Nem jön a szememre álom
Mert az ellenséget várom.

III.

»Veszélyben forog hazám,
Isten hozzád szép babám,
Megyek, megyek harczolni,
Értetek élni, halni.«

»Hogyha elmégy harczolni,
Jöjj el hozzám búcsuzni,
Mégegyszer had lássalak
Rózsámnak mond hassalak.

Ha te elmégy én is el,
Nem maradok tőled el,
Kötözgetem sebedet,
Mig a sír el nem temet.«

Ha a halál eltemet,
Hazám földje érdemled,
Éretted a sírhalom
Dicső, édes nyugalom.

Nemzetör dalok.

I.

Este, este, este akar lenni,
 Szőke kis lány haza akar menni,
 Haza menne, de nincs kísérője
 Őr katona lett a szeretője.
 (Körös-Tarcsa.)

II.

Rám veszem nemzeti ruhám,
 Megnyergelem a paripám,
 Megesókol a feleségem
 Haza jövök még én szívem.

Menjünk hát kapitány uram.
 Itthon marad apám uram,
 A búzát is feltakarja
 Ha az Isten úgy akarja.

Isten veled lelkem fele,
 Nem gondolok már én vele;
 Jó az Isten, haza hoz még
 Ne sírjunk hát többet, elég.

Az Istennek békessége
 A lelketek csendessége
 Véletek itthon maradjon
 A jó Isten el ne hagyjon.

III.

Fel van a sárga nyergelve
 Fel ülök a tetejébe;
 Holnap megyek olyan útra,
 Kiről hamar ne várj vissza.

Feleségem, két gyermekem,
 Kire hagyom én Istenem,
 Az van a csákómra írva,
 Feleségem ne várj vissza.

Ne sirj kedves feleségem,
 Ne szomorítsd a eselédem;
 Istenben van reménységem
 Vissza hoz a sárga engem.

IV.

Három színű lobogót tart a magyar,
 Melynek híve holtig maradni akar,
 Örömmel néz erre, ő ezt nem bánja
 De, hogy elmaradt rózsája, sajnálja.

Jöjj el kedves babám, arra felé velem,
 Tisza partján a táborban lesz helyem
 Vissza térünk, ha az idő eltelik,
 Úgy élünk, mint szabad magyarhoz illik.

Igy kell érezni a magyar polgárnak,
 Ki önként lett védője a hazának,
 Élni, halni szabadságért ki akar
 S a robotra vissza menni nem akar.

Tavaszi dal.

A legelső szabad tavasz virágzik,
 A szabad föld legelőszőr most ázik.
 Szabad ország, szabad polgár, oh be szép,
 Mint a magyar fél világon nincs oly nép.

Szabad erdőn virit a kis gyöngyvirág,
 Azért oly szép, olyan kedves e virág,
 A szabadság szép angyala ültette,
 Piros hajnal harmatba fűröszötte.

Szabad légben énekel a pacsirta,
 A szabadság könyvét Kossuth megírta,
 Szabad erdőn szebben szól a csalóány,
 Jobban szeret az óta a magyar lány.

Bujkált ki a biró lányát szerette,
 Mert a biró katonának vitette,
 A magyart már katonának nem viszik,
 Mert a magyar katonának születik.

A forradalmi népköltészetnek alig van kedvesebb s hangulatteljesebb terméke, mint a következő kis dal.

Könyeimnek záporából tenger lett,
Mert elhagyott az én rózsám engemet.
Elment a hazát védeni,
Talán vissza sem fog térni
Sohasem.

Hej, de hiszem a jó Istent, egykoron
Visszatér majd győzelemmel szabadon,
A mikor víz menyegzőre,
Sírok akkor örömömbe
Eleget.

Lányok, lányok, maradjátok pártába,
Mig a honvéd nem szoríthat karjába,
Ki honn marad nem érdemel, —
A ki elment annak nem kell
Feleség.

Fölhívás a gyulai szépekhez.

Ti városunknak lelkes szép leányi
Ha a hőért dobog hő szivetek;
Úgy, minket is, kik védjük e hazát, —
Úgy minket is, oly hőn szeressetek.

Mi is szeretjük nemzetünk — s hazánkat
E drága földet, mely most már miénk;
S karddal kezünkben lángoló kebellet
Megvédeni ezt, — nagy esküt esküvénk.

Hisz láttátok, — s nem úgy mint egykoron,
Midőn a téli éjek mámorában,
Elrészegítve szemetek tüzetől
Mulattunk a tánczosok sorában.

Nem úgy, — mert azt könnyen feledhetitek;
De a' perczet felednünk nem szabad
Midőn vonultunk ünnepélyes arcczal,
Hogy esküdjünk a tiszta ég alatt.

A hon, s szabadság képe volt vezérünk
 Mely keblünkben mikép tűzoszlop él ;
 S mint közvitézek büszkébbek valánk
 A földnek minden dús fejedelménél.

S hidjétek el, keblünk e' napjától
 Emléketek még el nem hamvadva ;
 Sőt azt körül lengi láttatlanul,
 Mint a virágot annak illata.

S ti még sem tűzitek szivünk fölé
 E nemzetnek szép három színeit?
 Nem egy virágot, — csak részvét-jelül
 Mely hallaná szivünk ütéseit ?

Nem, mely talizmánként kísérne, és
 Gyémánt paizsként óva fedne el,
 Ha egykor tán végső tusát vivunk
 A hon s szabadság ellenségivel ?

Vagy tölletek nem érdemeljük ezt?
 Testvérek! — egy hazának gyermeki!
 Azok vagyunk; és nem testvér csak az,
 Ki e' hazát forrón nem szereti.

Mindenre kérünk, lelkes szép leányok,
 Ha a honért dobog hő szívetek,
 Úgy minket is, — kik védjük e hazát,
 Úgy minket is oly hőn szeressetek.

V. I.

Ez a levél bujdosik
 Buzdulj fel leányság
 Kézről kézre adjad ezt
 Éljen a szabadság.

Sz.

E hangulatteljes költemény szerzője Vörös Imre vármegyei irnok volt. A gyulai szépek kokárdája nem kísérte talizmánként a harczok zivataraiiban, s nem óvta meg gyémántpaizsként az ellenség gyilkos vasától. Elesett a harczban.

Az Angyalkúti csata,

mellyben debreczeni veres pántlikás önkéntesek és békésmegyei
nemzetőrök is vívtak.

„Nebántsd a' magyart.“

Alig derült kissé magyar hazánk ege,
Ujra rátornyosult a' veszély fellege ;
Alig virult kissé a' szabadságfája.
Már gyenge sarjait kigyó béka rágja,
Egyfelől a' ráczok dulták hazánk földét.
Másfelől oláhok zavarták a' békét.
De hála az égnek ! még áll, és állni fog,
E hon, míg egy magyar érezhet és mozog.
Már vitéz fiaink több győzedelmet nyertek.
Sok ezer rácz, 's tótot agyon vagy kivertek.
De még nincsen vége a' veszedelemnek,
Bár a' bős Jelasics 's Hurban megszöktének.
Egyfelől Simunics dúl vad csordájával,
Másfelől az oláh rettent vadságával ;
Az uhlánok 's ráczok csatába szálltanak,
Hogy most minden magyart kardjokra hánjanak.
Derék Máriási megérté ezeket,
Tüstént kirendelé az önkényteseket ;
Kik az aradi várt vitéz módon vívták,
Mit tehet a' magyar ők azt megmutatták.
Harsog a' trombita 's az önkénytesekkel
Két ezer nemzetőr szép rendbe gyüle fel ;
Zurich parancsnokuk elébök terjeszti,
Hogy a' magyar hazát mi vész fenyegeti.
»Menjünk, menjünk« ! harsog mind — „életet és vért
Áldozunk nemzetünk szép szabadságáért ;
Majd meglátják azok a' hitvány polyákok,
Hogy Árpád fiai még nem gyáva bábok.«
Fuvják a' trombitát, indulnak előre,
Veres pántlikájok játszik a' szellőbe !
Viszik nagy lelköket, 's nemes haragjokat,
Pokolra küldeni a vad uhlánokat.
Jaj néktek ti hitvány vérszopó nadályok,

Mert a' magyar halált esküvék reátok ;
 Az ebek nyalják fel fekete véretek,
 'S a' puszták madari ássák ki szemetek.
 A' mint Angyalkúthoz elértenek ezek,
 A' hazáért élni halni kész vitézek ;
 Nem gondolva, hogy ott ellenség vár rájok,
 Kétfelé rendelte őket kapitányjok.
 Egy ágyú a' békési nemzetőrökkel,
 Ugy volt hogy a' város közepén vonúl el ;
 A' debreczeniek kívül a' városon,
 Nem sejtve hogy közel zsvány fészek vagyon.
 A' kik elől mentek a' várossal szembe,
 Meglátják a' roppant uhlánt csatarendbe ;
 Itt van az ellenség ! tüstént elkiáltják,
 Az ágyút a' merről jöttek visszavonják.
 Mint mikor a' darázs háborgatójára,
 Záporral omlik ki és rohan utánna,
 Ugy tört az ellenség a' kevés magyarra,
 Hogy mint veszett állat egyszerre békfalja.
 A' bár vitéz, szegény nemzetörseregnek,
 Mindössze huszonöt puskáik lehettek ;
 A' többik kaszával lévén csak ellátva,
 Tanácsosnak vélték húzódnok hátra.
 Oda a' diadal ; a' roppant uhlánok
 Rémitő zsbajjal omlanak utánok ;
 Ha ezer lelkek van is el kell veszniek.
 Lehetetlen ennyi vaddal mérközniek.
 Oh örökkévaló Isten ! hogy nézheted,
 Hogy e ronda csoport szétverje népedet ;
 Bocsásd le a' mennyből rontó villámodat,
 Tedd semmivé minden gonosz szándékjokat ;
 Vagy nézz le a' mennyből fényes trónusodból,
 Adj erőt a' magyarnak most jó vóltodból.
 Koszorúzd babérral vitéz fiainkat,
 Hogy el ne tapodják szép szabadságunkat ;
 Mellyre annyi bajjal jutánk el végtére,
 Ne add az ellenség romboló kényére ;
 Egy hosszú ezred év küzdelmei után,
 Igazságtalanság dül-e még-e' hazán ?
 Im az uhlánoknak nagyhasú vezére

A' dicső fiukat futtokban elérte,
 Felemelte rájok kardvasát boszusan,
 Jaj annak a' kit ér, 'lecsap iszonyúan,
 Ledől egy magyar, és első áldozat lett
 Itten édes hazánk szabadsága mellett.
 Szecesei Ferencz volt a' neve, sirjatok,
 Emlékére szentelt könnyet hullassatok.
 Az igazságért halt, aludja álmait,
 Csendes béke lengje szétzuzott tagjait.
 Majd a' feltámadás ama napján mennyben
 Honszeretetéért örök babért nyerjen :
 Alig szált el lelke a' kis Szeceseinek,
 Vagy húsz önkénytesek oda érkezének ;
 Szemökben a' nemes haragnak lángja volt,
 Boszus nézésöktől az uhlán szörnyet holt.
 Ezek érkezése bátorságot önte
 A' már futásra kelt nemzetör seregbe
 Mármost mint megannyi bátor oroszánok,
 Szegzett szuronyokkal vissza rohanának ;
 Lőttek, szúrtak, vágtek 's három lövés után
 Kihörögte lelkét az uhlán kapitány ;
 Hogy Isten a' lelkét a' pokolra hányja,
 A' hol gonoszságát mindörökké bánja.
 Tóth István, Tóth Miklós egymás mellett álltak
 Az uhlánok ellen férfiasan vívtak,
 'S már eddig sok uhlánt a' pokolra küldtek,
 Vitézségük által sok közül kitüntek.
 De nagy bátorságok azzal koronázták,
 Hogy szabadságunkért véröket kionták ;
 Szóll a' kartács, talál, 's az egyik Tóth kidől,
 Vitéz atyafia hű oldala mellől.
 Isten hozzádot mond a' másik nékie,
 'S egy más golyó őt is mellé terité le ;
 'S a' két hű atyafi egymás mellett hala,
 Örködjék sirukon a' béke angyala !
 Gazdag is a' honért és szabadságunkért
 Debreczeniesen harczolva onta vért ;
 Mint a' busult bika felbőszült dühében
 Ha vért pirosítani lát sértett testében :
 Kétszeres erővel rohan ellenének.

A' magyar vitézek éppen ugy tevének.
 Elkeseredtekben lőttek, vágta k, szúrtak,
 Előttök az uhlán fejek csak hullottak.
 Megbomlott a' rendjök futnak az uhlánok,
 A' nyulfogó agár sem érne utánnok ;
 Futnak, 's golyó zápor üdvözli előlről,
 Mert önkényteseink kerültek másfelől.
 Csúfoló kacajjal rohantak elébek,
 Test halom vérpatak lett hová lövének ;
 Rettenthetetlen volt az ő bátorságok,
 Előttök, mint mákok, hulltak a' polyákok.
 Tisztökbe egyszerre négy, öt golyó repült,
 Szecesei halála nekik sokba került.
 Ha ily fiakat szülsz óh hon ! miként ezek,
 Nem borítják eged több vészes fellegek,
 Ugy állsz miként kőszál sok századok során,
 Büszkén virulni fogsz a' sok nyomor után.
 Az ellenség magát meg másfelé vonta
 És három ágyúból a' golyókat szórta,
 Magyar tüzér Hegyi egy ágyú lövéssel,
 A' polyákok ágyúkerekét lőtte el.
 Rengett az anyaföld a' nagy ágyúzásra,
 A' buta uhlánok hüllottak rakásra ;
 Lőttek ugyan ők is de a' vitéz fiak,
 Mint szirt a' háborgó tengeren megálltak.
 Mint galamb röpültek a' golyók felettek,
 Majd mind annyi halál sivített mellett,
 Prikl Ágoston, Rubál két debreczeniek
 Szabadságunk mellett áldozatul estek.
 Tiz békésiek is dicsőn elvérzettek,
 A' hon géniusa örködjön felettek.
 Látva az ellenség, hogy ki nem fog rajtok,
 Vissza felé vevék sijetve az útjok,
 Hogy ha már erővel nem boldogulhatnak,
 Csalárdsággal mégis hálóba huzzanak.
 Zúrich általlátta gonosz szándékjokat,
 Visszatartoztatá a' magyarfiakat,
 Kik mint a' bokros ló, ha zabláját tartják,
 Égő harcvágyukat el nehezen nyomták.
 De egy óra mulva jönnek az uhlánok,

Uj megtámadáshoz készítik puskájok,
 Lövöldözni kezdték seregünk egy részét,
 Isten pusztítsa el az átkozott népét.
 De épen most vágat száz szentesi lovag,
 Mindjárt azt keresték, hogy merre fussanak.
 Futtok ugy-e hitvány párák, ugy-e futtok,
 Pedig mi ellenünk gyilkokat ti fogtok
 Várjatok, várjatok, oh futók serege,
 Elér még titeket az Isten mennyköve,
 Még lakolni fogtok gonosz szándéktokért,
 Vérrel adóztok még a' kiontott vérért.
 Igy áldott az Isten meg szép győzelemmel,
 Mindenik magyarért tiz uhlán esett el,
 Adjon Isten több olly igaz gyermekeket,
 Mint a' debreczeni vitéz önkéntesek.
 Végezetre midőn irásom bevégezem,
 Magyar testvérimhez e' szókat intézem :
 Bátran álljatok ki hazánk oltalmára,
 Ellenségeinknek agyónnyomására,
 Óh ne engedjétek szép szabadságunkat,
 Eltapodni 's véle a' boldogságunkat,
 Mellyért annyit vívtak vitézlő apáink,
 Legyünk mi is ebben méltó unokáik!

B. J.

Fájdalom, a hazafias dalok mellett szárnyra kelt egy pár oly vers is, mely a régi állapotok mellett s a szabadság ellen izgatott.

Bemutatok ezek közül is egyet, a személyi vonatkozások kihagyásával.

— — — — —
 Irni akarok én a plajbászom veszem
 Hiszen nem hágyott el még végképen eszem,
 Szeghalmi polgárok, felvilágosítalak,
 Hogy a rossz emberek, ne uralkodjanak.
 Nagyon örültök ti ezen szabadságnak,
 Nem tudjuk pedig még, hogy kik uralkodnak,
 Kossuth Lajos-e vagy V-ik Ferdinánd?
 Ha ez utóbbi lesz, majd lesz meleg világ.

Majd lesz nektek adó, — tudjátok fizetni?
 Jobb volna hát nektek, mostan elhallgatni?
 Mit nyerhettek ezzel a nagy szabadsággal,
 Most csak ögyelegtek a sok rossz puskával.
 Télen nyáron mindig, csak «örserég állj ki»
 Ily levelet kapunk, — csak birja valaki.
 Eddig uraságnak dézsmát ha adtatok :
 Robot és más adót, hogy ha leraktatok,
 Békességbe voltunk azután nagy szépen,
 Télen borozgatva a jó meleg helyen.
 Itt most az ellenség, mindenütt pusztulás,
 Így majd Magyarország magának is sirt ás.
 Többen szolgáltok most, mint az uraságnak.
 Mert most jószágítok minduntalan járnak.
 Fogjuk meg a régít, hát ébredjete fel
 Mert most nekünk, tudjuk' egyet érteni kell.

A bemutatott szerelmi s hazafias dalok után közlünk egy vallásos irányú szép és lelkes költeményt, melynek szülőföldre Gyoma, írója pedig nevét a versszakok kezdő betűiben adta át az utódoknak.

1. **L**elkem borzad, reszket vérem,
 Óh én kegyelmes Istenem!
 E kis Magyarországbán,
 Lélekben, igazságban
 Hozzád óhajtok szívesen,
 Hallgass meg most kegyelmesen,
 Mert szent felségedbe bízom,
 Légy bátyám és oltalmazóm.
2. **U**r Isten, erős kösziklánk!
 Szent lelked által szólj hozzánk,
 Ki minket vezéreljen
 E siralom völgyében;
 Mert itt sok bajok között forgunk
 Sokszor csak alig tántorgunk,
 Úr Jézus! kegyes megváltónk
 Légy velünk mi szabadítónk!

- 3 **K**érünk szent atyánk Tégedet
 Bocsássad meg bűneinket;
 Mert ellened vétettünk
 Melyeket elismerünk.
 Kegyelmezz meg azért nekünk
 Ó mi kegyelmes Istenünk!
 A te áldott szent fiadért
 Édes kegyes Jézusunkért!
4. **Á**ldott atya, szent úr Isten
 Hatalmad nagy földön mennyen,
 Mindent te teremtettél
 És bölcsen helyeztettél,
 Az embert a te képedre
 Teremtéd dicsőségedre,
 Teremtéd a szabadságra;
 Nem a szolgai rabságra.
5. **C**sodálatos bölcsességed,
 Szent igaz cselekedeted
 Most is, e nagy dologban,
 Hogy némely országokban
 Ily vérontások történtek
 A népek fellelkesültek
 Szabadságot óhajtanak,
 Melyért halálig harcolnak.
6. **I**sten! Isten így rendelted,
 Kossuth Lajost helyeztetted
 E szép Magyarországba,
 Hogy járjon igazságban.
 Aadtat őtet vezérünknek,
 Rendelted hiv elnökünknek,
 Hogy ő minket vezéreljen
 Szabadságba helyeztessen!
7. **S**eregeknek nagy királya,
 Segítsd őtet e munkára!
 Lelked által erősítsd,
 Biztassad és bátorítsd,

Hordozzad szent karjaidon,
Néki semmi ne árthasson.
Hatalmas vagy megtartani
Kossuth Lajost oltalmazni!

8. **T**artsd meg ötet jóvoldban,
Lélekben és igazságban,
Téged ő hogy esmérjen,
Jámborul, szentül éljen.
Adj neki jó egészséget,
Lelki testi tehetséget,
Adj neki boldog meghalást,
Ismét boldog feltámadást.
- 9 **V**ezéreljed ugy népidet,
És minden nemzeteidet,
Hogy ő neki engedjen
Az egész tisztség, féljen
Az ő ékes szép szavától,
Majd így folyhat mi dolgunk jól,
És ha felséged akarja;
Sziveket össze hajthatja!
10. **Á**ld meg minden vitézünket
Ezek közt az öreg Bémet;
És minden tiszteinket,
Minden közvitézeinket,
Adj nekik jó egészséget.
Bátorságot, tehetséget
Áld meg őket vidámsággal,
Védelmezzed szent karoddal.
11. **N**em lehet annak félelme,
Kinek az Isten védelme!
Sok ellenség van köztünk,
De mi benned reménylünk!
Minden ellenségünk ellen
Megment minket a jó Isten.
Ur isten! rettentse meg őket!
Verd meg sok ellenségünket!

12. **És** mint a kis Dávid régen
Góliáttal szállott szemben;
Mint a Midiániták
Fegyverét megtompítád,
A Senakérib királynak
Seregei elhullának;
Mert öldöklő angyalodnak
Szóltál — s ártottak azoknak.
13. **Nagy** hatalmaddal sok részben
Nagy csodákat től a földön,
Oh mi erős Istenünk
Légy mindenkor mi velünk!
Parancsolj az ellenségnek
Kik mindenkor reánk törnek,
Ha ők neked nem engednek;
Hatalmad által elvesznek!
14. **Erős** vagy Atyánk esmérjük,
Nagy hatalmadat szemléljük,
Kegyelmesen tekints ránk
Oh szerelmesen szent Atyánk!
Szent angyalidnak serege
Jöjjön mi őrizésünkre,
Oh ur Jézus légy hadnagyunk:
És így mi mind megtartatunk!
15. **Kérünk** könyörülj már rajtunk
Kik sirván hozzád sohajtunk,
Mert sirnak sok emberek!
Asszonyok és gyermekek!
Sok kis fiak és leányok
Lettek árvák és koldusok,
Már sokan semmivé lettek
Kik meghaltak, elenyésztek.
16. **Egész** hadi seregünkből
És minden vitézeinkből
Már sokan elhullának
Kik hiven harcolának,

Szent Isten! vedd kegyelmedbe
 Dicsőítsd meg az egekbe,
 És ott örökké éljenek,
 Mennyországbán örvendjenek.

17. **I**gaz vagy itéletidben,
 Igaz áldott egy jó Isten!
 Igazak! ne féljetek
 Isten van ti vélettek!
 Itt vagyon most egy nagy próba,
 Itt, hogy állunk vallásunkba,
 Igaz hitünk nekünk légyen
 Édes Jézusunkba Amen.

18. **A**ment mondunk mi ezekre
 Az ily nagy történetekre,
 A melyeket itt látunk
 Kik e földön bujdosunk!
 Mint az időknék járását,
 A népeknek vándorlását
 Szent felsége ugy forgatja,
 Nékünk javunkat akarja!

19. **M**eg nem ütközöm én ezen
 E ledőlt sok vitézeken,
 Melyeket már leöltek
 E sokféle nemzetek
 Széjjel a hazafiakból,
 Mert az Ur mind látja ezt jól!
 Kiment minket e fogságból
 Mint Izráelt Egyiptomból!

20. **E**ngedjünk neki mindenben
 Mint dicső seregi mennyben,
 Hadd jöjjön el országa
 Légyen meg akaratja;
 Uram! ne vigy kísértetbe
 Mely rajtunk erőt vehetne,
 Szabadíts meg a gonosztól,
 Ki lest hány nekünk akárhol!

21. **Nem hágy el soha bennünket,
Nézi erőtlenségünket,
Nézi fia érdemére,
Nekünk így szól végtére:
Ne féljeteK magyar népek
Mert én vagyok tivéletek!
Megtart minket a jó Isten
Édes Jézusunkért Ámen!**

Vége egy buzgó imával zárom be felolvasásomat.

Huszár miatyánk.

Délibábos puszták nagy Mindenhatója,
Magyarok Istene, világ alkotója,
Halgasd meg az egyszer én szivem kérését,
A te huszár fiad buzgó könyörgését.

Ha jó az a német, vagy cseh, vagy akárki,
A ki a bajuszát szokta beretválni,
Ne segítsd én Uram se engem, se őtet
Csak saját vitézség adjon dicsőséget.

Hunyd be két szemednek ezüst szempilláját,
Ha kezdi te néped ellen a csatáját.
A többit én Uram, teremtő Istenem,
Ten dicsőségedre emberül bevégzem.

Közli: **Oláh György.**

VII.

Kisebb közlések.

I.

Kerecsényi László békésmegyei főispán — gyulai vár-
kormányzó — és alsó-magyarországi főkapitánynak 1561.
febr. 7-én Gyulára való bevonulására irt üdvözlő vers
Szikszay Fabriczius Demetertől.

In ingressum Illustrissimi Principis Magnifici Domini
Domini Ladislai Cherecenj de Canyafölde, Praefecti arcis,
oppidique Gyulae, Comitis Comitatum Bekes et Zarand ac
partium inferiorum Regni Hungariae Supremi Capitanei etc.
carmen encomiasticum Demetrii F. (Fabricii) Siczaj.

Jam fortis ades rapidis Cherecene sagittis,
Magnificis princeps innumerate viris.
. . . . us ades pariter tremulam recturus Julam,
Militiae nomen quando ferocis habes.
Tu pietate bonus, felici sidere natus,
Dictus (fors datus?) es oppressis civibus esse salus.
Tu nostris dudum spes es monstrata querelis,
Hostis atrox nostras dum rapiebat oves.
Jam tua vicinas Cyclopum territas urbes
Gloria, iam nomen fervet ubique tuum.
. . spice ut ingressu siluerunt Turcica tuto (?)
Terra, licet plenas usque phalanges habent.
Jam celeras tacito reparant terrore car . . . (inas)
Ut fugiant tumidi per vada saxa (?) ma . . .

Ac veniat tempus, quo Turcis inde repulsis,
 Antiqua liceat pace beata frui.
 In tua conveniunt celebri spectacula pompa,
 Ut videant faciem foemina, virque tuam,
 Undique visendi studio Julana iuventus
 Approperat raucae dum cecinere tubae,
 Æera dum sonitus vocis Taratantara scindit,
 Pulsaque dum sacris turribus aera sonant.
 Ac veluti virides suppressa frigore gemmae
 Vere novis florent exoriente comis ;
 Non secus, abiecto pubes Julana timore,
 Adventu floret, gaudet, ovatque tuo.
 Infossas educit opes, gestitque videre,
 Quae turpi dudum delituere situ.
 At nunc argentum collo circumdat equino,
 Aurea nunc capiti fila comasque facit.
 . . sa quae domibus cantant (?) matresque, nurusque
 Pro foribus stantes signa favoris habent.
 Jam etenim tantum tua laus, generosaque virtus
 Commendant animum, conciliantque tuum
 . . . d quoque divitias, quod habes et munera Croesi
 Auxiliatrices erigis atque manus.
 . . . dde (Adde) quod heroam, quam servas pectore laudem,
 Divina scimus religione vehi.
 Sed tua cuncta pio sunt condita munia fine,
 Inque tua nil hic conditione deest.
 Ipse tuum valido Deus ornet robore pectus,
 Ut recreans aulae te regat umbra suae.
 Et sic longa duces sortiti tempora nostri
 Coelestis faciant fertile vocis iter.
 Nos quoque cum reliquis aeterno grata parenti
 Carmina perpetua laude canamus. Amen.

7. Februarii Anno M.D.LXI.

Egy 1560-ban Wittenbergben nyomtatott gyászbeszédnek
 melynek czíme: „*Oratio habita in funere . . . Philippi Me-
 lanthonis a Vito Winshemio*“ üresen maradt három utolsó
 lapján egykorú kéztől. Ugyanezen beszéd czimlapjának alján
 szintén egykorú kéztől: »Erudito et pio iuveni Demetrio Fab-

.... (ritio) Ziczoviano Basilius Ziczay Viteber.... (ga mit-
tit). A kipontozott hely ugy itt, mint a fentebbi versek-
ben a könyv bekötésekor levágotott. — A brassói evangél.
főgymnasium könyvtára : *Popularia epigrammata medica.*
9. c.

Bunyitay Vincze.

II.

**Rudolf király Vesze és Piski békésmegyei falvakat
Pongrácz Frigyesnek adományozza. 1579. apr. 4.**

Nos Rudolphus secundus Dei gratia electus Romanorum
Imperator, semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bo-
hemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae etc. Rex . . . Me-
moriae commendamus tenore praesentium significantes quibus
expedit universis, quod nos, cum ad nonnullorum fidelium
nostrorum humillimam supplicationem, nostrae propterea
factam Maiestati, tum vero attentis et consideratis fidelitate,
et fidelium servitorum meritis fidelis nostri, egregii Fride-
rici Pongracz de Zenthmyklos, certorum equitum nostrorum
Hungarorum in partibus regni nostri Hungariae superiori-
bus Capitanei nostri, quae idem sacrae imprimis regni nostri
praedicti Hungariae Coronae, et deinde cum divo quondam
imperatoris Maximiliano secundo, domino et genitori nostro
observandissimo, felicissimae recordationis, tum etiam Mai-
estati nostrae, iam inde a plurimis annis fideliter et con-
stanter exhibuit et impendit, exhibetque et impendit etiam
de praesenti, totales et integras possessiones Pysky et Weze
vocatas, in comitatu Bekes existentes, habitas, quae nobilis
quondam Andreae Zakach praefuisse, sed per mortem et
defectum seminis eiusdem ad sacram primum dicti regni
nostri Hungariae coronam, consequenterque collationem nos-
tram regiam, iuxta antiquam et approbatam eusdem regni

nostri consvetudinem atque legem rite et legitime devolutae esse perhibentur et redactae, totum item et omne ius nostrum regium, si quod in praedictis totalibus et integris possessionibus Pysky et Weze vocatis, et in annotato comitatu Bekes existentibus habitis, etiam aliter qualitercunque haberemus, aut eadem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent Maiestatem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, memorato Friderico Pongracz, ipsisque heredibus et posteritatibus universis, dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Quas in formam privilegii redgi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in arce nostra regia Pragensi, quarta die mensis Aprilis, anno Domini Millesimo, quingentesimo septuagesimo nono regnorum nostrorum, Romani quarto Hungariae et aliorum septimo, Bohemiae vero anno similiter quarto.

Rudolphus mp.

Electus Colocensis ac
episcopus Jauriensis.

(Eredeti, papir, aljára nyomott, töredezett, nagy, királyi pecséttel. A Szentmiklósi és Óvári gróf Pongrácz-család levéltára.)

Közli

Dr. Karácsonyi János.

III.

Pötlék Békés történetéhez.

Említettük, hogy Békés városában a Maróthyak 1479-ben egy kastélyt építettek. Most azon helyzetben vagyunk, hogy e kastély várnagyjait (castellani) is meg mondhatjuk. Ezek voltak: Szakoly László és Tázó Péter. Uruk volt Maróthy Mátyus, macsovi bán.

Szomorú eseményhez fűződik nevük emléke. Ábrahámffy Tamás kemény vádja szerint 1468-ban Szent-András napja körül e két várnagy magukhoz vevén Morócz Tamást, Morócz Gergelyt, Morócz Mihályt, Morócz Lászlót, Kalmár (Kalmár) Gellértet, Olasz Jánost, Felleg Lőrinczet, Bagdy Andrást, Tamási Jánost, Molnár Jánost, Fekete (Feketheu) Jánost és fiát Ágostont, Fekete Gergelyt, Szekeres Jánost, Kerekes Mátyást, Varga Lászlót, Varga Antalt, Nagy Pétert, Molnár Jánost, Molnár Antalt, Eszterág (Eztrag) Pált, Nagy Albertet, Peltő (Pelthew) Mátét, Szőke (Zewke) Bertalant, Pencze (Penche) Istvánt, Szabó Gergelyt, Szabó Boldizsárt, Détéri (Dethery) Albertet, Cseh Lőrinczet, mindmegannyi *békési* jobbágyot más kondorosi, décei és gyulai jobbágyokkal együtt uruk megbizásából éjnek idején megtámadták az ő (Ábrahámffy Tamás) Kethsopron nevű faluját (ma Sopron puszta Csabától nyugatra) és a lakosokat mindenükből kifosztották több mint 3000 juhot, 400 marhát, s 100 lovat elhajtottak.¹⁾

Az 1479-ik évhez megjegyzem még, hogy ez évben volt Békésnek egy rosszhirű lakosa Salgai Miklós, előbb Nagy-Teleken (puszta Taresa határában) lakott, de onnan Békésre költözött. A nádor előtt úgy vádolták be a békésmegyei rendek, mint a ki az utasokat szántsándékkal rossz utra vezeti és ott kifosztja őket.²⁾

Dr. Karácsonyi János.

¹⁾ Orsz. Levéltár. D. L. 16, 811.

²⁾ Orsz. L. D. L. 36, 421. sz.

II.

Hivatalos közlemények.

I.

Elnöki beszéd,

melylyel a békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulatnak Békésen, 1890. évi aug. hó 31-én tartott vándorgyűlését megnyitotta

Göndöcs Benedek,
társulati elnök.

A békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat nevében: — mint régi jó ismerőseinket — örömmel üdvözlöm Békés város nagyérdemű közönségét, — megyénk közművelődésének s ezen szent ügyet szolgáló egyletünknek lelkes barátait, — s első sorban is kedves kötelességemnek tartom; úgy a város érdemes előljáróságának lekötelező, szives meghívásáért — valamint az egybegyűlt diszes közönségnek nagyrabecsült érdeklődéseért, az egylet nevében, hálás köszönetünket nyilvánítani.

1877. évi július hó 29-én tartá egyletünk Békés városában első vándorgyűlését, — s most a midőn 13 év multán, a városi tanács meghívásának engedve, ide másodizben eljöttünk: örömmel elmondhatjuk, hogy azóta — évenként felváltva — bejártuk megyénk minden nagyobb városát és nagyobb községét, s jól esett tapasztalnunk, hogy megyénk közönsége mindenütt a legszivesebb fogadtatásban részesíté egyletünk kiküldöttein és őszinte érdeklődéssel kísérte egyletünk működését. Így — kellemesen emlékezhetünk vissza legutóbbi, Gyomán tartott vándorgyűlésünkre is, — ahol a Steiner Gábor mérnök ur vezetése alatt folyamatban levő — Köröszabályozási munkálatok közben talált több szép és érdekes lelettel gazdagodott megyei muzeumunk. — Mindez örvendetes bizonyítéka annak, hogy megyénk nagyközönsége, méltányolni tudja azt a szent hivatást, melyet társulatunk a megye közművelődésének szolgálatában — betölt; — mig másrészt beigazolvá látjuk azt is, hogy

társulatunk valóban helyes úton halad, és már is jelentékeny eredményeket ért el az ily vándorgyűlések rendezésével, mint amelyeknek czélja: a közművelődésnek társadalmi úton való terjesztése, és különösen megyénk általános történelmének ismertetése s ez irányban a közönség érdeklődésének felköltése és folytonos ébrentartása.

Tizenhat éve mult, hogy a békésmegyei régészeti és művelődés történelmi társulat megkezdé működését, s ez a 16 évi működés korántsem volt meddő és eredménytelen, mert az egyesület a rendelkezésére álló szerény anyagi erő mellett is, tagjainak nemes ügybuzgalma folytán, oly eredményeket ért el, amelyekre valóban büszkéek lehetünk. — S nem önhitt dicsekvés és erőnk túlbecsülése, hanem a lelkesült, hazafias érzés jól eső öröme mondatja ezt velünk; s a kételkedők vagy kicsinylőkkel szemben, hivatkozhatunk hazánk elsőrendű szaktekintélyeinek egyhangu elismerésére, — és felmutatjuk egyesületünk 15 kötet évkönyvét, a melyekben oly gazdag halmaz van egybegyűjtve, hogy ezek ma már egész más színben, teljesen új világításban tüntetik fel Békésvármegye történetét.

Mindnyájan jól tudjuk, hogy Magyarország ezredéves történetében gyakorta játszott fényes szerepet, de sokszor és sokáig volt nehéz megpróbáltatásnak kitéve a hajdani Békés vármegye. — Volt idő, a midőn megyénk a dicsőség, jólét s szellemi s anyagi virágzás magas fokán állott, — míg aztán bekövetkezett az a gyászos korszak, a midőn a magyar: «szerte nézett s nem lelé honját e hazában,» és megyénk teljesen feldúlva romba dőlve, elpusztúlva, mint «vármegye» hosszú időn át nem is létezett, — úgy, hogy Békésmegye története valóban hasonló egy pompás épülethez, a melyet a romboló elemek pusztító ereje teljesen semmivé tett, fenekestől felforgatott; — s valamint az ilyen épület gazdájának, ha házát a régi alkatrészekből újra felépíteni akarja, messzeföldről, nagy fáradsággal kell összeszedni házának egyes darabjait: épen úgy nekünk is messze földön kell keresnünk és egyenként összeszedgetnünk megyénk multjának emlékeit.

Mindenütt találhatók megyénk történelmére vonatkozó adatok, csak épen itthon nálunk nem. — Egyes családok levéltáraiban, káptalanoknál, városoknál, Budapesten az országos levéltárban, Bécsben a császári és hadi titkos levéltárakban, sőt a messze külföldön is, Nürnbergben, Bambergben, Münchenben a Brandenburgi György-féle levéltárban, (ahonnan 1881-ben, 59 darab eredeti oklevél hiteles másolatát szereztük meg megyei muzeumunknak,)

Rómában a vatikáni levéltárban, és több más helyt, igen számos adat, megyénk történelmének mindmennyi szétszórt érdekes darabjai találhatóak. — Ezeket felkutatni, kiböngészni, lemásoltatni s kinyomatva közkincsé tenni: temérdek fáradságba és tetemes költségbe kerül.

Ámde — megyénk történetének szétszórt adatait egybegyűjteni, multjának ledőlt házát újra helyreállítani: oly kötelesség, amelyet a haladás és művelődés szelleme, s az ősök iránti kegyelet és az utódok iránti előrelátó gondoskodás egyaránt és joggal megkövetel tőlünk. — Az, hogy — ha eddig megvultunk: akkor ezután is meg lehetünk nélküle — nem érv, s nem igazság; mert hisz az első békésiek például — földbe vájt kunyhókban laktak, — azoknak az is jó volt; — de már a későbbiek vályogból építék házaikat, — mig ma már a haladó korrall járó általános művelődés, nélkülözhetlen szükségessé teszi, hogy csinosabb, kényelmesebb lakhelyeink legyenek. — Épen így követeli a művelődés és haladás azt is, hogy a megye multjának képe földerítették, hézagos történelme teljessé tétessék.

Elmondhatjuk, hogy megyénk területe történelmi szempontból ma még jóformán olyan, mint egy diszes nagy terem pusztája fala. — Hiszen elmaradhat az úgy üresen is, mint valami magtárnak a fala; — de ha igazi művelt ember annak a teremnek a gazdája: az bizonyára nem fogja úgy pusztán hagyni, hanem fölékesíti képekkel, szobrokkal, tükrökkel, virágokkal, — mert hisz a legegyszerűbb ember is igyekszik, házának a falát legalább egypár képcséssel feldíszíteni. — Épen így kell nekünk is, megyénk szélesen elterülő sík lapját, az itt lefolyt események hű képével fölékesíteni, benépesíteni. — A történelmi mult szépíti a vidéket, az ember szemében, — mert érdekessé teszi az ott történt események emlékezete.

A pusztaságon, mely a történelemben megörökíté nevét, mint valami tündér: ott lebeg az emlékezet; — a romok fölött ott virraszt a nemzet géniusa, — s önkéntelenül vonzza oda az embert, hogy lelkét felemelve megnesemítse. — Mert a költőként:

„Romlott szív és romlott elme,
Kit hazája hő szerelme
Nagy tettekre nem hevít!“ . . .

Igy lehetne és kellene a mi megyénknek egyes helyeit is, az események, a letűnt századok emlékezetével szépíteni; — úgy,

hogy az utódok szemében nem lenne az többé csupa búza-, árpa-, rozs-, kukoriceza-tábla, hanem olyan tájék, amelyről tudja, hogy ősei fegyverrel és iparkodással, vérrel és észszel szerezték és tarták meg idáig, — s a melyről — dieső multjától föllelkesülve — szent áhitattal mondhatta el a gyermek is, hogy:

„Ez a föld, melyen annyiszor
Apáink vére folyt,
Ez, melyhez minden szent nevet,
Egy ezredév esatolt!“ . . .

Lehet-e az Békésvármegyének hű fia, vagy jó leánya a ki- nek szivét-lelkét át ne hatná a szülőföld iránti szeretet és lelkesedés, amely szent kötelességünk ké teszi, hogy felkeressük, az enyészettől megmentsük, s az utónemzedéknek híven átadjuk mind- azt, amit a multból még feltalálni, megmenteni lehetséges. — Avagy magára akarná-e venni Békésmegye mai nemzedéke, a ko- rának közönyösségén kesergő költőnek panaszos szemrehányását :

„Elhamvadt a magzat hő szerelme,
Nincs magasra vívó szenvedelme,
— Jég kebelben fásult szívet zár!“ —

Bizonyára nem! — Békésmegye nagy közönsége kétségki- vül méltónak fogja magát mutatni a dieső elődökre, s kegyelettel ápolandja azok emlékeit, és amit eddig elhanyagolt a multban, kétszeres bnzgalommal pótolandja azt a jövőben.

A megyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat van hi- vatva ezen nemes eszmék ápolására és folytonos ébren tartására, s a ki a megye multja és történelme iránt igazán lelkesül: az nem tagadhatja meg érdeklődését, pártolását az egylettől sem, amelynek épen az a célja, hogy Békésmegye multját, jelenjét, a jövőnek átadja, megőrizze; — s amely soha nem szűnik meg: — a saját hatáskörében — lelkesíteni a közönyösöket, buzdi- tani a lankadókat, felvilágosítani a tájékozatlanokat: terjeszteni az ismereteket, s magasan lobogtatni a haladás és közművelődés zászlóját.

És mégis valóban mélyen elszomorító jelenség, hogy egy- letünk tagjainak száma, 16 év alatt korán sem gyarapodott oly mérvben, mint azt, — ily körülmények közt — jogosan elvárni lehetne.

Mert a közművelődési társulatnak egyetemes pártolása, Bé- késmegye közönségének értelmi előkelőségével, s előnyös anyagi helyzetével, éppen nem áll arányban.

A megye értelmiségének zömét ugyan ott találjuk társulatunk tagjainak sorában, de hány gazdag község, hány virágzó pénztézet, hány jómódú birtokos van a megyében, akiknek módjában, sőt erkölcsi kötelességében állana: áldozni a közművelődésért, s ennek daczára, mégis távol tartják magukat egyletünktől, holott Békésmegye minden tehetősebb községének és erkölcsi testületének, úgy egyes nagy birtokosainak is szent kötelessége a megye közművelődési egyletét pártolni, s az egylet alapító tagjai közzé lépni.

Megyei közéletünk szereplő férfiai közül is számosan vannak még, akik elismert szép tehetségeiket parlagon hevertetik, ahelyet, hogy egyletünk körében, a közügy javára szentelnék. Pedig akinek a gondviselés szellemi talentumot vagy anyagi jómódot adott: azért nyerte ezeket, hogy embertársai javára kamatoztassa, s nemesebb célra alig fordíthatja, mintha egy vármegye közművelődési oltárára teszi le áldozatát, és aki ezt elmulasztja, az vétkezik Isten, az emberiség és a haza ellen!

Megyénk művelt ifjúságának is, az eddiginél sokkal nagyobb mérvben kellene bizonyosságot szolgáltatni, hogy kellő fogékonysággal, érdeklődéssel és hivatással bír, a komolyabb tudományok és a közjó szolgálatára szentelt nemesebb célok iránt, s képes legyen idővel atyáinak nem csak helyére lépni, de őket pótolni is. Erre pedig legjobb iskola lenne számukra, ha egyletünkbe lépve, fiatal erejük tevékenységét időnkint itt próbálnák kifejteni, s tehetségeiket érvényesíteni.

Sorakozzék tehát egyletünk zászlója alá, e megyének minden egyes gyermeke! egyesüljön a szent cél szolgálatára ész, toll, erkölcsi és anyagi erő! legyünk mindannyian apostolai a jó ügynek! s én bizton hiszem, hogy ha nem sajnálunk némi fáradságot, s az eszme pártolására minél több friss erőt és új híveket toborzunk: bizonyára célzott érendünk, s egyletünk rövid időn nagy-szerű eredményeket létesíthet.

Vajha Békésvármegyének minden lakosa, meghallaná, megszívlelné az én gyöngye szózatomat, melynek a meggyőződés lelkesültsége kölcsönöz erőt, s azon forró óhaj sugall, hogy Békésvármegye szolgáljon példányképül a hazában, s legyen híres arról, hogy itt a felvilágosodás, a művelődés, a szellemi haladás előmozdítása érdekében, mindenki híven teljesíti hazafias kötelességét s szívesen meghozza a tőle telhető szellemi és anyagi áldozatot, mert akkor Békésvármegye és közművelődési társulata, a legszebb virágzásnak fog örüvendeni minden időben.

Midőn lelkemből kívánom és kérem Istent, hogy ez valóban úgy legyen! ezen forró óhaj mielőbbi megvalósulásának édes reményétől áthatva: van szerencsém mai vándorgyűlésünket ezenel megnyitottnak nyilvánítani.

Berekesztető szózat.

Mélyen tisztelt közönség!

Vándorgyűlésünk tárgysorozatát kimerítvén: társulatunk nevében újra hálás köszönetet mondok a nagyérdemű közönség szíves érdeklődéséért, kegyes figyelméért, s újra ajánlom egyletünket további nagy becsű jóindulatjukba és pártolásukba.

Isten éltesse és áldja meg e nemes város lelkes közönségét, s boldogítsa Békésvármegye igyekvő, derék népét, hogy a nemzet boldogságában legyen boldog egy újabb ezredéven át.

Éljen a Haza!

II.

Elnöki beszéd,

melylyel a békésmegyei régészeti- és művelődéstörténelmi társulatnak Gyulán, 1890. évi deczember hó 28-án tartott rendes közgyűlését megnyitotta

Göndöcs Benedek,
társulati elnök.

Mélyen tisztelt közönség!
Lelkes honleányok és hazafiak!

A békésmegyei régészeti- művelődéstörténelmi társulat nevében a legszívélyesebben üdvözlöm kedves vendégeinket, kik érdeklődéssel viseltetvén társulatunk történelmi felolvasásai iránt, megjelenésökkel igazolják, hogy közművelődési törekvéseinknek valódi igaz barátai. Fogadják társulatunk őszinte köszönetét.

Ezzel van szerencsém a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítani.

Legutolsó vándorgyűlésünket ez évi augusztus hó 31-dikén Békés városában tartánk meg, nagyszámú, lelkes közönség előtt, kik igen nagy érdeklődéssel kísérték társulatunk tanulságos felolvasásait, mely leginkább Békés történelmi multjával foglalkozott és a legszebb élő képet állítá elénk, melynek megvilágítása Békés városának lakóit a legmelegebb érdeklődés- és részvétellel tölté el; — a nemes tettek dicső erénye boldogítólag hatott a közönségre, és annál fogva hinni merem, hogy otlétünknek emléke sokáig kedves marad a békésiek előtt.

* * *

A mai gyűlésre áttérve, mindenek előtt felhivom társulatunk tagjainak figyelmét arra, hogy az alapszabályok értelmében a társulat tisztviselőinek megbízatása ez év végén lejár, s így e gyűlésen a következő 3 évre új tisztviselők választandók.

* * *

Társulatunk a multak megvilágításával megyénk történelmi adatait gazdagítja, minket pedig láthatlanul oda vezet, hogy a hazafias erényeknek legyünk barátai, — a kort, melyben élünk és munkálkodunk, nemes tetteink és működésünk által tegyük hasznossá az utókorra nézve.

A nemes tettek elismerésre és utánczókra fognak találni.

Társulatunknak, — a pénztárnoki kimutatás szerint, — jelenleg 29 alapító s 100 rendes tagja van, azonkívül a kinn levő tagdíjhátralék 1992 frtot képvisel. — Összes bevétele a lefolyt évben, — a befizetett alapítványi tőkéket nem számítva, — 844 frt, kiadása pedig 381 frt lévén, a jövő évre a társulat költségeire 462 frt 74 kr marad. — De ezen összeg, miután társulatunknak teendője nagyon sok, s mivel a régi évkönyvek kiadásai sokat emésztettek fel, mégis kevés, úgy annyira, hogy annak gyarapításáról okvetlenül gondoskodnunk kell.

* * *

A békésmegyei régész- és közművelődési társulat nemes törekvését már több község, — pénzüntézet és jómodú polgár elismerte és azért alapító tagjai közé be is lépett, de hányan vannak még kik késnek! Reményilem azonban, hogy miután megyéjüket szeretik, annak közművelődés ügyét előmozdítani polgári kötelességöknek fogják ismerni.

* * *

A társulat az 1874-ik évben jött létre, azóta hányan haltak el alapító-, rendes- és pártoló tagjai közül, legyen emléküik áldott! Az elhunytak helyét másoknak kell pótolni, az újabb nemzedéknek a társulat tagjai közé kell lépnie, — mi mindenkit, kinek a gondviselés ész és vagyont adott, tisztelettel meg fogunk keresni, hogy legyenek társulatunknak mielőbb működő tagjai! Nem szabad senkinek vissza maradnia, mert ez által azt bizonyítaná, hogy nem barátja megyéjének, *nem* megyéje közművelődésének.

Előre! Előre! Sorakozzunk a megyei közművelődés zászlaja alá!

* * *

Hogy egyes embereknek buzgósága e tekintetben mennyit tehet, bizonyoság arra, hogy mostanában társulatunk felszólítására Szemién csabai főjegyző 22 tagot, Kis Ferencz szeghalmi gyógyszerész 12 tagot, s mások is több-kevesebb tagot gyűjtöttek. Ha társulatunk több ily buzgó gyűjtőre akad, akkor nem kell az

enyészettől félnie, s akkor a vármegyére vonatkozó sok nevezetes okmányt lehet lemásoltatni az országos és külföldi — (bambergi, müncheni) levéltárakból, — lehet ásatásokat eszközölnie, s így évkönyvei is sokkal terjedelmesebbek lesznek.

* * *

De hiszem is, hogy az ifjú nemzedék a lelkes felhívást meg fogja érteni és lelkesülni fog azért, mi egyedül van hivatva a megye dicső multját és jelenét megőrizni, a jövő nemzedéknek általadni; egyedül van hivatva, hogy a szellemi haladás alatta fejlődjék, virágozzék az idők legvégső határáig.

Adja Isten, hogy úgy legyen!

III.

Elnöki beszéd.

A békésmegyei régész- és művelődés-történelmi társulatnak B.-Gyulán, 1891. évi ápril 5-én tartott gyűlésen felolvasta

Göndöcs Benedek,
egyleti elnök.

Tisztelt közgyűlés!

Ha Békésvármegyének *őstörténelmét* megismertetni és megvilágosítani óhajtjuk, akkor a *legrégibb* leleteket kell felkeresnünk, melyek őseink életmódjának, szokásainak, működéseinek hű képét adják.

Ha megyénk *középkori történelmét* akarjuk megismerni, a *régi okmányokat és iratokat* kell *összegyűjtenünk* nemcsak a vármegyéből, nemcsak az egész országból, hanem a külföldi levéltárakból is, ott, a hol azok feltalálhatók.

Ha végre az *újabb kor* tetteiről és eseményeiről óhajtunk valamit népünk tudás vágyának kielégítésére felsorolni, *újra csak a levéltárakat* kell *kutatnunk* s az üdvös szellemi verseny felébresztése végett pályadíjakat kitűznünk: e nélkül társulatunk hivatásának soha megfelelni nem fog.

Tizenhét éve fáradhatlan buzgalommal, lankadatlan szorgalommal működik már szerény társulatunk. Ez idő alatt megmentette az enyészettől azt, a mit megmenteni lehetett, s hogy többet nem menthetett meg, annak két főoka van: az az *egyik a szellemi munkásság*, másik az *anyag*i pártfogás hiánya.

Megyénknek sok fia nagyobb barátja a kényelemnek, mint a munkának, s annál fogva, mit könnyen összegyűjthetne, elmulasztja megtenni, *másik része nem tagja társulatunknak, sajnálja filléreit a megye oltárára letenni* és áldozatot hozni annak a megyének, melynek ő fia, s melynek anyagi jóllétét köszöni.

Ezen két állításomat bebizonyítják az ujabban szétküldött társulatunkba való belépésre felhívó gyűjtő-ívek: az elhunyt tagok helyébe nem léptek be annyian, mint a hányan bennünket elhagytak, ez időszerint ugyanis társulatunknak 23 tiszteletbeli, csak: 29 alapító, 117 rendes és 73 pártoló, s így összesen 219 tagja van, tehát jóval kevesebb, mint a hányan a társulat megalakulásakor voltak, ezt részben annak kell tulajdonítanunk, hogy a volt pénztárnok a hátralékosokat nem szólítá fel a tagsági hátralék lefizetésére, és így ma többen vannak a tagok között, kik, hogy csak a társulat iránt elvállalt kötelezettségeiktől meneküljenek, egyszerűen azt állítják, hogy nem tagjai a társulatnak; de részben tulajdonítható a közönség részvét hiányának.

Bizonyítja továbbá azon, még 10 arany jutalommal is összekötött pályázati felhívás is, melyet a társulat a vármegyei nép ajkán élő dalok, helynevekhez kötött regék, közmondások, népmesék s tréfás szójátékok összegyűjtése iránt hirdetett meg. Sajnos, eddigelé még senki sem akadt a megye fiai közül, ki a kitűzött nemes czél megoldása végett pályaművel versenyzett volna.

Mindezek daczára nem szabad lankadnunk, de sőt kettőzített erővel és buzgalommal kell törekednünk *nekünk keveseknek*, kik magunkat a társulat tagjai közé számítjuk, hogy társulatunk azon nemes feladatot, melyet maga elé tűzött, hivatásához méltóan megoldhassa.

Meg vagyok győzőfve, ha a kintlévő nagymennyiségű hátralék — ha nem is egészben — de csak részben be lesz fizetve, akkor több nemeskeblű fiai, számos társas körei, tehetős községei, gazdag pénztézetei, erkölcsi testületei, melyek ez idő szerint még mindig nem tagjai társulatunknak, belátván nemes törekvésünket, szent czélunkat, végre is elérkezettnek fogják látni az időt arra nézve, hogy társulatunk felvirágoztatását szellemi és anyagi támogatással előmozdítsák.

Nem mulaszthatom el felhívni a tisztelt közgyűlés becses figyelmét arra nézve, *hogy a társulat tisztviselőinek 3 éves mandátuma lejárván*, az alapszabályok értelmében titkos szavazás útján az új tisztviselőket meg kell választanunk, s hogy — fájdalom, egyletünknek buzgó, fáradhatlan pénztárnoka, Borza Béla igazgató úr, a nagy-várad kir. táblához kinevezettvén, az ő helye üres, s hogy végre társulatunk muzeumának kezdettől fogva buzgó igazgató-öre, nemes id. Mogyoróssy János — agg koránál fogva — végleg visszalépvén, miután a társulat muzeumának he-

lyettes öre, Asbóth Kálmán úr betegsége miatt szintén visszalépett, helyeik a mai közgyűlés által lesznek betöltendők

Tisztelt közgyűlés! Nem szabad e megye egy fiának sem tétlennek lenni; szellemileg és anyagilag segíteni, régiségek, műtárgyak, okmányok összegyűjtésével nevelni, érdeklődésükkel és munkásságukkal a társulatot támogatni mindenkinek szent kötelessége, akkor az utókor hálával fog reánk, mint a haza és közművelődés buzgó napszámosaira visszaemlékezni. Ezért pedig méltó fáradozni.

Adja Isten, hogy úgy legyen!

Ezzel van szerencsém a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítani!!

IV.

Főtitkári jelentés.

(Deczember 28. 1890.)

Tekintetes választmány! Társulatunk a lefolyt három év alatt leginkább különböző helyeken tartott gyűléseivel és azokon tartott felolvasásokkal ügyekezett kitűzött föladatát megvalósítani. 1888-ban Gyulán, 1889-ben Csabán és Gyomán, 1890-ben Békésen és Gyulán tartott gyűléseket, ismertette a megye multjának egyes részleteit, méltatta kiválóbb férfiainak érdemeit.

Azonban társulatunk kedvezőtlen pénzügyei akadályozták a társulatot abban, hogy valami nagyobb, költségesebb vállalatba fogjon. Ennek tulajdonítható, hogy egy évkönyv el is maradt, a másik lehetőleg összeszorítandó volt.

Az évkönyvekben a felolvasott értekezések s azonkívül több, a megyei köz- és helytörténeteket érintő dolgozat jelent meg, többször egészen új, eddig ismeretlen adatokból merítve. A felolvasók közül méltán kiemelendőnek tartom Oláh György megyei főügyész urat, ki egész lelkesedéssel tanulmányozván megyénk mult és jelen századának eseményeit, több jeles dolgozatban ismertette megyénk közművelődésének történetét.

Nem hagyhatom említés nélkül azon két nagy művet, a mely a lefolyt évben a magyar könyvpiaczon megjelent s a mely oly közelről érinti azon célt, melyet társulatunk maga elé tűzött. A két mű közül egyik megyénk régi, a másik újabb történetét tárgyalja s mind a kettőt megyénk szülöttei írták. Az első Dr. Csánky Dezső nagyműve: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadyak korában. Részletesen föl vannak ebben sorolva, miféle várak, kastélyok, városok és falvak voltak akkor megyénkben, mik voltak határai, kik voltak főispánjai.

A másik ifj. Oláh Györgynek «Békésvármegye 1848—49-ben» czimű munkája, a mely e két nevezetes év eseményeit megyénkben élvezetes módon és részletesen ismerteti.

Ujabb időben társulatunk életében két nevezetes mozzanat történt. Az első az, hogy társulatunk elnöke Ngs. Göndöcs Benedek pályadíjat tüzött ki a békésmegyei népdalok, közmondások és regék összegyűjtésére. — A másik pedig hivatva van arra, hogy társulatunknak új lendületet adjon és ez: az új tagok gyűjtésére megindult mozgalom. A múlt békési gyűlésen hozott határozat szerint már szeptember hónapban szétküldettek a gyűjtőívek a társulat eddigi tagjaihoz, a melyben fölkértük őket, hogy társulatunk számára rendes tagokat gyűjtsenek és hála Istennek nem volt eredménytelen fölszólításunk, mert már eddig csaknem 40 új rendes tag jelentkezett.

Hogy ez még fokozottabb mértékben történjék, szerény véleményem szerint, okvetlenül szükséges. Csánky ismertetett és általános elismerést arató nagy műve — uraim — tükörként mutatja, mily rengeteg teendő vár még társulatunkra. Ő e művében csak a Hunyadyak korából több mint 70 olyan oklevelet sorol föl, a melyekről eddig tudomásunk se volt, s ezek szerte széjjel vannak szórva az egész országban. Nem nagyítunk, midőn azt mondjuk, hogy még százával rejlenek a különböző levéltárakban a békésmegyei oklevelek. Ezek megszerzése, kiadása égető szükség, mert csak akkor remélhetjük, hogy lesznek iróink, a kik Békés megye történetével foglalkoznak, ha kezükbe adjuk a kutforrásokat.

Aztán szintén nagy szükség van arra is, hogy békésmegyei regesztákat készítsünk. Sajnos, de való, hogy megyénkben nincsenek oly könyvtárak, hol a történelmi irodalom egészen fölhalálható. Innen van aztán, hogy 30—40 éve ki lehet adva egy-egy történeti adat, de békésmegyei író semmit sem tud róla, mert hiszen oly nagy könyvtár nincs, hogy maga fölkereshetné, és az sincs, a ki őt annak létezésére figyelmeztetné.

Az évkönyv kiadásán kívül e két teendő lebegjen előttünk, mint legközelebb elérendő cél, s hogy azt megvalósíthassuk, működjék közre kiki a maga körében, hogy megyénk fiai társulatunkat támogassák.

Gyula, 1890. decz. 20.

Dr. Karácsonyi János.

V.

Pénztárnoki jelentés

(1890. évi december 28-án 1889—90-ről.)

Tekintetes Közgyűlés!

A folyó évi egyleti pénztárnoki működésekre vonatkozólag van szerencsém jelenteni a tekintetes közgyűlésnek, hogy az egyleti tagsági díjakkal hátralékban maradtak, az év folyamában általam több ízben felhíva lettek, azonban fáradozásomat azon kedvező siker nem koronázhatta, melyet az egylet pénztára érdekében, az ismételt szorgalmazás után várni lehetett volna; — a nagyobb összeget képviselő, s ezzel hátralékban levő tag urak perben vonásrai figyelmeztetés után sem hajlandók az esedékes illetőséget kifizetni, sem ennek részbenies törlesztését eszközlésbe venni; melynél fogva a hátralékos összegnek évről-évre leendő növekedése lőn kilátásba helyezve. — Hogy a Tekintetes Közgyűlésnek az egyleti pénztár állapotáról tudomása lehessen, a pénztári naplónak folyó hó 24-én történt lezárása, s számadásomnak e folyó hó 27-én felülvizsgálat eszközölhetése céljából egyleti elnök úr Ő Nagyságához lett beterjesztése után ekként áll:

Bevételek részletezve:

I. Mult évrőli maradvány	726 frt 43 kr.
II, Tagsági díjak	512 » — »
III. Alapítványi tőkének részletes törlesztése	54 » — »
IV. Takarékpénztárilag kezelt alapítványi tőke betét utáni kamat	72 » — »
V. Rendes és pártoló tagsági díjnak, takarékpénztárilag kezelt betét utáni kamatból	34 » 4 »

Összesen 1398 frt 47 kr.

Kiadások:

1. Évkönyvek nyomtatási költségére . . .	147 frt 90 kr.
2. Különféle vegyes kiadásokra . . .	233 » 83 „
Összesen	<u>381 frt 73 kr.</u>

Egyeztetve:

I-től V-ig Bevételi főösszeg	1398 frt 47 kr.
1-től 2-ig Kiadási főösszeg	381 » 73 „

Pénztári maradvány 1016 frt 74 kr.

Mely összegbe **554 frt** alapítványi tőke is bent foglaltatik, melynek leszámítása után, az egyleti pénztárnak fentmarad további rendelkezésre 462 frt 74 kr.

Az egylet vagyona áll:

a) Pénztári maradványból	1016 frt 74 kr.
b) Alapító tagok által befizetésre váró alapítványi tőkéből	1246 » — »
c) Alapítványi tőke után járuló hátralekos kamatokból	221 » — »
d) Rendes és pártoló tagoknál hátralekban lévő tagsági díjakból . . .	1971 » — »
Mind összesen	<u>4454 frt 74 kr,</u>

Az egyletnek van jelenben 23 alapító, 118 rendes, 65 pártoló, és így összesen 212 tagja; az év folyamán Schiefner Ede, Ambrózy Béla, gróf Dezsöfy Aurél, Koller Gábor rendes, s Andrásy Miklós pártoló tag az egylet kötelékéből kilépett. Janó Sándor rendes tag elhalt. — Azonban az 1891-ik évtől kezdve Grócz Béla endródi, Spett Gyula gyomai, M. Braun József, ifj. Jeszenszky Károly és Laász János mező-berényi, Dr. Papp József, Kardos Ferencz, Dr. Csák István, Csánki Béla, Sal Károly, Gottfried Ede, Péter András, Janausek Ernő, Ambrus Lajos, Bencze János, Makra Zsigmond, és Dr. Chriszto Pál szeghalmi lakosok, mint rendes tag urak, az egylet kötelékébe beléptek.

A tekintetes közgyűlésnek 1888-ik évi deczember hó 30-án tartott üléséből s velem 1889-ik év január 26-án 2.—1888. szám alatt közlött határozatánál fogva mindazon egyleti tagok, kik többszörösen ismételt felhívás után sem fizették le az 188⁷/₈-ik év végéig terjedő tagsági díjjaikat, az ezekről szólló részletezett, s

1992 forint főösszeggel feltüntetett kimutatás 2.—1889. számú értesítéssel 1889. január 30-án az egyleti jogi képviselő úrhoz áttétetett, hogy az egyleti tagoktól, a jogi képviselő úr szíves fáradozásai és közreműködése által majd két évet magában foglaló idő lefolyása alatt folyt-e be valamely összeg vagy sem? — tudomással nincs szerencsém birni.

A mi azonban az ez év előtti években az egylet tartozásai apasztására felhasznált 11 alapítványt vagyis 1100 frtot illeti, hogy ez szigorúbb eljárás igénybe vétele nélkül rendeltetése helyére vissza fog-e még valaha térítettni? s mely időben fog az gyümölcsözővé tétetni? nagyon kétesnek mutatkozik.

Az egyletnek adósságai jelenben nincsenek, úgy az ez előtti évekről fenmaradt, valamint az utóbbi évről szóló évkönyv nyomatási költségei általam kifizettettek.

B.-Gyulán, 1890. december 27.

A tekintetes közgyűlésnek

alázatos szolgálója

Borza Béla, m. k.
egyleti pénztárnok.

VI.

Jegyzőkönyv,

a békésvármegyei régész- és művelődéstörténelmi társulat 1890. augusztus 31-én Békésen tartott rendes közgyűléséről.

Jelen voltak : Göndöcs Benedek elnök, Dr. Karácsonyi János főtitkár, Dobay János számvizsgáló, ifj. Oláh György megyei főügyész, ifj. Janesovics Pál főszolgabíró, dr. Hajnal István, Szabó János, Tatár János, Garzó Gyula, Kéri Kálmán, Kny Antal, Balog Imre és még nagyon számosan.

I. Az elnök megnyitó beszédében fölelevenítvén társulatunk célját és buzdítván a jelenvoltakat annak pártolására a gyűlést megnyitja.

II. Szabó János körös-tarcsai esperes-lelkész fölolvassa néhai Hajnal Ábel fölött tartott emlék beszédét.

A jeles, dr. Hajnal Istvántól családjuk nevében külön is megköszönt megemlékezést a közönség élénk helyesléssel fogadta.

III. Dr. Karácsonyi János fölolvassa értekezését Békés város multjáról a XVIII-ik század elejéig.

Az évkönyvben fog megjelenni.

IV. Dobay János fölolvassa a számvizsgáló bizottság jelentését. E szerint a pénztárnok számadása helyesnek s a pénztár rendben találtatott.

A jelentést a gyűlés tudomásul veszi, s elrendeli a pénztárnok fölmentését a további számadás terhe alól.

V. ifj. Oláh György indítványozza, hogy társulatunk gyűjtse össze a békésmegyei közmondásokat, regéket, népdalokat s e végre pályázatot hirdessen ki. Göndöcs Benedek 10 darab aranyat tűz ki pályadíjúl.

A gyűlés éljenzéssel fogadta az elnök nagylelkű indítványát s a pályázat föltételeinek megállapítását és kihirdetését Göndöcs Benedek, ifj. Oláh György és Dobay János urakra bízta.

VI. Egyik tag indítványozza, hogy ezen gyűlésből intéztesék kérelem megyénk főispánjához arra nézve, járna közbe, hogy a társulati, elaggott muzeumigazgató felsőbb helyen kitüntetésben részesüljön.

Elfogadtatik s megbizatik az elnök az előterjesztés készítésével.

VII. Egyik tag fölszólalására megbeszélte a gyűlés azon módozatokat, melyekkel társulatunk számára új tagokat kellene gyűjtenünk.

A gyűlés megbízta az elnököt és főtitkárt, hogy a társulat eddigi tagjait hívják föl tagok gyűjtésére vagy legalább azon kiválóbb megyei férfiak megjelölésére, akik az ilyen fölszólítást remélhetőleg nem fogják visszautasítani. Ha ez nem vezetne célhoz, a megye műveltebb fiai egyenként szólitandók fel.

Kelt Gyulán, 1890. szept. 2.

Jegyzette :

Dr. Karácsonyi János,
főtitkár.

VII.

Jegyzőkönyv,

a békésvármegyei régész- és művelődéstörténelmi társulat 1890. évi december 28-án Gyulán tartott rendes közgyűléséről.

Jelen voltak : Göndöcs Benedek elnök, dr. Karácsonyi János főtitkár, id. Mogyoróssy János muzeumigazgató, Borza Béla pénztárnok, Keller Imre ügyész, Terényi Lajos, Janesovics Pál, Bánhegyi István, Nagy Károly, Dr. Kovács István, ifj. Oláh György választmányi tagok, dr. Follmann János, Lukács Endre és számosan mások.

1. Az elnök üdvözlővén a megjelenteket szép buzdító beszéddel a gyűlést megnyitja.

2. ifj. Oláh György fölolvassa ; »A forradalom költészete Békésmegyében« című értekezését.

A szépen kidolgozott felolvasást a közönség érdeklődéssel hallgatta s a felolvasót megéljenzte.

3. Dr. Karácsonyi János felolvassa Della Valle Ferenc olasz ifjúnak az ő 1534-iki, gyulai fogságáról való elbeszélését.

Az érdekesítő és számos művelődéstörténelmi adatot tartalmazó elbeszélés az évkönyvben fog megjelenni.

4. A főtitkár fölolvassa jelentését a társulat lefolyt 3 évi működéséről.

Tudomásul vétetvén megbízatik a főtitkár, hogy a Békésmegyére vonatkozó, eddig kiadatlan oklevelek lemásoltatása iránt intézkedjék és e célra évenként 50 frt fordítható.

5. A pénztárnok fölolvassa jelentését.

Tudomásul vétetvén és a pénztárnoknak köszönet szavaztatván az iratok kiadatnak a számvizsgáló bizottságnak.

6. Felolvastatik az ügyész jelentése a hátralék behajtása ügyében tett lépéseiről.

A gyűlés márcz. 31-ig terjedő határidőt ad az ügyésznek. E időre aztán érdemleges jelentést tegyen a választmánynak s az ügyet végre valahára tisztázza.

7. A társulati tisztviselők megbízatása lejárván a tisztujtó közgyűlés április első napjainak egyikére tüzetik ki.

8. A muzeum-igazgató bejelenti lemondását.

Elfogadtatik és egy Dobay János, Borza Béla és Oláh György urakból álló bizottság küldetik ki, hogy a muzeumot leltár szerint vegye át és egyelőre Asbóth Kálmán segédőrnek adja át. Ha a segédőr a muzeumra való felügyeletet nem vállalná el, megbízatik az elnökség, hogy ideiglenes helyettesről gondoskodják.

9. A muzeum-igazgatónak köszönő irat küldendő.

Kelt Gyulán, 1890. decz. 29.

Jegyzette :

Dr. Karácsonyi János,
főtitkár.

VIII.

Jegyzőkönyv,

a bekésvármegyei régész- és művelődéstörténelmi társulatnak 1891. ápril 5-én tartott gyűléséről.

1. sz. Göndöcs Benedek elnök a jelenvoltakat szívélyesen üdvözölvén

a gyűlést megnyitja.

2. sz. Az elnöki megnyitóra végeztetett, hogy az az évkönyvben ki fog nyomatni.

3. sz. Olvastatott és tárgyalatott a főtitkári jelentés.

Egész terjedelmében az évkönyvben ki fog nyomatni.

4. sz. Olvastatott Haan Lajos alelnök levele, melyben tudatja, hogy gyengélkedő egészsége miatt a közgyűlésen részt nem vehet. Sajnos tudomásul vétetett.

5. sz. Haan Lajos alelnök 1891—1893. évekre rendes tagul ajánlja: Such János, Haan Béla, Vidovszky János, Steller Árpád, V. Szatmáry Arisztid, Dr. Fay Árpád urakat; — továbbá szintén 1891—1893. évekre ajánlatnak: Dr. Fábry Sándor, Haviár Lajos, ifj. Oláh György, Dobby Lajos, Bodoky Mihály és Dr. Bodoki Zoltán urak.

Mindannyian egyhangulag rendes tagul felvételvé, az újonnan választandó jegyző felhivatik nevezett tagokat jegyzőkönyvi kivonat alakjában a jegyzőkönyv hitelesítése után haladéktalanul értesíteni.

6. sz. Olvastatott és tárgyalatott Zsilinszky Mihály alapító tag levele.

Meg nem jelenhetése sajnálattal vétetik tudomásul.

7. sz. Olvastatott és tárgyalatott Jankó János levele, melyben tudatja, hogy 5—6 év óta a társulatról mit sem tud a 24 frtot elküldi ugyan, de az egyletből kilép.

Tudomásul vétetett.

8. sz. Olvastatott és tárgyalatott a számvizsgáló bizottság jelentése, mely szerint az 1890-ik évben

a) Bevétel volt	1398 frt 47 kr.
b) Kiadás »	381 frt 73 kr.
Maradvány	<u>1016 frt 74 kr.</u>

Az egylet anyagi helyzete.

a) Készpénz	1016 frt 74 kr.
b) Alapítv. tőke követelés	1246 » — »
c) Kamat követelés	221 » — »
d) Tagdíj hátralék	1971 » — »
	<u>Összesen 4454 » 74 »</u>
Mely összegből törölve a mult évben leirt	79 » — »
1890. év végén van	<u>4375 » 74 »</u>

Együttal a számvizsgáló bizottság nagy elismeréssel szól Borza Béla pénztárnok pontos és lelkiismeretes ügybuzgó eljárásáról.

A számvizsgáló bizottság jelentése egyhangulag és egész terjedelmében elfogadtatván, annak az évkönyvben leendő közzététele ezennel elrendeltetik. Együttal számadó pénztárnok lelkiismeretes és pontos kezelésének elismerése és köszönet nyilvánítása mellett az 1890-ik évi számadások további felelőségének terhei alól ezennel egyhangulag felmentetik, s erről végzésileg értesítetik.

9. sz. Olvastatott és tárgyalatott Keller Imre ügyész jelentése a hátralékosok beperesítése tárgyában, melyben felhovatik, hogy előkelő, tekintélyes állásu emberek nem is akarnak tudni arról, hogy az egyletnek valaha tagjai lettek volna, ép azért annál kevésbbé ismerik el, hogy hátralékban volnának. Kéri a névsor előkerítését, mely igazolja, hogy ki, mikor iratkozott be, vagy vétetett fel. Beható eszmecsere után Nagy Károly indítványára

egyhangulag kimondja a közgyűlés, hogy az ügy miben létének alapos és tiszta felderítésére egy bizottság küldetik ki, melynek tagjaiul Keller Imre ügyész elnöklete alatt, pénztárnok, titkár és Dobay János urak megválasztatnak, jelentősök és javaslattételök mielőbb elvárattván. Miről a bizottság tagjai végzésileg értesítetnek.

10. sz. Olvastatott Borza Béla pénztárnok jelentése a pénztár állapotáról, melyben kimutatja, hogy a pénztári felesleghől 5 (öt) drb elköltött alapítványt pótolni lehetne.

A jelentés tudomásul vétetvén, pénztárnok utasittatik az 5 drb. alapítvány pótlására ötszáz frtot e ezimen a takarékpénztárban elhelyezni. Egy úttal az is kimondatott, hogy a f. 1891-ik évben 1892-re költségvetés készítendő, melynek eszközslésével elnök, pénztárnok, jegyző és titkár megbizatnak, miről fentnevezettek végzésileg értesítendők.

11. sz. Olvastatott s tárgyalatott a muzeum átvételével megbizott küldöttség jelentése.

A jelentésben foglaltaknak elbirálása s azon ok végett, főleg, hogy azoknak eleget teendő, hogyan lehetne módokról gondoskodni, Keller Imre ügyész elnöklete alatt pénztárnok, titkár és Dobay János urakból álló bizottság küldetik ki, jelentésük mielőbb elváraván. Miről illetők végzésileg értesítendők.

12. sz. Elnök előterjeszti, hogy id. Mogyoróssy Jánosnak a multban tanusított anyagi és szellemi áldozataiért, melyeket a muzeummal szemben tett, óhajvandó volna, ha valami kitüntetést kaphatna. Indítványozza, hogy a közgyűlésből Főispán ur Ó Méltósága kéressék fel, hogy e tekintetben pártoló felterjesztést legyen kegyes tenni a magas kormányhoz.

A tett indítvány egyhangúlag elfogadtatván, Mlt. Főispán úr az indítvány értelmében felkéretni határozatott.

13. sz. Elnök jelenti, hogy id. Mogyoróssy János agg kora s elgyengültség miatt, Borza Béla pénztárnok úr azon okból, mert a nagyváradi kir. táblához irodaigazgatónak kineveztetett eddig viselt állásaikról lemondtak.

Mindkét lemondás sajnos tudomásul vétetik.

14. Ezek után Göndöcs Benedek elnök, benne és tisztársaiban helyezett bizalmat megköszönve úgy maga, mint tisztársai nevében a választmány lemondását bejelenti, egyúttal az új választás megejtését kéri.

A tisztujítást a közgyűlés elnök előterjesztésére ezennel elrendeli.

15. sz. Ezzel a tisztujító kgy. Göndöcs Benedek korelnök elnöklete alatt megejtetvén, következő eredménnyel végződött:

Elnök: Göndöcs Benedek, alelnök: Haan Lajos, főtitkár: Dr. Karácsonyi János, titkár; Ifj. Oláh György, jegyző:

Dr. Bodoky Zoltán, pénztárnok: Bodoky Mihály, ügyész: Keller Imre, muzeumőr: Rácz János. — *Választmányi tagok*: 1. Terényi Lajos, 2. id. Jancsovits Pál, 3. Novák Kamill, 4. Kny Antal, 5. Dr. Kovács István, 6. Nagy Károly, 7. Bánhegyi István, 8. Beliczey István, 9. Domby Lajos, 10. Szeimián Sámuel, 11. Szabó János, 12. Ladics György, 12. Dr. Hajnal István, 14. Kéry Kálmán, 15. Garzó Gyula, 16. Tatai János, 17. Grócz Béla, 18. Kövér László, 19. Veres József, 20. Ambrus Sándor, Csausz Lajos. — *Számvizsgáló bizottság*:

1. Szénássy József, 2. Dobay János.

16. sz. Id. Mogyoróssy János, leköszönt muzeumigazgató, érdemei folytán

tiszteletbeli tagul választatott.

17. sz. A muzeum tárgyainak az új igazgató részére leendő átadásával

Keller Imre elnöklete alatt Dobay János, ifj. Oláh György s Bodoky Mihály urakból álló küldöttség bizatik meg.

18. sz. E jegyzőkönyv hitelesítésével

Dobay János és Nagy Károly urak bizatnak meg.

Kmf.

Jegyzette:

Finta Ignác,

jegyző.

Hitelesítettett 1891. április hóban

Dobay János.

Nagy Károly.

A békésmegyei régészeti- és művelődéstörténelmi- társulat tagjainak névsora 1890 – 1891-ben.

I. Tiszteletbeli tagok :

József főherceg ő fensége,
[Budapesten.	Ormos Zsigmond, Temesvár
Böhm Lénárd, Fehértem-
[plom.	Ortvay Tivadar, Pozsony.
Bubics Zsigmond, Kassa.	Pulszky Ferencz, Budapest.
Bunyitay Vinceze, N.-Várad.	Dr. Schlauch Lőrincz, Nagy
[Várad.
5. Erkel Ferencz, Budapest.	15. Szentkláray Jenő, T.-Beese.
Fraknoi Vilmos, Budapest.	Szilágyi Sándor, Budapest.
Hampel József, Budapest.	Thaly Kálmán, Budapest.
Nagy Iván, Horpács.	Dr. Wenzel Gusztáv, Buda-
[pest.
10. Nyáry Jenő br., Budapest	20. Zsilinszky Mihály, Szentes.

II. Alapító tagok :

- Apponyi Albert gróf, Budapest.
Apponyi Antal gróf, Bécs.
B.-Csabai Casino-egylet, B.-Csaba.
Békésmegyei takarékpénztár, B.-Gyula.
5. Beliczey István, B.-Csaba.
Breznyik János, Selmeczbánya.
Békés város.
Dessewffy Emilné grófnő, Budapest.
Geiszt Gyula, Budapest.
10. Göndöcs Benedek, B.-Gyula.
Gyula város.
Haan Lajos, B.-Csaba.
Horvát Sámuel, T.-Kömlös.
Just István, Budapest.

15. Karassay István, B.-Csaba,
 Károlyi Gyula gróf, Budapest. †
 Károlyi Tibor gróf, Budapest.
 Id. Mogyoróssy János, B.-Gyula.
 (Ungváry) Mojsisovics Vilmos, Duna-Almás.
20. Mező-Berény község.
 Pongrácz János gróf, B.-Szent-András.
 Radvánszky Béla báró, Sajó-Kaza.
 Dr. Schlauch Lőrincz püspök, N.-Várad
 Tót Komlós község
25. Urszinyi Andor, Gerendás.
 Wenckheim Krisztina grófnő, Kigyós.
 Wenckheim Frigyes gróf, Kigyós.
 Wenckheim Rudolf gróf, Doboz. †
 Zsilinszky Mihály, Szentes.

III. Rendes tagok :

- Áchim Ádám lelkész, Szarvason.
 Ambrus Lajos, Szeghalom.
 Ambrus Sándor tb. főszolgabíró, Gyula.
 Asbóth Kálmán ügyvéd, B.-Gyulán.
5. Badics Elek gyógyszerész, B.-Csabán.
 Bánhegyi István kir. tanfelügyelő, B.-Gyulán.
 Bedák Mátyás r. k. helyetteslelkész, Orosházán.
 Békési központi kaszinó, Békésen.
 Benka Pál ev. tanító, Szarvason.
10. Bencze János jegyző, Szeghalom.
 Benka Gyula főisk. tanár, Szarvason.
 M. Braun József, Mező-Berény.
 Biró Benedek birtokos, Gyoma.
 Bulla Sándor mérnök, Orosházán.
15. Bodoky Mihály gyógyszerész, Gyula.
 Dr. Bodoky Zoltán rendőrkapitány, Gyula.
 Bohdaneczky Ignác ker. kapitány, Beneschau.
 Dr. Chriszto Pál, Szeghalom.
 Csánky Béla ügyvéd, Szeghalom.
20. Dr. Csák István ügyvéd, Szeghalom.
 Csausz Lajos körösszab. igazgató, Gyulán.

- Csermák Kálmán ev. lelkész, T.-Kömlös.
 Danes Béla városi jegyző, Szarvason.
 Décesy József kereskedő, B.-Csabán.
25. Dérczy Ferencz földbirtokos, Kondoroson.
 Dobay János nyomdász, B.-Gyulán.
 Domby Lajos ev. ref. lelkész, Gyulán.
 Gr. D'Orsay Emil, Pozsonyban.
 Dömény Lajos tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
30. Emperl Ernő gazdatiszt, Békésen.
 Dr. Erkel Rezső tak. pénzt. igazgató, B.-Gyulán.
 Dr. Fábry Sándor m. főjegyző, Gyulán.
 Dr. Fuchs Ede városi orvos, Szarvason.
 Dr. Fuchs Lipót orvos, Mező-Berény.
35. Gajdács Pál lelkész, T.-Kömlősen.
 Garai Lajos bizt. társ. könyvvezető, Prágában.
 Garzó Gyula ref. lelkész, Gyomán.
 Glasner Antal mérnök, Budapest.
 Gottfried Ede, Szeghalom.
40. Grócz Béla, r. k. lelkész, Endrődön.
 Gubicza István r. k. plebános, Kárásztelek.
 Haan Béla ügyvéd, B.-Csabán.
 Dr. Hajnal István orvostudor, Békésen.
 Haviár Lajos áll. épít. főmérnök, Gyulán.
45. Irányi Dániel orsz. gy. képviselő, Budapesten.
 Janauschek Ernő, Szeghalom.
 Jancsovics Pál alispán, B.-Gyulán.
 id. Jeszenszki Károly ev. lelkész, M.-Berény.
 ifj. Jeszenszky Károly ev. lelkész, M.-Berény.
50. Justh Gyula földbirtokos, Tornyán.
 Dr. Karácsonyi János, r. kath. hittanár, Nagyváradon.
 Kardos Ferencz, Szeghalom.
 Keller Imre ügyvéd, B.-Gyulán.
 Kéri Kálmán ref. lelkész, Dobozon.
55. Kis Ferencz gyógyszerész, Szeghalmon.
 Klausz Lázár földbirtokos, Endrődön.
 Kny Antal r. kath. plebános, Békésen.
 Kövér László főszolgabíró, Gyulán.
 Koricsánszky Lajos ügyvéd B.-Csaba.
60. Dr. Kovács István megyei főorvos, B.-Gyulán.
 Ladies György ügyvéd, B.-Gyulán.

- Laász János, M.-Beréuy.
 Lehoczky József r. kath. plebános, Orosházán.
 Lederer Ede mérnök, Budapesten.
65. Dr. Löwy Lajos orvos, B.-Csabán.
 Makra Zsigmond, Szeghalom.
 Megele Bertalan urad. tisztartó, M.-Berény.
 Ifj. Mező Sándor, Szeghalom.
 Moldoványi Gyula ügyvéd, B.-Gyulán.
70. Novák Kamill törvényszéki elnök, B. Gyulán.
 Hg. Odeschalchi Arthur, Budapesten.
 ifj. Oláh György, megyei főügyész B.-Gyulán.
 Omaszta Gyula kir. közjegyző, B.-Csabán.
 Orosházi kaszinó, Orosházán.
75. Dr. Papp József ügyvéd, Szeghalom.
 Pivár János polgári iskolai tanár, B.-Gyulán.
 Péter András, Szeghalom.
 Péky Antal r. k. lelkész cz. kanonok, B.-Csabán.
 Petneházy Imre tanító, K.-Tarcán.
80. Polgári kör, B.-Gyulán.
 Polgári olvasó egyesület, Szeghalmon.
 Popovics Jusztin várm. főjegyző, B.-Gyulán.
 Sal Károly járásbíró, Szeghalom.
 Sárkány János ev. lelkész, Szarvason.
85. Spett Gyula r. kath. plebános, Gyomán.
 Such Sándor, B.-Csabán.
 Szabó János ref. esperes, K.-Tarcán.
 Szeberényi István kir. közjegyző, Hódságh.
 Szeghalom község.
90. Szánthó Albert, Miskolcz.
 Szemián Sámuel főjegyző, B.-Csabán.
 Szénássy József takarékpénztári könyvvezető B.-Gyulán.
 Stojánovics Gyula birtokos, B.-Csabán.
 Szucsú Béla földbirtokos, B.-Csabán.
95. Stern testvérek, Mező-Berény.
 Tatay János gyógyszerész, T.-Kömlősen.
 Tatar János ref. lelkész, Szeghalom.
 Terényi Lajos megyei főispán, B.-Gyulán.
 Urszinyi Dezső, min. titkár Budapesten.
100. Varságh Béla gyógyszerész, B.-Csabán.
 Veres József ev. lelkész, Orosházán.

Vésztői kaszinó, Vésztőn.

Gr. Wenckheim Géza, Gerlán.

Dr. Zöldy János m. orvos, Gyula.

IV. Pártoló tagok:

- Almásy Dénes gróf, B.-Gyulán.
 Banner József gazdatiszt, Székudvaron.
 Bán Károly jegyző, Gy.-Váriban.
 Batik Elek tak. pénztárnok, B.-Gyulán.
5. Benedikty József gyógyszerész, Békésen.
 Bogár Dániel közgyám, B.-Csabán.
 Donner Lajos polg. isk. tanár, B.-Csabán.
 Eördögh Lajos szolgabíró, Orosházán.
 Fábry Károly ügyvéd, B.-Csabán.
10. Dr. Fáy Soma ügyvéd, B.-Csabán.
 Gyukits Viktor kir. eljárásbíró, Békésen.
 Haviár Dani ügyvéd, Szarvason.
 Hegedüs Mihály ügyvéd, Mező-Berényben.
 Hoffmann Mihály ügyvéd, B.-Gyulán.
15. Horváth János postamester, M.-Berényben.
 Horváth Béla néptanító, T.-Komlóson.
 Horváth János gymn. igazgató, B.-Csabán.
 Ifj. Jancsovics Pál szolgabíró, Békésen,
 Kéry Elek jegyző, Dobozon.
20. Kertay Zsigmond magánzó, B.-Gyulán.
 Kocziszky János ügyvéd, B.-Csabán.
 Kontur József kir. járásbíró, Szarvason.
 Ifj. Kollár János ügyvéd, M.-Berényben.
 Kopányi József, M.-Berényben.
25. Kovács Mihály főszolgabíró, Szeghalmon.
 Körösi János ref. lelkész, K.-Ladány.
 Környei Lajos h. ügyvéd, Békésen.
 Lányi Gusztáv főisk. tanár, Szarvason.
 Ifj. Lavatka József földbirtokos, Békésen.
30. Dr. László Elek orvos, Orosházán.
 Lusztig Sámuel földbirtokos, Szarvason.
 Mezey Lajos jegyző, Békésen.
 Dr. Molnár Antal orvos, B.-Csabán.
 Nagy Károly, megyei árvaszéki elnök, B.-Gyulán.

35. id. Oláh György városi tanácsos, B.-Gyulán.
Papp Sándor birtokos, P.-Sz.-Tornyan.
Rázel István gazdatiszt, Székudvaron.
Salacz Ferencz szolgabíró, Szarvason.
Dr. Simon Pál orvos, T.-Komlóson.
40. Dr. Stiassny József orvos, B.-Csabán.
Sulyok Ede tak. pénzt. tisztviselő, Orosházán.
Schmidt József, tak. pénzt. könnyvezető, B.-Gyulán.
Steller Árpád, B.-Csabán.
V. Szathmáry Aristid, B.-Csabán.
45. St. Sulucz Sándor kir. járásbíró, Békésen.
Szentandrás István közgyám, M.-Berényben.
Szentmihályi Lajos mérnök, B.-Gyulán.
Szilágyi Antal jegyző, K.-Ladányban.
Dr. Szlovák Pál orvos, Szarvason.
50. Sztraka Ernő vár. mérnök, B.-Csabán.
Szuchanek Antal r. k. plébános, Sólyomkeőn.
Tóth Ede ügyvéd, Békésen.
Thúri László gazdatiszt, M.-Berényben.
Id. Uferbach János, B.-Gyulán.
55. Ujfalussy Dezső m. árvaszéki ülnök, B.-Gyulán.
Urszinyi János ügyvéd, B.-Csabán.
Urszinyi László gyógyszerész, M.-Berényben.
Vidovszky Ferencz főjegyző, Gyomán.
Vidovszky János tak. pénzt. igazgató, B.-Csabán.
60. Wieland János urad. tisztartó, Békésen.
Wallner József tak. pénz. pénztárnok, Orosházán.
Wolf Pál, M.-Berényben.
-

A társulat tisztviselői :

Elnök: Göndöcs Benedek.	Ügyész: Keller Imre.
Alelnök: Haan Lajos.	Muzeumőr: RácZ János.
Főtitkár: Dr. Karácsanyi Ján.	Jegyző: Dr. Bodoky Zoltán.
Titkár: Ifj. Oláh György.	Pénztárnok: Bodoky Mihály.

Választmányi tagok :

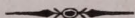
Ambrus Sándor,	Dr. Kovács István,
Bánhegyi István,	Kövér László,
Beliczey István,	Ladies György,
Csausz Lajos,	Nagy Károly
Domby Lajos,	Novák Kamill,
Garzó Gyula,	Szabó János,
Grócz Béla,	Szemián Sámuel,
Dr. Hajnal István,	Tatai János,
Id. Jancsovics Pál,	Terényi Lajos,
Kéri Kálmán,	Veres József.
Kny Antal,	

Számvizsgáló bizottság:

Dobay János.

Szénássy József.

A társulat alapító tagjai egyszer mindenkorra 100 frtot, a rendes tagok évenként 3 forintot, a pártoló tagok pedig évenként 1 frtot fizetnek.

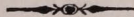
TARTALOM.

I. Irodalmi dolgozatok :

	Lap.
I. Hajnal Abel emlékezete, <i>Szabó Jánostól</i>	5
II. Békés város története a XVIII. század elejéig, <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	21
III. Olasz fogoly Gyula várában 1534-ben. <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	54
IV. A békésmegyei régi kolostorok, <i>Krisztik Jánostól</i>	66
V. Békésvármegyére vonatkozó régi magyar levelek. Egybegyűjté: <i>Dr. Karácsonyi János</i>	83
VI. Forradalmi népköltészet Békésvármegyében. Közli: <i>Oláh György</i>	89
VII. Békésvármegyére vonatkozó kisebb közlések, <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i>	110

II. Hivatalos közlemények :

I. Elnöki megnyitó beszéd a Békésen 1890. augusztus 31-én tartott gyűlésen, <i>Göndöcs Benedektől</i>	117
II. Elnöki megnyitó beszéd, a Gyulán 1890. december 28-án tartott gyűlésen, <i>Göndöcs Benedektől</i>	123
III. Elnöki megnyitó beszéd, a Gyulán 1891. április 5-én tartott gyűlésen <i>Göndöcs Benedektől</i>	126
IV. Főtitkári jelentés, <i>Dr. Karácsonyi Jánostól</i> . 1890. december 28-án	129
V. Pénztárnoki jelentés, 1890. december 28-án.	131
VI. Az 1890. évi augusztus 31-iki gyűlés jegyzőkönyve	134
VII. Az 1890. évi december 28-iki gyűlés jegyzőkönyve	136
VIII. Az 1891. évi április 5-iki gyűlés jegyzőkönyve	138
A társulat tagjainak és tisztviselőinek névsora	142

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10265 / 195 2 sz.

lomnak és a gyulai várnak keletkezése, *Karácsonyi Jánostól*. 6. Naplótöredék az 1683. évi hadjáratból, közli: *Zsilinszky Mihály*. 7. Békésmegye földrajzához, magyarázó szövegül Békésmegye térképéhez, *Miháfi Józseftől*.

IX. Kötet: 1. Wallaszky Pál emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. Egy emléklap Tót-Komlós multjából, *Tatay Jánostól*. 3. Adatok Tót-Komlós egyházának s községének történetéhez, *Gajdács Páltól*. 4. Tökély viszonyai Békésmegyéhez, különösen Gyulához, *Karácsonyi Jánostól*. 5. Regesták Békésvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből 1715—1795. *Haan Lajostól*. 6. A tót-komlói ágost. hitv. anyaegyház történetéből, közli: *Zsilinszky Mihály*. 7. Békésmegyei tudósítások 1836—1837. közli: *Zsilinszky Mihály*. 8. Békésmegyében a méhészet hetedfél százados multja, *Göndöcs Benedektől*.

X. Kötet: 1. Két feledésbe ment békésmegyei helység, *Karácsonyi Jánostól*. 2. Hol feküdt Alabian? *Karácsonyi Jánostól*. 3. Két összeírás a békésmegyei pusztákról, *Karácsonyi Jánostól*. 4. Regesták Békésvármegye közgyűlési jegyzőkönyveiből, *Haan Lajostól* (Folytatás.) 5. Békésvármegyét illető jegyzetek gr. Károlyi György főispánsága idejéből, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Egy békésmegyei karácsonyi mysterium, *Sipos Somától*. 7. Egy régi satyra a divatról, közli: *Sipos Soma*.

XI. Kötet: 1. Bonyhai Benjámín emlékezete, *Göndöcs Benedektől*. 2. Törökvilág Békésmegyében, *Karácsonyi Jánostól*. 3. Györy Vilmos emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 4. Békésmegye nemzetségei, *Karácsonyi Jánostól*. 5. Novák Antal életéhez adat, *Zsilinszky Mihálytól*. 6. Regesták Békésmegye jegyzőkönyveiből 1715—1795. (Folytatás) *Haan Lajostól*.

XII. Kötet: 1. Terényi Lajos emlékezete, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. Egyetmás Orosházáról, *Veress Józseftől*. 3. A Hunyadiak békésmegyei birtokai és a dobozi Dánffyak, dr. *Karácsonyi Jánostól*. 4. Tót-Komlós, *ifj. Jankó Jánostól*. 5. A pusztaföldvári támadás 1488-ban, közli: dr. *Karácsonyi János*. 6. Békésvármegyének szolgabírói járásokra való régi felosztása, közli: dr. *Karácsonyi János*. 7. Pesty Frigyes a régi Békésvármegyéről, közli: *Zsilinszky Mihály*. 8. Békésvármegye a magyarnyelv érdekében 1832-ben, *Novák Antaltól*, közli: *Zsilinszky Mihály*. 9. Két magyar történelmi okmány a XVII. századból, közli: *Zsilinszky Mihály*.

XIII. Kötet: 1. Maróthy János maecói bán élete, közli: dr. *Karácsonyi János*. 2. Boszorkány perek Békésvármegyében, *ifj. Oláh Györgytől*. 3. Hogy és mikor került Gyula vára a magyar király kezére? közli: dr. *Karácsonyi János*. 4. Gyula város mult századi történetéből, közli: *Grócz Béla*. (Bevezetéssel ellátta: dr. *Karácsonyi János*.)

XIV. Kötet. 1. Haan Antal, *Zsilinszky Mihálytól*. 2. Az érkesertii Frater család levéltárának Békésvármegyére vonatkozó oklevelei, dr. *Karácsonyi Jánostól*. 3. A mult századi gyulai plebánosok (Vége) *Grócz Bélától*. 4. A gyulai r. k. főtemplom *Grócz Bélától*. 5. Első kísérletek egy gymn. felállítására Gyulán, dr. *Karácsonyi J.-tól*. 6. Békésvármegye közléte a XVIII. század elején, *Oláh Györgytől*. 7. A helyécziai vallástételt tartó gyomai ekklézsia históriája, *Dávidházy Bekes Sámuel*től.

XV. Kötet. 1. Hajnal Ábel emlékezete, *Szabó Jánostól*. 2. Békés város története a XVIII. század elejéig, dr. *Karácsonyi Jánostól*. 3. Olasz fogoly Gyula várában 1534-ben, dr. *Karácsonyi Jánostól*. 4. A békésmegyei régi kolostorok, *Krisztik Jánostól*. 5. Békésvármegyére vonatkozó régi magyar levelek. Egybegyűjté: dr. *Karácsonyi János*. 6. Forradalmi népköltészet Békésvármegyében. Közli: *Oláh György*. 7. Békésmegyére vonatkozó kisebb közlések, dr. *Karácsonyi Jánostól*.

